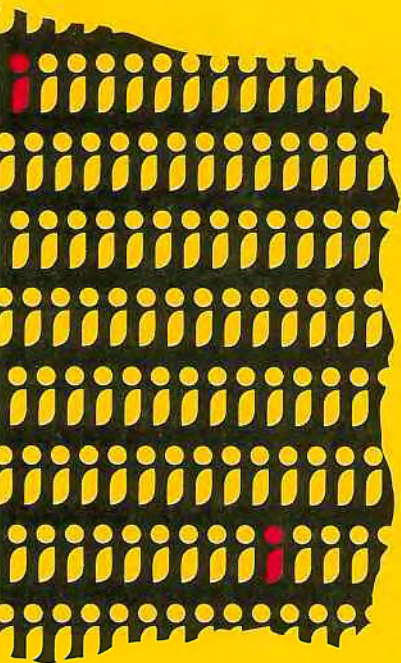

Ett §12-hem för flickor

Omdefinitioner i ungdomsvården

Berit Andersson

Statens
institutions
styrelse SiS
FOU ENHETEN

RAPPORT NR 2 1998

ETT §12-HEM FÖR FLICKOR

Omdefinitioner i ungdomsvården

Berit Andersson

Beställes genom Statens institutionsstyrelse SiS
Rapport nr 2 1998
ISSN 1104-6155

AB C O Ekblad & Co, Västervik 1998

Förord från författaren

Föreliggande rapport är resultatet av ett utvecklingsprojekt, finansierat av Statens institutionsstyrelse, SiS. Den studie som redovisas handlar om ett §12-hem som övergått till att fungera som flickinstitution, från att ha haft både pojkar och flickor. Utifrån en strävan att skydda identiteten hos såväl personal som elever presenteras institutionen utan namns nämnande. Jag vill tacka alla medverkande, för att de på ett förtroendefullt sätt låtit mig ta del av deras erfarenheter, tankar och känslor.

Rapporten har tidigare givits ut i en preliminär version (Andersson, B, Ett §12-hem för flickor. Omdefinieringar i ungdomsvården. Network for Research in Criminology and Deviant Behavior at Lund University, Research Report 1997:1).

Lund maj 1998

Berit Andersson

Förord från Behandlingshemmet Ljungaskog

Är det möjligt att förvandla en gammal ungdomsvårdsskola till ett modernt behandlingshem? En pojkdominerad verksamhet förändras till behandling av flickor – hur påverkar detta attityder hos personal och verksamhetens utformning?

Frågorna är många och det är inte enkelt för oss som är ansvariga för att arbeta fram och utveckla nya arbetsformer att se vad förändringarna i ett djupare perspektiv kan ge för konsekvenser. Jag vill påstå att just attityder, kroppsspråk och liknande uttryckssätt är helt avgörande för ett gott behandlingsklimat på en institution.

Forskning som inriktar sig på att belysa förändringsprocessen ur ett nytt perspektiv är till stor hjälp för oss på "golvet". Först skapade det irritationer och diskussioner men när det nu gått några år efter det att detta projekt genomfördes så kan jag se det betydelsefullt att forskare som Berit Andersson vågat ställa sig bredvid verksamheten och ur ett feministiskt perspektiv beskriva vad hon ser.

Forskningsrapporten har gett en behövlig debatt kring hur det går och om det går att "sätta nya kläder" på en gammal institution. Däremot har det varit svårt att direkt i det vardagliga arbetet överföra forskningsresultaten till förändringar på institutionen. Det kan ge framtida forskare och uppdragsgivare kunskap om att det är av synnerlig vikt att samplanera forskningens syfte och mål med verksamhetens mål och förändring.

Jag vill tacka Berit Andersson för hennes forskningsinsats. Tack vill jag även skicka till Olof Hultkrantz som plockat fram bakgrundsmaterial och tack till alla som deltagit i intervjuer och på annat sätt bidragit till att denna rapport har kunnat genomföras.

Stig Bengtsson

Chef för Behandlingshemmet Ljungaskog

Innehållsförteckning

Förord från författaren	3
Förord från Behandlingshemmet Ljungaskog	5
1. Undersökningen	7
Inledning	7
En positionsangivelse	8
Historiskt perspektiv – skydd och tvång	10
Institutionen – kontroll och behandling	13
Rapportens disposition	15
2. Problembilder	16
Vilka är flickorna?	16
Praktikens kunskapsbehov	17
Analysens teman	17
”Brottsbilden”	18
”Testbilden”	24
Personalens bilder	30
Elevernas självbilder	45
Problemen med flickorna sammanfattande diskussion	50
3. Förändringsteman	54
Inledning	54
Lugn och ordning	55
En sexfri zon	58
Det feminina	62
Kvinnomakt och manlig förvirring	64
Omdefiniering av roller	68
Avdelningarna – vi och dom	71
Nya behandlingsformer	75
4. Flickinstitutionen – en maktanalys	81
Analysens utgångspunkter	81
Flickinstitutionens ordning	81
Makt och motstånd	84
Flickornas motstånd	85
Personalens reaktioner	91
5. Slutdiskussion	96
Referenser	102
Bilaga: Enkät svar	107

I. Undersökningen

Inledning

Den undersökning som ska redovisas handlar om vad som händer då en institution för tvångsvård av ungdomar, ett s k §12-hem, övergår till att ta emot enbart flickor, från att tidigare ha haft könsintegrerad upptagning.

I samband med övergången har personalen på institutionen sökt anpassa verksamheten efter flickorna och deras problematik. Övergångsperioden analyseras ur ett sociologiskt perspektiv, där förändringsförsöken relateras till strukturella förhållanden: verksamhetens organisation och regelsystem, institutionella idéer, roller och rutiner.

Rapporten är resultatet av en extern utvärdering, finansierad av Statens institutionsstyrelse. Studien har ingått i ett av institutionsledningen initierat forsknings- och utvecklingsprojekt, med syftet att dokumentera och värdera behandlingen under de första två åren, som vägledning för den fortsatta verksamheten. Speciellt har man från institutionens sida velat få kunskap om hur de nyintagna flickornas "specifika problematik" uppfattas. Två centrala frågor har styrt datainsamling och analys: Hur uppfattas flickornas specifika problem? och: Hur förändras behandlingen vid övergången till flickinstitution?

"Problembilden" hos de flickor som placeras på ungdomshemmet har undersökts genom en kartläggning och analys av de problembeskrivningar som personalen använder sig av på institutionen, alltifrån skälen för omhändertagande till de bedömningar som personalen gör i det vardagliga arbetet. Olika delfrågor har styrt analysen: Med hjälp av vilka kriterier och undersökningsmetoder kommer man fram till problembilden? Vilka delar av flickornas livssituation eller handlande definieras som problematiska? Hur förhåller sig de olika problemdefinitionerna till varandra och hur förhåller sig elevernas självförståelse till institutionens bedömning av deras problem?

Den andra huvudfrågeställningen är: I vilken utsträckning och på vilka sätt förändras institutionen och behandlingen vid övergången till flickinstitution? Under denna huvudfråga ställs delfrågor: Hur skiljer sig behandlarnas syn på flickornas behov från synen på pojkarnas? Hur uppfattas flickorna i det dagliga arbetet? Vilka mål och metoder finns i arbetet? Vilka aktiviteter och andra resurser erbjuds flickorna? Har personalens arbetssätt, förhållningssätt och inbördes fördelning av uppgifter förändrats? Övergången till flickinstitution motiverar för verksamhetens del en rad evaluerande frågor.

Projektet har haft formen av en kombinerad kvantitativ-kvalitativ studie. Data om elevernas problembild har insamlats via aktmaterial. Öppna intervjuer har genom-

förts med ett litet antal elever och nästan all personal, i syfte att få en fördjupad bild av elevernas situation och självförståelse samt av personalens syn på behandlingsarbetet. En personalenkät genomfördes som förberedelse för intervjustudien. Därutöver planerades en observationsstudie, för att få en kompletterande bild av behandlingen. Observationsstudien har av praktiska-ekonomiska skäl inskränkts till några få observationstillfällen i anslutning till det övriga datainsamlingsarbetet. Dagboks- och journalanteckningar från avdelningarna ingår också i det empiriska materialet, liksom intervjumaterialet till en studie som gjordes ett år före övergången.¹

En positionsangivelse

Övergången till flickinstitution är ett exempel på hur "kvinnorummet" vinner mark, dvs den idé inom den feministiska diskursen som går ut på att eftersom kvinnor är undanträngda, osynliga och förtryckta i manssamhället behöver de ett "eget rum" för att kunna utvecklas. Idén att könen ska integreras har i decennier varit normerande inom ungdomsvården, liksom inom vård, utbildning, arbetsliv och samhällsliv i övrigt. Könintegrationsprincipen är en del av den politiskt förhärskande jämställdhetsdiskursen. Idén om en positiv könssegregering är radikal i den meningen att den rubbar grunden för institutionaliserade sätt att tänka och handla.

Övergångar av detta slag är bra forskningsobjekt. De erbjuder det naturliga experimentets fördelar (jämförelser, kontrollgrupper). Framförallt ger de tillfälle till perspektivskiften. Synliggöranden eller nya insikter om det sociala livet kräver någon form av distansering, t ex genom historiskt och kulturellt avstånd (Christie, 1996, s 86). Verkligheten kan framträda på nya sätt. Partier som legat i skugga kommer i dagen, gamla referenspunkter skymmer, nya kontraster framträder i stället för de gamla. En kontrastbild som framträdde i undersökningens första stadium såg ut ungefär så här:

"Pojkar uttrycker sig med våld och hot"	"Flickor bär saker inom sig"
"... utagerande, impulsstyrda"	"... ett psykiskt djupare plan"
"... mer asociala, störiga, kriminella"	"... mer utsatta för sexuella övergrepp"
"... provokativ aggressivitet"	"... ger sex för att få ömhet"
"... lättare att jobba med"	"... svårare"

De båda spalterna med citat är ett komprimerat av svaren på en personalenkät som skickades ut på behandlingshemmet ett år före övergången till flickinstitution (en lista över enkätsvaren finns i bilagan). Frågorna handlade om svårigheter med att jobba med pojkar respektive flickor på institutionen. Många nya frågor kan väckas av svaren: Hur mycket av kontrasten är en effekt av frågan? Av intervjusituationen? Hur mycket bestäms av ungdomsvårdens ramar för hur individer och beteenden klassifi-

¹ Undersökningen genomfördes som ett examensarbete vid socialhögskolan i Lund, Se Karlsson (1994).

ceras och betecknas? Hur mycket är detta en bild av kulturella föreställningar om manligt och kvinnligt? Kan vi undgå att tänka i dikotomier, kontrasterande jämförelsescheman, om något så fundamentalt särskiljande i vår sociala verklighet som könstillhörigheten?

Frågorna ovan antyder en rad teoretiska och metodologiska problemställningar som kommer att tas upp närmare i kapitlen framöver. Att de markeras här är i första hand en positionsangivelse. Den undersökning som presenteras är gjord "utifrån", från ett sociologiskt perspektiv och från en position som inte berörs av institutionens överlevnad och existensvillkor.

Sociologiska frågor handlar om samhällets struktur och dynamik och om hur människor betraktas, formas och förändras i olika sociala sammanhang (Mills, 1985, s 13). Citaten ovan – kontrastbilden – är ur detta perspektiv inte bara personalens omdömen om pojkar och flickor. De är t ex också en överordnad grupps omdömen om en underordnad grupp. De består av uttryckssätt och kategorier som används i vissa kulturella kontext, är genererade inom en bestämd social organisation och från olika positioner inom denna. De är uttryck för en samhällelig könsordning. En grundläggande analysfråga utifrån citaten ovan kan formuleras som följer: Hur ser den sociala organisation ut där människor klassificeras på detta sätt?

Ungdomsinstitutionen erbjuder ett fruktbart fält för sociologiska blicken. Den kan, i likhet med andra samhällsinstitutioner som sysslar med kontroll av avvikelse, ses som ett socialt laboratorium. Klassiska studier av mentalsjukhus, fängelser och behandlingshem har haft ett sådant perspektiv. Institutionen är ett samhälle under förstoringsglasat. Hur ser livet ut på nära håll i detta segment av samhället? (Goffman, 1961, Giallombardo, 1966, Wieder, 1974). Här finns i koncentrerad form de regelsystem och maktrelationer som vi alla är underkastade, liksom strategier för motstånd och förändring. Undersökningen har genomförts med samma slags perspektiv: Vad säger övergången till flickinstitution om samhällets förändringar och varaktiga strukturer?

Undersökningen utgår från verksamhetens egna frågor och syftar till att generera kunskap som kan bidra till förändringar. Resultaten av undersökningen presenteras dock inte i termer av normativa bedömningar och praktiska förslag. Översättningen från forskningsresultat till användbara verktyg för en möjlig förändring är en politiskt-praktiskt process, som ligger utanför själva forskningsredovisningen.

Eliasson m fl diskuterar i boken "Den värderande blicken" hur man kan hantera situationen som utvärderingsforskare inom det sociala arbetets område. Utvärderingar görs i syfte att "belysa förhållandet mellan (officiella) mål, medel och resultat och konsekvenser" (Eliasson et al, 1990, s 6). Men forskare och praktiker har inte alltid samma – eller "kompatibla" – perspektiv, d v s samma syn på vilka målen är, hur metoderna ser ut, vilka problem verksamheten är sysselsatt med att lösa etc. Att som forskare binda sig till de i verksamheten rådande uppfattningarna innebär vetenskapliga risker i form av olika slags beroenden och alltför snäva tolkningsmönster.

Definitionerna av forskning, utvärdering och utvecklingsarbete är många, och variationerna i uppfattning handlar i grunden om olika vetenskapsteoretiska ställningstaganden (Sunesson/Nilsson, 1988, s 80). Tilltron till en objektiv utvärderingsforskning, vars resultat direkt kan omsättas i politiska och administrativa beslutsprocesser av olika slag, vilar på en positivistisk vetenskapssyn, en tro på forskningens förmåga att producera objektiva, värdeneutrala fakta (Eliasson et al, 1990, s 9).

Den alternativa vetenskapssynen, som jag ansluter mig till, innebär att söka skilja den vetenskapliga analysen från nyttan av kunskaperna, att förhålla sig med kritisk distans till det fält man studerar, och framförallt att vara vaksam mot identifiering med myndigheters eller verksamheters självförståelse. Synsättet innebär också kritik mot en elitistisk och auktoritär forskarposition. Vetenskapligheten i sig ger inte större kompetens än den verksamhetens egna aktörer har, då det gäller hur kunskap kan och bör användas.

Att kunskapen ska göra praktisk nytta, i form av förbättringar av praktikens metoder eller resultat, är ur detta vetenskapsteoretiska perspektiv inte det primära målet med analysen, utan mera en personlig drivkraft bakom arbetet.

Historiskt perspektiv – skydd och tvång

§12-hemmen har fått sin benämning efter den paragraf i LVU (Lagen om vård av unga) som innehåller bestämmelsen om "särskilda ungdomshem". Det finns och har funnits många beteckningar på denna typ av institutioner sedan de tillkom i början av 1800-talet: uppfostringsanstalt, skyddshem, skolhem, räddningsinstitut, ungdomsvårdsskola m m. Liksom beteckningarna växlat har organisationsformer och huvudmannaskap, målgrupper, behandlingsidéer och metoder ständigt varit i stöpsleven. §12-hemmen övergick 1994 till statligt huvudmannaskap, efter att sedan ett tiotal år ha drivits av landstingen. Kritik riktades mot §12-hemmens verksamhet under 1980-talet, bl a för att de inte ansågs klara de mest vårdkrävande ungdomarna – beslutet om ny huvudman föregicks av en upprörd massmediadebatt där begreppet "värsting" introducerades (Daleflod, 1993). Hemmen kritiserades också för att inte svara på flickornas vårdbehov (SOU1993:35 s 157–169).

Med det statliga övertagandet differentierades vårderna, och bl a tillkom flera flickinstitutioner. På fyra år har antalet flickinstitutioner fördubblats, från tre år 1992 till sju år 1996. Även pojkinstitutionerna har ökat. Sammanlagt finns idag ett 40-tal institutioner för LVU-vård och antalet platser är ca 600, en ökning från 523 år 1992. Cirka 40 procent av de omhändertagna ungdomarna är flickor (Socialstyrelsen, 1995).

Ungdomarna på §12-hemmen förutsätts ha "svåra problem och störningar" och problemen ska vara så allvarliga att de inte går att hantera på öppna institutioner eller familjehem. Framförallt avses med detta ungdomar som rymmer eller som är benägna att missbruka eller begå brott, och därför måste ha begränsningar i rummet för att kunna behandlas (SOU 1992:18).

Att vissa ungdomar inte kan ta hand om sig själva utan måste skyddas genom tvångsomhändertagande är en bärande tanke i ungdomsvårdens historia (Svärd, 1993). Skyddet av flickorna har framförallt motiverats av faror på sexualitetens område. 1900-talets förändringar i allmän sexualmoral har gjort omhändertagandet av flickor problematiskt för ungdomsvårdens aktörer. Beteckningar och motiv har ständigt ändrats utifrån nya gränsdragningar mellan vad som accepteras som normalt tonårsbeteende och riskbeteende. Från omkring 1965 blev missbruk en vanligare problemindikation är sexualitet (Ibid, s 152). Förändringen kan relateras till en period som man kan beteckna som extremt sexualliberal (tiden från omkring 1965 fram till upptäckten och uppmärksammandet av HIV/Aids på 1980-talet). Sexuella faror som motiv för omhändertagande av flickorna har återkommit på 1990-talet, nu i huvudsak formulerade i termer av "sexuella övergrepp".

Metodmässigt har institutionsvården av ungdomar givetvis förändrats med nya samhälleliga idéer om vård, fostran och ungdom. Som en framträdande utvecklingslinje under 1900-talet kan man se övergången från idéer om moralisk fostran till behandlingstänkande. En moralisk-pedagogisk metodinriktning och vokabulär utmanas mer och mer av en medicinsk-psykiatrisk inriktning. Den moraliskt-pedagogiska inriktningen grundar sig på tanken att ungdomarna kan tillrättas genom vanliga former av social kontroll, t ex den fostran som familjen eller skolan normalt utövar. Tvångsbehandling som idé grundar sig på tron att brott eller andra sociala avvikelser är tecken på abnormitet, något onormalt eller sjukt hos individen. Som andra sjukdomar bör dessa diagnosticeras och behandlas utifrån en expertkunskap. Sjukdomssynen präglade utformningen av tvångsvård för vuxna i Norden (Christie, 1982). Pedagogiska idéer var däremot vägledande för ungdomsvården. Qvarsell (1985) har visat hur den medicinska-psykiatriska vokabulären under 1940-talet började tränga in i den moraliska vokabulär som var förhärskande inom ungdomsvården. Beteckningar som lättja, olydnad, vanart ersattes av psykiatriska beteckningar särskilt knutna till psykopatibegreppet. Strävanden mot professionalisering av ungdomsvården på senare år har ytterligare stärkt det medicinska-psykiatriska inflytandet.

Ur rehabiliteringssynpunkt har ungdomsvårdsinstitutionen genomgått en utveckling från att framstå som positiv, progressiv lösning på sociala problem till att uppfattas som en tveksam eller t o m negativ åtgärd, en sistahandslösning. Från början och under 1900-talets första hälft var begrepp som "reformpedagogik" och "läkepedagogik" uttryck för liberala, reformpolitiska strävanden och det fanns en tilltro till att dessa lösningar av ungdomars "vanart" var effektiva (Svärd 1993, Levin, 1995). Institutionerna sågs som rationella redskap för återanpassning, och de uppfattades som humana. I likhet med andra tvångsinstitutioner, exempelvis inom psykiatrin, har ungdomsinstitutionen förlorat i legitimitet, vilket kan förklaras av en tilltagande desillusionering beträffande institutionsvårdens nytta och värde. Forskning och utvärderingar har påvisat att institutionerna inte bara är ineffektiva i sin rehabilitering och

utan också förenade med risker för de intagna – risker framförallt i form av stigmatisering, institutionalisering och ökad återfallsrisk. Tvånget mot de individer som uppfattats som psykiskt eller socialt avvikande har tidvis också mött politiska och moraliska reaktioner utifrån ett allmänt rättsmedvetande (Emerson, 1981).

Segregerad behandling av kvinnor och män är inte något nytt, vare sig inom ungdomsvården eller annan institutionsvård. Från slutet av 1800-talet var tvärtom köns-segregerade institutioner det vanliga. Män och kvinnor hölls isär av rädsla för de "okontrollerade sexuella drifter" som man förutsatte hos brottslingar och vanartiga ungdomar (Mulinari, 1996). Mot mitten av 1900-talet blev det vanligare att sambehandla könen på ungdomsvårdsskolorna, i anslutning till en allmän policy i offentlig verksamhet. Könssegregation sågs som en föråldrad och diskriminerande ordning.

Ungdomsvården har relativt sent anslutit sig till den nysatsning på kvinnoinstitutioner, kvinnogrupper inom vården, kvinnocentra i yrkesgrupper, kvinnojourer m m som skett under det senaste decenniet, och som utmanat idéerna om en könsneutral och könsintegrerad vård. Inom missbruksvården har kvinnobehandling prövats längre och i vissa former framgångsrikt (Trulsson, 1993, 1997). Det behandlingshem som studerats har egna traditioner från flickbehandling, och flickinstitutionen som sådan har gamla anor. Särskilda "reformatorer" för flickor kom redan på 1880-talet, då flickor särskiljdes från pojkar av i grunden samma skäl som i dag, d v s för att tillgodose deras könsspecifika behov och hindra sexuell samvaro.

Begreppen ungdomsproblem och ungdomsbrottslighet liksom idén om att inrätta särskilda institutioner, rättssystem och pedagogiska metoder för ungdomar uppstod i 1800-talets slut. De organisatoriska drag som ännu kännetecknar ungdomsinstitutionen härrör från en reformverksamhet som syftade till förvaring och kontroll av barn från de "farliga klasserna" i de växande storstäderna. Tidigt urskiljdes två kategorier bland de omhändertagna, de brottsliga (delinquent) och de föräldralösa och av samhället beroende (dependent) barnen. Flickhemmen växte fram som ett svar på ett behov att separera dessa kategorier, eftersom flickorna vanligen hänfördes till gruppen "beroende" (Platt, 1969). I den senare utvecklingen av ungdomsvården sker en fortskridande differentiering och specialisering, där ungdomarna klassificeras med hjälp av olika "sociala patologier" (Mills, 1985).

Omhändertagande av flickorna motiverades från början på andra sätt än omhändertagandet av pojkarna. Två motiv dominerade: skyddandet av flickorna från utnyttjande och social misär och ambitionen att hindra dem från "omoraliskt leverne". Alexander (1995) som forskat i arkiven från två reformskolor för flickor i New York i början av 1900-talet konstaterar att flickorna varit i konflikt med sina familjer eller lämnat sina hem, och därefter haft sexuella förbindelser, vilket då sågs som förstadium till prostitution. Sexuell renhet och hörsamhet mot familjen var primära normer för flickors fostran. Olydnad, "filial disobedience", var ett kriterium för omhändertagande. Flickorna rymde från våld och utnyttjande i familjen till ett riskabelt liv på gatan. Deras misslyckade frigörelseförsök – som Alexander kopplar till emanci-

pationssträvanden inom medelklassen och unga kvinnors konfliktfyllda försök att erövra nya sociala positioner – tolkades som moralisk degeneration.

Även i Sverige har omhändertagandet av flickor motiverats i termer av sexualitet och moral snarare än som brottsligt beteende. Flickornas problem har under ungdomsvårdens historia beskrivits i termer som vagabondage, missbruk av rusmedel, rymningar, sexuell promiskuitet, psykiska problem och konflikter i föräldrahemmet. Ännu på 1960-talet var "sexuell vanart" det vanligaste skälet till omhändertagande av flickor – detta kriterium återopades för över 50 procent av de omhändertagna flickorna. Andra vanliga "vanartsfaktorer" var vagabondage och arbetsovilja, medan betydligt färre hade problem med missbruk eller kriminalitet (Socialstyrelsen, S.O.S. Socialvården, 1963). Kriterier som vagabondage och sexuell vanart används nästan aldrig om pojkar. Dessa könsskillnader i problem-klassificeringar finns redovisade i både svenska och utländska undersökningar. Vad gäller sociala bakgrundsfaktorer är skillnaderna mellan pojkar och flickor inte påfallande stora. Bilden av splittrade hem, bristfällig skolgång, tidiga ingripanden och omplaceringar är ungefär densamma. Däremot finns det alltså stora skillnader mellan könen då det gäller de problem, som direkt motiverat beslutet om omhändertagandet hos sociala myndigheter och rättsinstanser. LVU-omhändertaganden av pojkar motiveras vanligen av att de begått traditionella stöld- eller våldsbrott (Brotsky, 1975, Cain, 1989, Chesney-Lind, 1992, Shoemaker, 1990, Jonsson, 1977, Sarnecki, 1991, Forsling, 1992).

Den institutionsförlagda ungdomsvården har överlag – i Sverige och i andra länder – visat nedslående resultat, med hög återfallsfrekvens i kriminalitet och asocialitet och "rundgång" i vårdsystemen. Forskning om hur vården fungerar, och vilka behandlingsformer som visar bättre resultat än andra saknas nästan helt (SOU 1992:18). Daleflod (1993) påpekar att denna brist är "hjälpnadsväckande" med tanke på de långtgående tvångsingrepp som LVU-vården innebär och de stora samhällskostnader som också är förbundna med både vården och ungdomarnas problem.

Institutionen – kontroll och behandling

Behandlingshemmet som studerats i denna undersökning ligger på landet, omgärdat av skog, och är en för ungdomsvårdsskola med gamla anor och i det större formatet. Den består av ett komplex av byggnader, nya och gamla, delvis oanvända eller uthyrda för andra ändamål. Institutionen har i sin nuvarande utformning plats för ett dussintal elever med en personalgrupp på runt 30 personer. Institutionen är "sluten", i den meningen att eleverna tillbringar hela dygnet här och i princip alltid står under kontroll av personal. Anläggningen består av en öppen och en låst avdelning med samma antal platser i var sitt hus, och därutöver utslussningsbostäder, administrationsbyggnad, skola, storkök, stall och andra utrymmen för aktiviteter. Målgruppen är flickor mellan 14 och 20 år med enligt den officiella presentationen "medelsvåra" uttryck för kriminalitet, missbruk och/eller psykosociala problem (Socialstyrelsen, 1996).

Här vistas flickor som omhändertagits med tvång enligt LVU (Lagen om vård av unga). Här finns också, som vid flertalet andra §12-hem, ett mindre antal frivilligt intagna, såsom SOL-placerade enligt Socialtjänstlagen. Flickorna kan under vårdtiden övergå från LVU- till SOL-placering och fördelningen varierar. På den låsta avdelningen placeras i allmänhet de som omhändertagits enligt §3, "eget beteende", medan de som omhändertas enligt §2, "miljöfallen" eller de som är frivilligt placerade enligt socialtjänstlagen i regel placeras på den öppna avdelningen. Flickorna kan också vara akut omhändertagna, placerade enbart för utredning eller i avvaktan på rättsliga beslut eller andra åtgärder. Efter sex månader omprövas LVU-beslutet i länsrätten, och placeringsgrunden kan då ändras. Behandlingsformerna beskrivs i officiella dokument som individuellt utformade och målinriktade processer, med en inledande utredningsfas på fyra veckor och därefter behandling i omkring fyra månader och en lika lång utslussningsfas. Skolgång och möjligheter till arbetsträning och fritidsaktiviteter ges både inom och utom institutionsområdet. Man har ett systemteoretiskt förhållningssätt och arbetar med elevens sociala nätverk.

LVU-institutionen ska verkställa beslutet om omhändertagandet, vilket innebär att den fysiska såväl som den sociala organisationen har former som medger en hög grad av kontroll över eleverna. Dessa ska hindras från att avvika, de ska övervakas och tillrättaföras. Denna organisatoriska huvudprincip är gemensam för olika typer av tvångsinstitutioner (Foucault, 1987). Motiven för kontrollen varierar. I detta fall går motiven ut på att eleverna är oförmögna att ta hand om sig själva, att de kan rymma och att de kan vålla både sig själva och andra skada. *Kontrollsyftet* är synligt i utformningen av regelsystem, scheman, relationer, roller m m för både elever och personal. Till denna huvudprincip för hur institutionen är uppbyggd kommer *behandlingsidén*, rehabiliteringen av de intagna till ett självständigt liv, som en andra, och ibland konkurrerande, organisationsprincip. Det finns en mängd olika behandlingsideologier på det psykosociala området. Inom ungdomsvården utgår flertalet från pedagogiska, psykologiska och psykiatriska teorier. I olika grad krävs enligt dessa teorier individens aktiva och frivilliga medverkan för ett lyckat behandlingsresultat. Den klassiska behaviorismens idé om mekanisk beteendeförändring har knappast anhängare längre, men den kognitiva beteendeterapi är inflytelserik. Behandlingsidén som organisationsprincip innebär en annan sorts förhållande mellan personal och elever än tvångsinstitutionens relation mellan vakter – intagna.

Sedan flera år driver institutionens ledningen en "behandlingslinje" med stark inriktning på att strukturera och formalisera behandlingsarbetet. Linjen har gradvis trängts in i organisationen och manifesteras t ex i kontaktmannaskapet – den organisatoriska formen för behandlingsrelationen. Behandlingsprincipen har också avsatt organisatoriska modeller för utredning och utvärdering. Personalen har som uppgift att fortlöpande dokumentera behandlingen, och det finns forum för avtal och samråd med eleven och hennes familj. Med övergången till flickinstitution gjordes olika insatser för att stärka ett mer behandlingsinriktat och metodmedvetet arbetssätt.

Rapportens disposition

I den första delen av rapporten som handlar om "problembilden" granskas tre typer av problembeskrivningar som används av personalen. "Den officiella problembilden" eller statistikens bild är den problembild som motiverat placeringen och som bildar utgångspunkt för socialtjänstens och institutionens överenskommelser om behandlingsmål och behandlingsplan. Den andra typen av problembeskrivningar har betecknats "den diagnostiska bilden" eller testernas bild. På institutionen initierades redan före övergången till flickinstitution ett mer systematiskt utredningsförfarande, men först med flickorna har testerna genomförts mera konsekvent. En tredje typ av problembeskrivningar är "personalens bild" av elevproblem som framkommer i enkäter och intervjuer, och slutligen presenteras en analys av elevintervjuer och den bild flickorna själva ger av sin situation. I den andra delen av rapporten beskrivs och analyseras de förändringar som övergången till flickinstitution medfört. Granskningen baseras i huvudsak på personalens beskrivningar i intervjuerna. Olika förändringstema är: **lugn och ordning** efter övergången, en "**sexfri zon**", förskjutningar och förändringar i personalens arbetsuppgifter i rikning mot "**kvinnomakt**", kvinnlig kommunikation och konfliktlösning, nya behandlingsidéer och metoder. Dessa förändringsupplevelser analyseras utifrån de perspektiv som skisserats i inledningen.

2. Problembilder

Vilka är flickorna?

Vilka är de omhändertagna flickorna? Detta är den första av de två frågeställningar som initierat och styrt projektet, och den ska på olika sätt behandlas i fortsättning. En problematisering av frågan är dessförinnan på sin plats. Vad betyder den i det sammanhang den ställs? En undersökningsfråga ställs inte ut i det blå. Den formuleras inom en ram av förväntningar på vad man kan få för slags kunskap. Vad rymmer denna fråga av antaganden och svarsförväntningar?

Vilka egenskaper som kännetecknar omhändertagna flickor är en traditionell forskningsfråga inom kriminologi och social forskning. Data om bakgrund, brott, ålder, behandlingsåtgärder etc om flickorna finns tillgängliga i aktmaterial på institutionen och i centrala dataregister. Det finns också en snabbt växande internationell forskningslitteratur med fokus på flickor och kvinnor inom olika delar av vårdsektorn att relatera data till.

Lättillgängliga data och traditionella forskningsfrågor är emellertid viktiga att problematisera. Undersökningsfrågan rymmer förhandsantaganden som är värda att reflektera över. För det första måste man fråga sig *varför* det är viktigt att veta vilka flickorna, är. Ur vilket perspektiv är frågan relevant? Ett kunskapsbehov är inte objektivt och förutsättningslöst. Det är knutet till den människoförändrande institutionens praktik. Det finns inom denna typ av institution ett behov att känna till det "material" man har att arbeta med. Frågan förutsätter för det andra att en sådan kunskap är *möjlig*. Vad som är möjligt att veta om människor, som individer eller som aggregat, är en kunskapsteoretisk, filosofisk frågeställning, som kan ges olika svar. I frågan "Vilka är flickornas problem?" ryms inte bara en förväntan att "problemen" ska finnas, förborgade eller synliga, i flickornas personer, och att de finns där i vissa identifierbara former. Man förutsätter för det tredje att problematiken via beteende eller språkliga uttryck är *tillgänglig* för ett visst slags observation och bedömning. Det finns alltså en hel uppsättning förväntningar i frågan, förväntningar om en viss slags kunskap om en viss social kategori, den kategori man ser som sitt klientel.

"Den omhändertagna flickan" är med ett klassiskt sociologiskt begrepp en "kollektiv representation" (Durkheim, 1964) en allmän föreställning om en viss människotyp med en särskild sorts erfarenheter, biografi och subjektivitet. Analysen av de problembilder som man på institutionen rör sig med utgår från ett kunskapssociologiskt perspektiv, där problembeskrivningar ses som produkter av ett kollektivt konstruktionsarbete. Med hjälp av tillgängliga system för klassificering och bedömning av egenskaper hos individer skapas beskrivningarna av "flickornas problem". Ett redskap i konstruktionsarbetet är det slags mallar för personbedömning som utgörs

av sociala stereotyper. "Den normala flickan" och "den omhändertagna flickan" är sådana stereotyper, och inom kategorin "den omhändertagna flickan" upprättas i sin tur typologier. En viktig fråga i analysen är om flickinstitutionen medför nya sätt att klassificera och bedöma flickorna, och om typbilderna förändras.

Praktikens kunskapsbehov

Vad för slags praktik är ungdomsvården? Hur kan dess historia, organisation, teknik och idéer bidra till att förklara hur man uppfattar flickorna och deras problem? Det är viktigt att relatera problembilderna till praktiken, till de institutionella förutsättningar som skisserats i inledningen.

Hur "flickornas problem" uppfattas beror också på vilka idéer och föreställningar som tränger in i institutionen från det omgivande samhället och dess politiska-ideologiska diskurser. Begrepp som promiskuitet och vanart, som användes under första hälften av 1900-talet, visar att flickornas problem på den tiden tolkades som uttryck för bristande moral och fostran (Svärd, 1993). Gustav Jonsson, som ställde frågan om flickornas problem i 1970-talets politiserade ideologiska kontext, formulerade svaret som en uppgörelse med ett samhälle där flickorna var dubbla offer, dels för det sociala arvet och dels för manssamhällets kvinnoförtryck och dubbelmoral (Jonsson, 1977, 1980).

Vilka diskurser gäller idag? Flickinstitutionen kan härledas till ett antal olika idéer och tendenser. Det finns för det första en koppling mellan den särskilda flickinstitutionen och de strävanden mot specialisering och differentiering som ungdomsvården och det sociala arbetet i sin helhet präglats av under 80- och 90-talen. Utvecklingen brukar sammanfattas som en *professionaliseringstendens*. Den medför bl a att behandling av människor med socialt avvikande beteende specialiseras, "förvetenskapligas" och ansluts till etablerade metoder inom framförallt psykiatrin. De liberala-konservativa ideologier som på 1980- och 90-talen ersatt välfärdsideologerna, bidrar till att det tidigare förhärskande rättighetstänkandet inom socialpolitiken alltmer ersätts av ett *behovstänkande*, där vissa grupper och individer tillskrivs "problem" som kräver myndighetsingripanden och expertbehandling (Börjeson & Månsson, 1994). Identifierandet av "riskgrupper" och ett utökat diagnosticerande av den problematiska individen ingår i denna diskurs. Till den ideologiska bakgrunden hör också idén om "*kvinnorummet*", som kan hänföras till kvinnorörelsen och en feministisk diskurs om kvinnors utsatthet och behov av frizoner i ett patriarkaliskt samhälle. Inom det kriminalvetenskapliga området har också *viktimologin* haft inflytande genom sin betoning av kvinnors utsatthet och speciella skyddsbehov, som offer för kriminaliserat manligt våld (Åkerström, 1996).

Analysens teman

Institutioner i sociologisk mening består av avgränsade system av idéer och handlingsmönster, som dess medlemmar kan ansluta sig till eller opponera mot. Det insti-

tutionella mönstret har det självklaras och etablerades tyngd. Institutioner ”tänker”, som Mary Douglas (1987) formulerat det. Individer kan bryta mot det institutionella tänkandet och handla annorlunda – det är på så sätt förändringar sker inom systemen – men normalt handlar man enligt de föreskrifter som finns, i form av mål- och problemdefinitioner, personalrutiner, metoder och terminologier.

Ett sätt att undersöka dessa tanke- och handlingsramar är att utgå från de klassifikationssystem som återfinns i målbeskrivningar, journaler, undersökningsinstrument m m. I vilka kategorier är verkligheten tänkt och ordnad? Med hjälp av vilka klassifikationssystem definierar man elevernas problem? Institutionen kommer i analysen att behandlas som ett ”tänkande system”, där definitionerna av flickornas problem sker på olika nivåer och med hjälp av olika klassifikationsscheman. På institutionen görs t ex klassifikationer av eleverna som har sin grund i det offentliga rättssystemet. Flickorna är omhändertagna enligt olika lagrum. En annan definitionsnivå utgörs av vårdsystemet, med dess företrädesvis medicinska och psykologiska klassifikationssystem: diagnoser produceras med hjälp av standardiserade tester och andra bedömningar av individer.

Definitioner sker också på det praktiska arbetets och den vardagliga interaktionens nivåer, där personalen bedömer eleverna med hjälp av både professionella och mer allmänna sociala typologier, t ex köns- och åldersstereotyper. Den tematiska strukturen i analysen av ”flickornas problem” visas nedan i schematisk framställning:

Analysens tematiska struktur	
Definitionsnivå	Klassifikationssystem
Rättssystem	Rättsliga klassifikationer
Administrativt system	Statistiska klassifikationer
Vårdsystem	Sociala/psykologiska typologier
Institutionsvardagen	Beteendetypologi

”Brottsbilden”

De beskrivningar som jag tar upp i detta avsnitt utgår från klassifikationer, som gjorts för juridiska och administrativa syften. Det är denna problembild som motiverat omhändertagandet och placeringen på behandlingshemmet, och som bildar utgångspunkt för den kommunala socialtjänstens och institutionens avtal om vistelsen, behandlingsmål och behandlingsplan. Hur ser då bestämmelserna ut för omhändertaganden av flickor?

Formella kriteria för omhändertagande: Socialtjänstlagen, LVU (lagen med bestämmelser om vård av unga) och andra lagar och formella bestämmelser är formulerade i könsneutrala termer. Det är ålder och inte kön som motiverar de olika åtgärder som samsas i beteckningen ”ungdomsvård”. Socialtjänstlagen (SOL) är en ramlag som lämnar mycket vida utrymmen för hur biståndet till individen ska se ut. LVU är en lag som ska tillgripas som nödlösning, om socialtjänstens frivilliga for-

mer inte räcker till. Lagen anger på vilka grunder länsrätten och socialnämnden ska omhänderta ungdomar som behöver "stå under särskilt noggrann tillsyn". Rekvisiten återfinns i de två centrala paragraferna, som inriktar sig dels på "miljön" och dels på "eget beteende" som riskfaktor:

2 § Vård skall beslutas om det på grund av misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas.

3 § Vård skall också beslutas om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende.

Rekvisiten omformulerades senast 1990. I den tidigare versionen (1980:621) hette det i motsvarande stycken:

Vård skall beredas den unge om

1. brister i omsorgen om honom eller något annat förhållande i hemmet medför fara för hans hälsa eller utveckling eller
2. den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för allvarlig fara genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat därmed jämförbart beteende.

Omformuleringarna kan tolkas som en strävan att mera tidsenligt definiera skälen till omhändertagande av flickor. Förändringen bör ses i ljuset av det senaste årtiondets uppmärksamhet på flickors/kvinnors situation, speciellt vad gäller sexuell viktigmisering. Att flickor och kvinnor kan vara utsatta för förtryck och utnyttjande är i dag mera erkänt, också i lagtexter. Den formellt manliga men till sin innebörd könsneutrala språkformen har reviderats. Samtidigt tillkommer mera könsspecifika skäl till omhändertagande av flickor. "Otillbörligt utnyttjande" nämns som exempel på bristande omsorg och "socialt nedbrytande beteende" nämns som exempel på "eget beteende". Med de båda formuleringarna ges ungdomsvården ett tolkningsutrymme för både nytt offertänkande och traditionella moralvokabulärer när det gäller definitioner av flickors problem.

Sunesson (1992) visar hur vissa ungdomsproblem är "cykliska huvudteman" i samhällsdebatten – de återkommer under vissa tider och vållar oro eller "moralisk panik". Sådana teman är ungdomsvåld och ungdomskriminalitet. Hos flickorna kan den sexuella problematiken ses som ett återkommande huvudtema, men ett problem som ges olika beteckningar – i lagtext och praxis – allteftersom de moraliska klimaten ändrar karaktär.

Dataunderlag:

Den problembeskrivning som följer baseras på en genomgång av på institutionen registrerade bakgrundsdata för de nyinskrivna flickorna på behandlingshemmet och en jämförelse med motsvarande data om de tidigare inskrivna pojkar. Beskrivningen baseras på data i form av inskrivningshandlingar och journaler förvarade på

behandlingshemmet. Detta är den officiella problembilden som producerats genom ett särskilt klassifikationssystem, baserat på de formella skälen för omhändertagandet, skäl som är hänförliga till lagar och bestämmelser. Individer och handlingar blir i detta system klassificerade i ett litet fåtal kategorier, utifrån vilken typ av brott eller annan social avvikelse som föranlett ingripandet. För att illustrera vilket slags underlag sammanställningen bygger på återges ett utdrag ur blanketten för "ansökan om plats på särskilt ungdomshem", där orsakerna till omhändertagandet anges med hjälp av ett antal förkryssbara alternativ:

Orsak till att plats på § 12-hem söks. (flera alternativ kan kryssas för)

☐ Stöld, snatteri	☐ Mord/dråp
☐ Skadegörelse, klotter	☐ Mordbrand/ eldsanläggelse
☐ Hot om våld	☐ Annan brottslighet
☐ Våld, misshandel, slagsmål	☐ Upprepade rymningar/vagabondage
☐ Rån	☐ Annat _____
☐ Alkoholmissbruk	☐ Interna problem i familjehem/institution
☐ Narkotikamissbruk	☐ Akut kris i den unges familj
☐ Läkemedelsmissbruk	☐ Psykiska problem
☐ Konflikt elev- familjehem/institution	☐ Skolproblem
-

I sammanställningen nedan görs jämförelser mellan flickor och pojkar, som bygger på data om 28 pojkar, inskrivna 1992–1994, och 26 flickor, inskrivna under 1994 och 1995. Jämförelser har på några punkter gjorts med en pågående studie av LVU-vården i Stockholms läns landsting (Sarnecki, 1990, 1991, Forsling, 1991).²

Situationen vid inskrivningen: Åldersmässigt skiljer sig inte grupperna nämnvärt. Pojkarna var i genomsnitt 16,5 år när de skrevs in. Flickorna är något äldre. I enstaka fall är de under 15 eller över 18 år, och medianvärdet är 17 år. Åldersspridningen var något större bland pojkarna. Stockholmsundersökningen har också en medianålder på 17 år. Över hälften av flickorna kom till behandlingshemmet direkt från en annan institution eller från familjehem. Bland pojkarna var andelen som kom direkt från en institution mindre. Andelen omhändertagna enligt LVU var för pojkarna 90 procent, för flickornas del 80 procent – det stora flertalet av dessa omhändertogs enligt § 3 ("eget beteende"). Hälften av flickorna har varit/är på öppen avdelning och hälften på slutna avdelning. Av pojkarna var en större andel (65 procent) placerade på slutna avdelning.

Anledningarna till omhändertagandet skiljer sig påtagligt för pojkar och flickor. Pojkarna omhändertogs i de flesta fall på grund av stöld- eller våldsbrott. Hos flickorna är brottsligheten inte lika framträdande som skäl till omhändertagandet.

---

² "Stockholmsundersökningen" gäller flera institutioner av skiftande karaktär, varför uppgifterna inte alltid är jämförbara.

Nära hälften av flickorna har ingen brottsbelastning noterad. (Hos pojkarna saknades kriminalitet bara i två fall.) Som vanligaste skäl till omhändertaganden av flickorna anges i stället en kombination av missbruk, vanligen av narkotika, rymningar och konflikter med familj eller familjehem. Sexuellt utnyttjade/övergrepp, eller misstanke därom, finns med i bilden för omkring en tredjedel av flickorna. Bland pojkarna angavs sexuell problematik inte i något fall. Missbruk av alkohol, narkotika eller andra droger anges som ett av skälen till omhändertagandet för tre fjärdedelar av flickorna – samma andel fanns hos pojkarna. Bland flickorna dominerar narkotika, medan pojkarnas missbruk är mera blandat. Vad gäller den brottsbelastade gruppen bland flickorna består brotten vanligen i stöld/snatteri och våld/hot om våld. 24 av 28 pojkar hade begått stöld/snatteri/skadegörelse och över hälften hade någon typ av våldsbrott bakom sig.

Bakgrundsbilden: En femtedel av flickorna har utländsk bakgrund, vilket vanligen innebär att de är adopterade. Bland pojkarna var det en fjärdedel som hade utländsk bakgrund, i de flesta fall tillhörande kategorin andra generationen invandrare, men också några av pojkarna var adopterade. Bilden av uppväxten skiljer sig åt även i övrigt. Bland flickorna är det få (15 procent) som bott tillsammans med båda sina biologiska föräldrar under uppväxten. Några har växt upp med adoptivföräldrar. Det vanligaste är att ha bott hos modern eller med mor/far och styvförälder. Bland pojkarna var det förhållandevis flera som under uppväxten bott med båda föräldrarna (en tredjedel). Flickorna är i regel uppväxta i större eller medelstora städer, och bara i några få fall från småorter. Detta kontrasterar mot bilden av uppväxtmiljön i pojkggruppen. Många av pojkarna var uppväxta på landet eller i en småstad (bara fem i storstad). Vad gäller föräldrarnas förhållanden finns inte alltid en klar bild. Dock finns det i ca 40 procent av flickornas akter uppgifter om att antingen missbruk eller kriminalitet eller båda delarna förekommit hos föräldrarna. Bilden av pojkarnas hemförhållanden är tunnare. Journalmaterialet ger inte konsekvent besked om förekomst av missbruk eller kriminalitet hos föräldrarna, varför jämförelser inte är meningsfulla. Forsling konstaterar i sin undersökning att de tvångsomhändertagna flickorna visar upp en mera störd föräldrakontakt än andra ungdomar (Forsling, 1992). Det datamaterial jag haft som underlag har inte varit tillräckligt för att bekräfta detta, men en hel del utredningsmaterial antyder att det ofta är konflikter i hemmet som utlöst omhändertagandet.

I de allra flesta fall har flickorna varit föremål för olika slags tidigare åtgärder, myndighetsinsatser före placeringen. Vanliga åtgärder, missbruksbehandling samt psykiatriska insatser, antingen i form av öppenvårdssamtal eller genom inläggning. I ett fåtal fall finns enligt aktmaterialet inga tidigare åtgärder. En fjärdedel av flickorna har LVU-omhändertaganden bakom sig före placeringen. Då det gäller omhändertaganden för vård utanför föräldrahemmet har ungefär hälften varit placerade en eller två gånger, antingen i familjehem, ungdomshem eller HVB-hem. Bara i ett par fall finns uppgifter om fler än två placeringar. För pojkarnas del var uppgifterna om

tidigare insatser ganska ofullständiga, men underlag finns att jämföra antalet tidigare placeringar på behandlingshem/familjehem. I genomsnitt har pojkarna haft 2,5 placeringar. Det verkar alltså som om flickorna har färre omhändertaganden bakom sig vid inskrivningen. Bilden liknar den som ges i Stockholmsundersökningen: 64 procent i undersökningsgruppen har tidigare varit omhändertagna.

Behandlingen: Av flickorna har knappt hälften avslutat sin behandling och vistelsetiden för dessa var i genomsnitt någon månad längre än den rekommenderade behandlingstiden på åtta månader. Genomsnittliga vistelsetiden för pojkarna var fem månader, men de flesta stannade antingen mycket kortare tid (mindre än två månader) eller mycket längre (mer än nio månader). Behandlingsmål och behandlingsmetoder har angivits i journaler i så varierande former och olika omfattning, att de inte kunnat ge underlag för någon meningsfull jämförelse. Vad händer efter behandlingen? Uppgifterna om var eleverna hamnar efter utskrivningen ger knappa upplysningar men antyder ändå vissa skillnader i flickors och pojkars situation vid utskrivningen. Av flickorna har över hälften skrivits ut till eget boende och de övriga till någon form av fortsatt vård eller i enstaka fall till föräldrahemmet. Pojkarna skrevs i de flesta fall ut till fortsatt vård eller till föräldrahemmet och endast i två fall till eget boende.

Sammanfattningsvis kan man från den statistiska jämförelsen notera att

- för flickorna anges kriminalitet som skäl för omhändertagandet i betydligt mindre utsträckning än för pojkarna, de omhändertogs i de flesta fall på grund av stöld- eller våldsbrott,
- för flickorna utgör i stället en kombination av missbruk, konflikter i hem eller familjehem och rymningar det vanligaste skälet för omhändertagandet,
- sexuellt utnyttjande eller misstanke därom anges för en tredjedel av flickorna – bland pojkarna angavs sexuell problematik inte i något fall,
- flickorna skrivs ut till eget boende i högre grad än pojkarna, och
- missbruk av alkohol, narkotika eller andra droger anges som ett av skälen till omhändertagandet för tre fjärdedelar av flickorna – samma andel fanns också hos pojkarna
- bland flickorna dominerar narkotika, medan pojkarnas missbruk är mera blandat.

Bilden som redovisats överensstämmer ganska väl med tidigare forskning som bygger på statistik. Flickor har vanligen omhändertagits av andra skäl än pojkarna – ofta har de inte begått några egentliga brott, utan bara brutit mot normer för uppförande och moral. Det är en genomgående iakttagelse i både svensk och utländsk forskning att flickorna omhändertas för sexuell vanart (uttryckt i tidstypiska termer) snarare än för kriminalitet. (Se t ex Chesney-Lind & Sheldon, 1992. Sunesson, 1992.) Forsling konstaterar i sin studie av ”värstingflickor” att hos pojkarna dominerar stöld, skadegörelse, våld och misshandel. För flickornas del är det rymningar, vagabondage, alkoholmissbruk, narkotikamissbruk och olämplig ursprungsmiljö som dominerar (Forsling, 1992, s 8).

Forskning om missbruk hos flickor och kvinnor har ofta pekat på att kvinnor som missbrukar droger lever ett mera utsatt liv än männen, debuterar tidigare och med tyngre droger (Björling, 1986, Bergmark et al, 1989). För flickorna är missbruket relaterat till konflikter med framförallt mödrarna och uppbrott från hemmiljön, mera än det är för pojkar, som påverkas mera av kamrater. Flickorna blir också mer utstötta och stämplade genom sitt missbruk än pojkar (Andersson, 1990, 1993). Flickor missbrukar tillsammans med manliga partners och valet av drog påverkas av mannen (Andersson, 1991). En del forskning visar att flickorna har fler problem i sin bakgrund än männen (Tunving, 1985). Studier av missbrukande flickor i behandling visar att de är känsligare än män när det gäller tvångsingripanden, att de reagerar mera på personalens kontroll och utvecklar väninnegemenskap med varandra (Ibid). I deras värdering av behandlingen är det i första hand relationen till olika behandlare som upplevs som viktig (Bergström, 1995). "Brottsbilden" har fördelen att kunna användas för jämförelser över tid och med andra populationer. En sådan jämförelse görs härnäst.

Den internationella bilden

Jämförelser med amerikansk och annan utländsk forskning om motsvarande kategorier flickor blir inte rättvisande. Olika länder har olika lagstiftning och praxis då det gäller ungdomsproblem, och därmed olika kriterier för omhändertagande. Detta hindrar inte jämförelser mellan kön. I så gott som alla forskningsöversikter återfinns en markant skillnad mellan pojkars och flickors olika grad av brottslighet och de karaktäristiska inslagen av sexuell problematik i beskrivningen av flickorna, som helt saknas hos pojkarna.

Att flickor begår färre brott, mindre allvarliga brott och andra typer av brott än pojkarna, gäller inte bara kategorin omhändertagna ungdomar utan ungdom överhuvudtaget. Detta är en samstämmig bild utifrån såväl officiell kriminalstatistik som surveyundersökningar av "självdeklarerad brottslighet". I USA är ca en femtedel av alla gripna ungdomar flickor, då det gäller våldsbrott är andelen omkring en tiondel. Flickornas typbrott är rymning och prostitution, missbruk och snatteri eller småstöld. En stor andel av flickorna har blivit sexuellt utnyttjade – olika forskare har kommit fram till att omkring 75 procent av amerikanska flickor som döms av ungdomsdomstolar har blivit utsatta för övergrepp i tidig ålder (Chesney-Lind & Sheldon, 1993). Trots att övergreppet ofta är skäl till att flickorna rymmer hemifrån betraktas rymning fortfarande som ett rekvisit för omhändertagandet. Andelen omhändertagna flickor ökar enligt vissa forskare och i regel finns familjekonflikter i bakgrunden (Henggeler et al, 1987).

Diskussion av "brottsbilden"

Sammanfattningsvis framgår det alltså av både svensk och internationell forskning att flickor och pojkar döms eller på andra sätt rekryteras till ungdomsvården på olika

grundvalar. Pojkar har begått brott och är våldsamma. Flickor omhändertas av mer diffusa skäl, oftast ingår sexuella handlingar, benämnda på olika sätt – incest, övergrepp, sexuellt utagerande, otillbörligt utnyttjande, socialt nedbrytande beteende. (De båda sista beteckningarna härrör från LVU 1990.)

Vilka teorier finns det som kan förklara denna bild av flickors och kvinnors brottslighet eller asocialitet? De traditionella kriminologiska teorierna ser brott som en manlig arena, och förklarar flickornas mindre kriminalitet med att de är mer konventionella eller strängt fostrade, att de är hänvisade till hem och privatsfär, inte lika utsatta för konkurrens och gängpåverkan, mer beroende av familjen etc. En jämställdhetstes inom kriminologin gör antagandet att ju mer emancipierade kvinnor blir desto mer konventionella brott begår de. Andra teorier går ut på att de kvinnliga brotten har en speciell karaktär, förknippade med kvinnors biologiska, psykologiska eller sociala kön. Faktorer som sexualitet, underordning, relationsorientering bestämmer deras kriminella aktivitet. Det finns teorier som går ut på att kvinnors brott döljs, får mindre uppmärksamhet och blir mindre hårt bedömda, men också motsatta antaganden, om att kvinnor som begår brott blir extra synliga och utsatta (Gels-thorpe, 1988, Lilly & Cullen, 1995).

Data och teorier på denna definitionsnivå utgår från en verklighetsuppfattning, där mänskligt handlande och individuella livssituationer kan kodifieras och förstås med hjälp av kategorier, som konstruerats på juridiska och administrativa grunder, kategorier som "psykiska problem", "rymning", "stöld", "missbruk". Sunesson (1992) har i en diskussion om definitionerna av sociala problem pekat på hur administrativa kategorier och "problem" sammanfaller. Kriminalitet och missbruk är problemkonstruktioner, som har sin motsvarighet i kontroll- och vårdsystemen. LVU-organisationen och dess olika åtgärder, metoder, specialiserade enheter och klassifikationer antas ha sin motsvarighet i en viss problemmängd och problemtyp ute i det verkliga livet, och de koder man rutinemässigt använder sig av kommer att fungera som tolkningsramar för bedömningen av eleverna. Ungdomar "har" med andra ord de problem som samhället har administrativa ramar och åtgärder för. I ett kodformulär där svarsalternativen utgörs av ett fåtal kategorier som kriminalitet, missbruk eller psykiska problem blir tolkningsramarna mycket snäva. En jämförelse mellan skrivet journal- och utredningsmaterial för eleverna och de kodningar som ligger till grund för de statistiska sammanställningarna visar på att ett stort spektrum av handlingar med högst varierande grad av "avvikelse" finns representerade i kategorier som "våld", "missbruk" eller "konflikt i föräldrahemmet".

"Testbilden"

Både före och under institutionsvistelsen görs utredningar av elevernas psykologiska status och sociala situation, avsedda att ligga till grund för behandlingen. De flesta av flickorna har redan före institutionsvistelsen blivit föremål för utredningar, på socialbyrån, på barnpsykiatriska kliniker, på ungdomsvårdens särskilda utrednings-

hem eller i samband med tidigare omhändertaganden, och vissa elevakter rymmer en diger samling utredningsresultat. Här finns resultat av psykologbedömningar utifrån tester och observation. Här finns också utlåtanden och beskrivningar från personer i elevens egen omgivning, lärare, föräldrar och andra.

I den "behandlingslinje" som institutionen tillämpade redan före övergången till flickinstitution ingick ambitioner att systematisera elevdiagnoserna och därmed skapa en mera målrelaterad behandling. Man har sedan övergången allt starkare betonat utredningsdelen. Vistelsen på behandlingshemmet inleds med en fyra veckor lång utredningsfas, som innebär en "kartläggning av elevens behov och förutsättningar". Efter denna testperiod görs en målbeskrivning och en behandlingsplan upp i samverkan mellan eleven, socialförvaltningen och personalen, en plan som ska följas under behandlingen. Vilken problembild tecknas i denna process och hur, med vilka undersökningssätt, skapas bilden?

Testen

Kartläggningen av elevernas problematik görs med hjälp av ett antal psykologiska diagnosinstrument, varav flertalet är självinstruerande och syftar till självbedömning från elevens sida. Samtliga sju test som ingår i "självsvarsinstrumenten" är formulär med standardiserade frågor eller påståenden och förstrukturerade svarsalternativ, som ska kryssas för. De är utarbetade och testade av psykologisk eller psykiatrisk expertis och har ursprung eller förebild i internationellt etablerade test. Eleverna fyller själva i formulären under överinseende av personal. De ifyllda formulären sammanställs och tolkas av en speciellt ansvarig på institutionen.

Ett av de centrala testen avses mäta "känsla av sammanhang". Det består av en serie på 29 frågor eller påståenden om känslor och erfarenheter, som eleven ombeds ta ställning till genom att markera sin hållning på en sjugradig skala (från helt negativt till helt positivt svar). Exempel på frågor är "Känner du dig orättvist behandlad?" och "Har du en känsla av att du inte riktigt bryr dig om vad som händer runt omkring dig?" Svarsmarkeringarna poängsätts enligt en mall, som utgår från ett normalvärde, framtestat i populationer "normala" tonårsflickor. Ett annat test, CBL, omfattar 112 item, som syftar till att kartlägga dels intressen och umgängesvanor, dels en mängd beteenden och psykiska förhållningssätt, varav vissa är traditionella symtom på patologiska avvikelser ("Jag ser saker som andra inte ser", "Jag samlar på saker som jag egentligen inte behöver", "Jag gör saker som andra tycker verkar underliga" etc). Ännu ett test går ut på att eleven ska "likna sig" vid en av tre beskrivna flickor, som framställs som populära/impopulära, ärliga/oärliga, hjälpsamma/ohjälpsamma etc. I en test av självständighet/osjälvständighet på 78 frågor får eleven markera erfarenhet och social kompetens på olika områden ("Jag kan använda telefonkatalog", "Jag kan handla själv", "Jag har många vänner" etc) – utifrån testet bedöms flickorna sammanfattande och på olika områden som självständiga eller osjälvständiga, kompetenta eller inkompetenta "i förhållande till vad en normal flicka ska klara".

Det uttalade syftet med den fyra veckor långa utredningsfasen på institutionen är att ge en fördjupad bild av den problematik som ligger bakom omhändertagandet, och som personalen ska arbeta med att lösa. De rättsliga och sociala utredningar som föregått omhändertagandet beskriver problematiken i termer av händelser och konflikter, där individen samspelar med omgivningen. Utredningsfasen fokuserar däremot helt på eleven. Testen avser att mäta individens egenskaper och förhållningssätt, som dels anses tillgängliga för observation och bedömning och dels anses indikera varaktiga psykiska tillstånd. Ett grundantagande bakom alla diagnostiska test är att det hos individen finns en psykisk "essens" (Katz, 1975), som förklarar problematiken. Denna essens antas bli tillgänglig genom testen och individens responser på dem. Testen ska alltså operationalisera och mäta olika aspekter av den psykiska utrustningen.

I de sammanlagt flera hundra frågorna som eleverna ska besvara, kartläggs i detalj deras livsbetingelser, vanor, erfarenheter, moraliska hållningar etc. Frågor om man brukar stjäla, ljuga, klia sig eller anlägga bränder blandas med frågor om hygien, föräldraliv, livssyn, skolgång.

Utifrån kvantitativa sammanställningar av svaren beräknas testresultaten enligt standardiserade mallar. Med ledning av resultaten gör den särskilda testpersonalen sammanfattande bedömningar, konklusioner och förslag till insatser för eleven ifråga. Bedömningarna handlar om elevens verklighetsorientering, självbild, grad av självständighet och sociala kompetens samt förmåga till empati, ansvarstagande m m. Flickorna karaktäriseras med generella omdömen. Exempel på sådana är beskrivningar av flickorna som misströstande, osäkra, oroliga, ambivalenta eller trygga och ibland som "överdrivet positiva" eller "orealistiska" i förhållande till sina förutsättningar. Testen upprepas efter utredningsfasen under den fortsatta behandlingsprocessen, som en form av utvärdering av behandlingen. Ändrade svarsmarkeringar tolkas som uttryck för förändringar som flickorna genomgår under behandlingen. I de bedömningar som görs utifrån den samlade "testbilden" kan tre dimensioner sägas vara centrala, nämligen *realitetsförankring*, *grad av självständighet* och *social kompetens*. De flesta flickorna hamnar "lågt" i bedömningarna, dvs de visar enligt testen låg grad av självständighet, bristande realitetsanpassning och lågt självförtroende. Ibland framhålls avvikelser på vissa områden, positiva inslag, som personalen uppmanas att ta fasta på och utveckla.³ Den norm mot vilken svaren ställs är alltså ett "normalvärde", som konstruerats utifrån testningar av olika populationer flickor.

Vilken roll spelar testresultaten och de sammanfattande bedömningarna i behandlingen? Hur "översätts" de till mål och metoder i det praktiska arbetet. Den personal som fungerar som kontaktmän för eleverna har som ett av sina arbetsredskap ett "observations- och bedömningsinstrument" som ska följa eleven genom behandling-

³ Jämförelser med en pojkkpopulation låter sig inte göra, eftersom "testbatteriet" infördes fullt ut först med flickinstitutionen.

en. Instruktionerna i bedömningsguiden kan ge en bild av vilka mål man generellt siktar på och vilka förmågor som anses viktiga att utveckla hos eleverna. Kontaktmannen ska regelbundet bedöma sin elev i ett stort antal skilda avseenden, såsom: inställning till omhändertagandet och behandlingen, relationerna till personal och andra elever, motivation, humör (eventuell aggressivitet, inställning till våld, depression), missbruk, kriminalitet, ordning på rummet, bordsskick, personlig hygien, förmåga att passa tider, sköta ekonomi, stiga upp på morgonen, hjälpa till i köket, praktiska handlag, fritidsaktivitet, allmänorientering samt förhållningssätt i arbetsuppgifter och vardaglig samvaro (villighet, målmedvetenhet, planering, spänningssökande, impulsivitet, lögnaktighet m m). Kontaktmännen ska dessutom för varje behandlingsfas markera elevens allmänna status (mycket god, god eller mindre god) vad gäller kontaktförmåga, självständighet, initiativförmåga, uthållighet, noggrannhet, gruppaktivitet, samarbetsförmåga, relationer, stabilitet och självkänedom.

Diskussion av "testbilden"

Det finns inom sociologin både en metodologisk och en teoretisk kritik av de testförfaranden som används inom olika behandlingsverksamheter. Metodologiskt har kritiken mot de standardiserade frågeformulären framförallt inriktat sig på att den verklighetsbild man som forskare får utgår från dimensioner och kategorier som är valda av undersökaren, medan subjektets perspektiv negligeras (Bryman, 1989). Testen visar på samma sätt bara den verklighet som konstruktören tänkt sig – de mallar och klassificeringar som gjorts upp fylls ut med förväntade svar. Den svarande är tvungen att förhålla sig på bestämda sätt – genom obetingade val mellan givna alternativ – till bestämda frågor, och allt annat som finns att säga om elevens verklighet skymms undan. Testet anger med andra ord ramarna för hur en verklighet (eller en personlighet) ser ut.

Andra metodproblem med testerna gäller validiteten. Vad är det man mäter? I vilken mån är svaren uttryck för konstanta drag i personligheten och i vilken mån är de svar på situationen – dels själva testsituationen och dels den exceptionella situation som omhändertagandet och institutionsvistelsen innebär? Att undersökningssituationen inte problematiseras i frågekonstruktionen och tolkningen av svaren är en vanlig brist i standardiserade intervjuer och enkäter. Till metodproblemen hör också att någon måste värdera testen – vad säger svarsmarkeringarna, hur ska resultaten tolkas och användas?

Därmed är vi inne på den teoretiska kritiken mot testförfarandet, som främst rör den ideologiska och moraliska föreställningsvärlden bakom testkonstruktionen. Tolkningen av psykologiska eller psykiatriska test sker utifrån en – oftast outtalad – teori om normalitet-onormalitet och bestäms också av de åtgärder för normalisering som finns tillgängliga inom ramen för praktiken. "Det normala" som utgör grundvärdet, mot vilka flickornas avvikelser ställs, är ett begrepp som bygger dels på vetenskapliga, t ex utvecklingspsykologiska teorier, dels utgörs av allmänna föreställ-

ningar om normalitet, i detta fall föreställningar om hur "den normala flickan" tänker, känner och handlar. Framträdande grenar inom t ex kriminologi och psykiatri vilar på föreställningen om avvikelse eller brottslighet som betingat av en social eller psykisk särart. Det finns två grupper i samhället, enligt detta synsätt, de normala och de onormala. Den s k diagnostiska kulturen bygger på idén att det via tester går att fastslå individens psykiska status och hänföra dem till typer och arter inom kategorin onormala.

I utredningsarbetet på institutionen ingår förutom "självevalueringen" också DSM-tester och bedömningar utifrån observationer av personal. I instruktionerna till personalen fastslås att §12-elever kan indelas i fyra typer:

Typ a) i denna typologi består av "tidigt störda". Denna grupp karaktäriseras som "känslomässigt omogna, otrygga, med svagt utvecklade jagfunktioner som impuls kontroll, ångest- och frustrationstolerans, förmåga till djup känslomässig kontakt, förmåga till empati, uthållighet etc – alltså sådana ungdomar som känslomässigt företer många av de egenskaper som man ser hos riktigt små barn, som själva är medelpunkten i världen och använder omgivningen för att så snabbt och effektivt som möjligt tillfredsställa sina egna kortsiktiga behov"

Typ b) är ungdomar med en "normal tidig känslomässig utveckling, som betydligt senare i livet drabbats av traumatiska upplevelser eller grava brister i föräldraomsorgen (ex flyktingar med krigsupplevelser, barn som utsatts för sexuella övergrepp eller grov misshandel)"

Typ c) utgörs av ungdomar med "bestående genetiska eller läsiella skador – alltså med beteendestörningar som inte grundar sig på en känslomässig störning eller omognad, utan i stället beror på en mer konkret och irreparabel skada." Om denna grupp sägs att de i princip inte är botbara och aldrig kan bli "välanpassade samhällsmedborgare"

Typ d) slutligen är "ungdomar i akut kris – utan mer djupgående bakomliggande problematik, mer beroende på tillfälliga yttre omständigheter, konflikter i familjen, tonårsfrigörelse som gått överstyr etc"

Liknande typologier finner man i mängd i offentliga utredningar och psykiatriska handböcker. Indelningen av eleverna i "jag-svaga", "kaotiska" och "akut krisdrabbade" (SOU 1992:18, s 206 f) är t ex lätt igenkännbar i personalens bilder. I typologin liksom i de psykologiska test, som används på institutionen, finns många spår av inflytande från DSM-III (Decisions on Mental Disorders), den av internationella psykiatriska organisationer sanktionerade manual, som sammanfattar psykiatrisk praxis då det gäller att identifiera mentala störningar eller beteenderubbningar. DSM har av Christie (1993) beskrivits som ett kontrollredskap, som skapar avstånd till de människor som ska bedömas och som klassificerar vanliga mänskliga brister som utslag av psykisk sjukdom. Kriteria på psykisk störning (hysteri) är enligt DSM t ex följande benägenheter hos den person som observeras:

1. söker hela tiden efter uppmuntran och beröm
2. är på ett opassande sätt sexuellt förförande i hållning och beteende
3. är överdrivet upptagen av att vara fysiskt attraktiv
4. uttrycker känslor på överdrivet sätt, t ex genom att omfamna mer tillfälliga bekanta på ett överdrivet

- kärleksfullt sätt, genom helt okontrollerad gråt vid små, sentimentala händelser, har raseriutbrott
5. befinner sig inte väl i situationer där hon eller han inte är i centrum för allas uppmärksamhet
  6. visar snabbt skiftande och ytliga känslor
  7. är självupptagen, försöker uppnå omedelbar behovstillfredsställelse, har ingen tolerans mot hinder och obehag
  8. har ett extremt impressionistiskt sätt att tala utan detaljer i framställningen, t ex när hon eller han ombeds beskriva sin mor blir det inte mer detaljerat än att "hon är bra".

Tydligast har karaktäriseringen av de onormala kommit till uttryck i psykopatibegreppet, som dominerade psykiatri och kriminologi under 1920-talet, som förklarades "bankrutt" i slutet på 1940-talet, men som åter fått en renässans, tillsammans med i det besläktade begreppet Antisocial Personality Disorder (APD) (Sahlin, 1997). I listan över kriterier på psykosociala störningar som brukar sammanfattas som psykopati eller sociopati återfinns bl a dessa:

verbal förmåga/ytlig charm, grandios självuppfattning, behov av stimulans, patologiskt ljugande, trotsig/manipulativ, hård/brist på empati, avsaknad av ånger och skuld, ytliga känslor, dålig beteendekontroll, sexuellt promiskuös, tidiga beteendeproblem, avsaknad av realistiska mål, impulsivitet, ansvarslöshet, många kortvariga relationer, brottslighet.⁴

Det "testbilden" har att säga om flickornas problem är alltså baserat på ett "institutionellt tillskrivande av egenskaper" (Börjesson, 1995, s 152). Flickorna är i förväg definierade som tillhörande de onormala, och deras responser i testen visar på i förväg definierade, fastställda, typer av avvikelser gentemot en tänkt normalitet. I testerna som används på institutionen kan man notera en eftersläpning i förhållande till de nya problem som uppmärksammas inom vårdprofessionerna eller i opinioner. Begrepp som knyter an till sexuella övergrepp saknas således i de diagnostiska instrumenten.⁵

Den "diagnostiska kulturen" inom ungdomsvården kritiserades under 1960- och 70-talen för rigida typologier och självuppfyllande testmetoder (av t ex Gustav Jönsson, Brinck & Larsson, 1973). Den spelade under ett par decennier en mindre framträdande roll, men med 1990-talet har intresset åter ökat för diagnostiken. Vetenskapens roll för normaliseringsdiskursen diskuteras av Sunesson (1993), som menar att man inom samhällets "särskilt inrättade normaliserande miljöer" lutar sig för mycket mot "teser och teorier som i själva verket är omstridda eller oprövade", och som man som praktiker oftast har mycket liten kännedom om. Institutionerna skapar kadrar av experter och professionella, som kämpar med alla medel för sin vetenskapliga legitimitet.

Hur viktig är "testbilden" för personalen och för deras behandling av flickorna? Den inställning som de flesta markerar i personalintervjuerna kan karaktäriseras som

⁴ Citerat från referens till Hare & Hart 1993, i Sahlin, 1997.

⁵ "Tigandets diskurs" har under slutet av 80-talet ersatts av "talandets diskurs", skriver Nea Mellberg (1995) i en sociologisk analys av incestfenomenet.

”respektfull okunskap” – man känner inte till testen, har inte satt sig in i hur de fungerar, men förhåller sig ändå positiva till att de görs. ”De är säkert bra”. ”Det är bra att ha något att hålla sig till”. De diagnostiska instrumenten accepteras som en nödvändig del av verksamheten, som man inte riktigt begriper, men som man inte har argument för att varken ifrågasätta eller engagera sig i. Förhållningssättet kan förstås utifrån testernas och det samlade aktmaterialets karaktär av ”fakta”. ”Testbilden” framstår som överordnad de människor som konstruerar och hanterar den, det är en bild som har status av korrekt och vetenskaplig sanning. Sunesson betecknar detta förhållande mellan vetenskap och ”normaliserande inrättningar” med orden ”de ovetande handlar i vetenskapens namn” (Ibid, s 23).

Testbildens inflytande

Hur ser normalflickan ut och hur uppfattas flickorna på institutionen gentemot detta ideal? Den normala flickan står modell i konstruktionen av testformulären, hon återfinns t ex i svarsalternativens mittvärde eller i de modellfigurer som flickorna ska ”likna sig” vid. Hon framstår utifrån en analys av dessa normalvärden i de olika testen som en ”drömdotter” enligt ett kanske något föräldrat medelklassideal: duktig, prydlig, sportig och aktiv, populär bland kamrater, hjälpsam, trygg och självständig samt optimistisk, extremt kontrollerad och närmast asexuell. Bedömningen av flickorna görs alltså gentemot en konstruktion av normalitet, och resultaten av jämförelsen blir knappast överraskande en bild av ”den omhändertagna flickan”. Särdragen uppfattas och betecknas enligt de för praktiken giltiga avvikelsetypologierna som t ex beteendeproblem, ytliga känslor, impulsivitet, brist på realism, charm, ansvarslöshet...

”Normalflickan” och ”den omhändertagna flickan” återkommer som tolkningsramar i personalens problembilder, och även i behandlingen och i det allmänna bemötandet av eleverna i institutionsvardagen. De fel och problem man ser hos flickorna tolkas med hjälp av psykiatriska typologier och allmänna föreställningar om ”den omhändertagna flickan”. De förhållningssätt, kvaliteter, sätt att vara och uppträda som ställs upp som mål – såväl genom personalens attityder som genom de aktiviteter som erbjuds – utgår från idén om det normala och särskilt från idén om den normala flickan. Det finns emellertid ingen uttalad gemensam uppfattning hos personalen om hur idealet ser ut. Normalflickan framträder på olika sätt i olika intervjuer. Särskilt den kvinnliga personalen framhåller att de normer man ställer upp för flickorna är personliga ideal om hur man bör bete sig som ung kvinna.

Personalens bilder

”Personalens bilder” av flickornas problem är de beskrivningar av eleverna som återfinns i intervjuer och enkäter, dagböcker och observationsanteckningar. Personalen talar om såväl enskilda elevers problematik som om elevers problem i allmänhet. De beskriver flickorna, inte bara som bärare av specifika problem, utan på en mängd

andra sätt, beroende på vilka situationer i det dagliga arbetet man relaterar till. Problembeskrivningarna skiljer sig från de diagnostiska och administrativa klassificeringarna, främst genom att de är erfarenhets- och situationsrelaterade och bygger på långvarig och daglig kontakt. De är ofta inbäddade i konkreta fallbeskrivningar och försedda med värderande eller förklarande kommentarer. Personalens bild av flickorna är alltså subjektiv, i den meningen att den är fritt gestaltad utifrån enskilda personers upplevelsevärldar, inte formad utifrån förbestämda kategorier.

Tonvikten i analysen har lagts vid intervjuerna, främst av skälet att de ger en rikare information än enkäterna. Beskrivningarna i intervjuerna är mer resonerande, nyanserade och samtidigt mer konkreta än enkätsvaren, vilket har att göra med samtalsintervjuns inriktning på att skapa komplexitet och konkretion och fånga subjektiva upplevelser. Enkätsvaren är korta, abstrakta och formella. Termerna verkar ibland direkt hämtade från journalerna. ”Pojkar har en provokativ aggressivitet” och ”flickorna har ofta grava relationsproblem” är exempel på sådana beskrivningar. Det är rimligt att svaren på enkätfrågorna, även då de ger utrymme för egna formuleringar, är präglade av de nedskrivna, vedertagna och officiella problembeskrivningarna. Helt annorlunda låter det när personalen i stället pratar om elevproblemen i en samtalsintervju.

Tjejerna är jobbigare än killarna, för killarna kan bli förbannade och sedan är det över, men tjejerna är långsinta och sura och besvärliga långa tider.

Akternas och testernas språk ingår i en för institutionen gemensam referensram och i en professionell terminologi, som används i journalföring och i formell hantering av elevärenden och som man alltså som personal är van att använda skriftligt. Men också i intervjuerna finns testernas och akternas språk och typbilder:

De är alltid nästan till hundra procent dåliga relationer med föräldrarna, och många gånger övergrepp. Har haft det dåligt i skolan och brister där i kunskapsnivå. Många gånger har de i grunden en svag jagbild. De har byggt upp en massa annat felaktigt för att stärka sig själva genom att vara tuffa och spela ut. De är ofta ganska verbala, de är duktiga på att uttrycka sig och hävda sig, men det faller ju igenom väldigt lätt...

Vilka är då flickornas problem enligt personalen? Frågan får i intervjuerna många olika slags belysningar, inte bara beroende på de individuella uppfattningarna utan beroende på intervjusituationen, de händelser och fall man har aktuella och väljer att prata om, perspektiv som frammanas av samtalet, graden av öppenhet och djup som uppstår i intervjun etc. Följande intervjuutdrag⁶ visar hur problematiken beskrivs olika, beroende på om flickorna jämförs med pojkarna eller om de ses ur behandlingsperspektiv.

⁶ I intervjuutdragen markeras intervjuarens utsagor med I, medan intervjupersonens utsagor är ommarkerade. Intervjucitaten är ordagranna, utom i de fall där namn och andra identitetsmarkörer ändrats eller där uteslutningar gjorts av utrymmes- och läsbarhetsskäl. Uteslutningar är markerade med (...).

I: Kan du se att det är något speciellt i flickornas problematik?

Ifall det är det att det finns en speciell problematik hos flickorna eller om det är bara det att den blir synlig på ett annat sätt bland flickorna, det vet jag inte, men någonstans förefaller tjejerna var mer öppet sårbara än vad jag upplevde killarna. Deras handikapp eller problem är på något sätt mer synliga. De är lättare, känns det ibland, att ringa in.

I: Deras problem är mer synliga än killarnas?

Jag vet inte... det stämmer inte egentligen. Fråga en gång till.

I: Vi skippar referenserna mellan kön. Vad har de för problematik när de kommer hit?

Menar du det som föranleder socialtjänsten eller det som vi upplever som deras...? Det jag ser är att det genomgående är flickor med väldigt låg självkänsla och mer en påfallande känsla att sakna sammanhang i tillvaron. Jag uppfattar att flickorna ofta upplever att de hänger i luften, och vad som händer med dem är en massa små från varandra isolerade företeelser utan inbördes samband eller sammanhang, vilket ger så klart ett kaos för var och en av dem, därför att de kan inte få ihop någon som helst logisk eller förståelig världsbild. Så upplever jag att det ser ut. Och jag upplever det också väldigt viktigt och angeläget i jobbet på avdelningen att kunna etablera en kontakt och relation så att man kan hjälpa dem att se alla bitars inbördes samband med varandra, och det i sin tur tror jag ger en helt annan trygghet och förutsättning att ta itu med både sitt eget liv och allt som händer runt omkring. För så länge det får lov att bara flyga runt som helt ostrukturerade småbitar med föräldrar, kamrater, droger och känsloupplevelser, ångest, rädsla så tror jag det är ett hopplöst projekt för dem att få en struktur på tillvaron och livet och finna någon mening. Där någonstans tror jag det ligger för min del.

Avvikelse eller normalitet

Den bild som i den citerade intervjun målas upp av flickornas problematik som ett "inre kaos" är en ganska vanlig karaktäristik. I andra beskrivningar återkommer ord som strukturlöshet, brist på sammanhang och mening i tillvaron, "sammanhangslöst leverne". Det kaos man uppfattar hos flickorna förklaras som en effekt av framförallt föräldrarnas bristande förmåga att förmedla normer och gränser. Uppgiften som man ställer sig är att reparera dessa brister. "Gränssättning" – som är ett honnörssord på institutionen, framförallt hos personal på den slutna avdelningen – antas kunna skapa den trygghet eleverna behöver.

Jag tror så här att väldigt många i det svenska samhället (...) har nånstans överlåtit barnuppfostran till nån oidentifierbar sak som heter "samhället" och det syns på de här barnen. Man har: "ja, alla andra får fina nya kläder, alltså måste jag ta mina sista sparade slantar och köpa nya. Och jag måste väl köpa cykel för det säger de att annars blir de mobbade i skolan" (...) att det är barnen som har styrt familjerna, det är inte föräldrarna som har haft pondus och sätter gränser i familjen och säger: "Du får inte gå ut ikväll. Du får inte var med den kamraten för den är inte bra för dig" och sen ge nåt positivt. Utan föräldrar har på nåt sätt gett upp...

"Kaosbilden" är vanligare hos de intervjuade som arbetar på den slutna avdelningen. En beskrivning som den följande är mera typisk för personalen på den öppna avdelningen:

Det vi jobbar med är ju såna problem som du och jag och andra har i samhället. Jag tror att det måste vara grundinställningen. De visar upp det i mer förstärkt form. Ungefär så ser jag det. Det är ju därför det är så svårt att dra gränser för personalen. "Vilket ska vi snacka om och ifrågasätta? Vad är vanlig tonårsproblematik? Ska vi gå in i det också?" Det vill säga att man har svårt att dra gränser mellan det ena och det andra. Ibland sitter man och pratar om sånt som är naturligt, och det är inte så lätt att sovra

i allt det där. De har kommit hit för att de är problematiska rent generellt, men deras normala tonårsbitar görs också till problembitar. Det är svårt det där, men min grundinställning är att ska de hit, så ska de fort ut igen. Vi har Cilla här t ex – hon har kommit hit och hon ska inte vara på ett §12-hem. Hon har en intensiv tonårsproblematik med sin morsa, det har fått ett lite starkare innehåll än normalfallet – vad nu ett normalfall är...

Den första beskrivningen kan man hänföra till idén att det finns någon form av social patologi, en defekt eller störning hos individen. Dessa kan vara av olika slag och t ex bestå av känslomässiga störningar eller moraliska avvikelser. I detta fall läggs tonvikten vid en onormal verklighetsuppfattning. Flickorna har ingen "logisk eller förståelig världsbild". Problembilden har en logisk motsvarighet i behandlingssynen. För att motverka elevernas "inre kaos" ska institutionen skapa en så klar och tydlig värld som möjligt. Den andra problembeskrivningen ifrågasätter den generella bedömningen av eleverna som onormala. Bara vissa delar av elevernas situation är "problembitar" och faller inom personalens behandlingsansvar. Det övriga ska personalen inte behandla utan se som "normala tonårsbitar".

Kan de olika problembeskrivningarna relateras till att avdelningarna tar hand om elever enligt olika lagrum? Är den låsta avdelningens flickor "svårare" och har annorlunda problem? Genomgången av aktmaterialet stöder inte detta, och den uppfattning som exemplifieras i citatet nedan, att flickorna på de båda avdelningarna inte har särskilt olika problematik, är ganska vanlig bland personalen.

I: Tror du att ni i realiteten har flickor med annorlunda problematik på avdelningarna, med olika behov av t ex gränser och icke gränser?

Nej. Jag tror tyvärr att det är fortfarande rätt slumpmässigt var flickorna kan hamna. Inte beroende bara på vår tröghet – jo, vi har en otrolig tröghet och det finns fortfarande. "Åh nej, hon verkar jobbig!" Men vilken paragraf socialförvaltningen vill placera och hur mycket de vet om flickan i förväg, om hon precis har dykt upp eller om de har följt henne i fem-sex år, om hon är utredd eller ej. Så det finns många anledningar varför de kan hamna fel, men i princip har jag inte sett mycket skillnad mellan de flickor som har hamnat hos oss och de flickor som har hamnat på N-torp.

Beskrivningarna av problemen har uppenbarligen mera att göra med ideologiska skillnader än med reella olikheter i elevgrupperna.

Hur kan då denna koppling mellan problemsyn och behandlingsinriktning förstås? Det finns olika sociologiska begrepp där individernas tänkande och handlande relateras till kulturella och organisatoriska kontext. De båda problembilderna kan t ex ses som uttryck för olika *behandlingskulturer* inom institutionen. Jaber Gubrium beskriver hur en behandlingskultur vid närmare analys kan visa sig rymma en mängd sådana delkulturer, där personalen har olika problemdefinitioner, strategier och förhållningssätt mot klienterna (Gubrium, 1991).

Avdelningarna kan också ses som olika socialisationskontext. Den slutna avdelningen kan då sägas representera den typ av socialisationskontext som Bernstein (1976) kallar *reglerande kontext*. En sådan socialisation inriktas på reglering av moraliskt beteende hos eleverna. Formell och tydlig auktoritet används för att regle-

ra normer och korrigera beteende. Inom en sådan kontext uppfattas eleverna som mer eller mindre mottagliga objekt för påverkan, och deras beteende tolkas som positiva eller negativa reaktioner. Den öppna avdelningen påminner om en socialisationskontext som Bernstein kallar den *mellanmänniska kontexten*. Här sätts de personliga, känslomässiga relationerna i fokus, och socialisationen sker som ett utbyte mellan parterna, inte som en ensidig påverkan.

Douglas (1987) utgår från att alla arbetsplatser och andra institutioner i samhället rymmer förråd av idéer och klassifikationer, som används som redskap i arbetet på samma sätt som de tekniska redskapen. De båda citaten antyder vilken typ av institutionellt tankeförråd personalen på de båda avdelningarna har. I beskrivningarna refereras till synsätt, idéer och handlingsmönster, som praktiseras i det dagliga arbetet, och med hjälp av dessa tankeredskap uppfattar man också eleverna.

För personal på den slutna avdelningen framstår tvånget och institutionsvinstelsen i sig som ett arbetsredskap. Eleverna anses ha behov av dessa frihetsinskränkningar. Det uttrycks med termer som att de behöver "landa", "bromsas upp", ha "trygghet". Elevernas agerande på institutionen uppfattas som bevis för att tvång och fasta regelsystem behövs. Den personliga, inre, problematiken framställs som ett "kaos" som motiverar korrektivet, "ordning". Trots att personalen ibland kan se elevernas förvirring och motstånd som en naturlig reaktion på tvångsomhändertagandet, så tolkas ändå beteendet som bevis för att tvånget behövs:

(...) helt klart, så skulle vem som helst av oss bli förvirrad och känna att det gungar under fötterna om vi skulle bli fråntagna friheten utan att förstå varför eller utan att tycka att det är riktigt att det sker. Och det tycker ju de här tjejerna så klart. De har svårt att acceptera och förstå det. Det är ena sidan. Men andra sidan tror jag också är att så länge de har fått leva i sin frihet i samhället så har de på nåt sätt inrättat sitt liv i kaotiska mönster och i sammanhangslöst leverne på nåt sätt. De är vana vid att leva ett sånt liv och det kan de, det behärskar de på nåt sätt. Först när de kommer hit – som jag tänker på i synnerhet då på låst avdelning där de blir mycket mer kringskurna i sin frihet – först då får de kanske för första gången i sitt liv möjlighet att landa, att faktiskt se med andra ögon hur tillvaron ser ut. Jag tror att de får möjlighet att komma i kontakt med sin inre värld på ett annat sätt och då tror jag att den här kaosens riva upp och aktualiseras och blir så mycket tydligare för dem än den skulle ha varit om de hade levt ute i samhället på vanligt sätt.

På den öppna avdelningen ger personalen uttryck för ett annat tänkande. Behandlingen av flickornas problem framstår som en mera avgränsad del av arbetet. Tvånget ses inte som ett behandlingsredskap utan som ett nödvändigt ont. Behandling och disciplinärt system är två skilda saker. Värdet av ett fast och allmänt regelsystem tonas ner och i stället betonas vikten av flexibla och individuella lösningar på ordningsproblemen. Behandlingen ska inriktas på vissa avgränsade aspekter av flickornas liv, och i övrigt ska institutionen ingripa så lite som möjligt. Risken finns annars att "normala tonårsbitar" görs till problem och att man därmed överskrider sin uppgift och kan förvärra situationen.

"Det onormala" hos eleverna beskrivs av personalen på sätt som nära ansluter till

de problembilder som redovisats i de tidigare avsnitten. Vanligtvis används termer från den diagnostiska nivån, alltså en psykologisk eller psykiatrisk terminologi. Flickorna betecknas som jag-svaga, självdestruktiva, ha en djup psykisk problematik, relationssvårigheter, vara störda eller skadade i sitt känsloliv. Vissa betecknas som utagerande, andra som deprimerade och inåtvända. En del av personalen använder sig mera av "brottsbilden" i sina beskrivningar av problem, och talar då oftast om flickornas missbruk. Som en bakomliggande problematik anges mycket ofta flickornas hemförhållanden, deras relationer med föräldrar och deras relationer med pojkar och män.

Konstruktion och efterkonstruktion av problem

Beskrivningen av elevernas problem utgår också från föreställningar om en "idealtypisk" elev, en flicka som passar på institutionen, som "ska vara här". I en del av intervjuerna, som i en av de ovan citerade, omtalas vissa elever som felplacerade. De passar inte in i elevbilden: "Lisa ska inte vara på ett §12-hem". Placeringar av elever styrs ibland av skäl som kan betecknas som nödlösningar: socialtjänsten hittar inga lämpliga alternativ, beslutet måste verkställas snabbt, man har fullbelagt på andra håll etc. Institutionen tar ibland emot elever, som inte motsvarar genrebilden av "den omhändertagna flickan", som inte passar institutions-"profilen" och som inte heller uppfattas som särskilt problematiska av personalen. Ett förhållningssätt som särskilt demonstreras på den öppna avdelningen är att försöka minimera institutionens påverkan på dessa flickor.

Jag tänker speciellt på Birgitta som vi har här. Jag tycker hon skulle inte vara här. Jag är så rädd att hon blir påverkad av de andra flickorna, hon hänger med där som en svans. Nej, jag tycker hon skulle vara hemma hos sin mamma. Ibland tror jag inte det är bra med institution faktiskt.

Definitionerna av eleverna som bärare av speciella problem, som normala eller onormala, som "passande" eller inte på §12-hemmet kan emellertid förändras under visstelsen. En del flickor som från början uppfattas inte passa in som elever blir så småningom definierade som lika problematiska som de andra. Denna rekonstruktionsprocess beskrivs framförallt av personalen på den låsta avdelningen.

Vi har ju haft flickor komma in lite nu och då där vi har känt: "Hon skulle inte vara hos oss och inte på sluten avdelning", men sen kan man se att under tiden när de har varit här nån vecka, nån månad, så upptäcker vi att det ska hon visst det. Vi har en tjej nu (...) – ju mer hon är hos oss, det vi ser hos henne nu senaste månaden... Hon har sagt: "Åh, allting har blivit hemskt i mitt liv sen jag kom hit! Tänk om jag kunde få vara hemma." Hennes mamma kastar t ex kaffe på socialsekreteraren för att hon får ett vredesutbrott. Det är ju sällsynt att någon förälder har SÅ låg nivå om hur man beter sig. Och det vi ser mer och mer hos den här tjejen det är att hon är fruktansvärt socialt handikappad.

Vi har en tjej som kom egentligen bara på utredning och lite förvaring, därför att det var en incestanmälan och i avvaktan på att den skulle utredas. Sen upptäckte man ju att hon mätte bra av att vara här.

Den problematik som man så småningom ser hos flickorna antas alltså ha varit

dold. Först genom en längre tids vistelse exponeras den. Avvikelsen avslöjas och bevisas genom de reaktioner eleven visar upp som svar på de krav institutionen ställer.

Hon säger att hon är normal, men normala barn kan byta skola utan att det är den värsta pärsen i deras liv. "Ja, det är möjligt men jag kan det inte." Och vi säger hela tiden till henne: "Upp till bevis att du är normal. Nu får du chansen här." Vi radar upp det ena efter det andra men det funkar inte för hon är så fruktansvärt socialt handikappad.

Beteendet tolkas här enbart som uttryck för avvikelse, individuell särart, och inte som relaterat till den situation individen befinner sig i, de relationer man ingår i, de krav som ställs o s v.

Dessa "efterkonstruktioner" av problem kan ses som exempel på hur elevernas beteende generellt tolkas som problemsymtom. En del kriminologiska forskare, bl a Christie (1982) och Cohen (1985), har pekat på en expansionstendens som gör sig gällande hos vissa kontrollinstitutioner. Institutionerna tenderar att skapa nya kategorier av behov och problem, definiera nya riskgrupper, detta som ett sätt att legitimera sin existens och öka underlaget för sin verksamhet. Expansionen sker också genom ett endogent, "självgenererande" system, som brukar betecknas som "rundgång i världen": de intagna rymmer och återplaceras, eller får olika men av vårdviselsen, som legitimerar fortsatt vård. Personalens avslöjande av "dolda problem" hos de skenbart normala eller problem på djupare nivåer kan också uppfattas som ett sätt att generera nya problem att ta itu med.

Problemet är ju fastslaget när det kommer hit. Och det kan ju faktiskt visa sig att det är inte huvudproblemet många gånger, men man måste ju ha en orsak för att få tjejen hit och då greppar man det som för tillfället är mest synbart och kanske just då skadar henne mest. Men det visar sig att det kan finnas djupare problem när man börjar rota i det hela.

Eleverna beter sig på institutionen ofta på ett våldsamt, fientligt, utagerande eller förvirrat sätt. Detta kan tolkas som situationsbestämda reaktioner, och denna tolkning görs också av personalen. En del av personalen på den låsta avdelningen kopplar emellertid dessa beteenden framförallt till elevernas personliga problematik. Även sätten att använda konflikter och motstånd som behandlingsmedel, avslöjande och nyttiga i elevernas identitetsarbete, kan ses som ett led i konstruktionen av problem (Loseke, 1992). Åtminstone på den låsta avdelningen är det en uttalad policy att situationsanknyta problemet, särskilt att använda konflikter för att demonstrera för eleven att hon har problem. Goffman kallar denna typ av terapeutisk taktik för "snarning": "ett uppträdande mot den intagne som skapar en försvarsreaktion och gör just denna reaktion till måltavla för nästa attack" (Goffman, 1983, s 34).

I de situationer som uppstår så får man försöka tala om för tjejen att: "Men det här är ju ditt problem just nu. Det är detta som är ditt problem." Försöka situationsanpassa det så att... för det är då de kan...

Sitta rätt upp och ner i en fåtölj mittemot varandra och prata, då inser de inte det hela, men just när problemet finns, att man då klargör för dem att: "Det är detta som är ditt problem." Då har de lättare att kunna både förstå och acceptera det hela.

Problembilderna hos personalen vidmakthålls, då man "konfronterar" eleverna, genom att ställa dem inför situationer, där de avslöjar sin inkompetens eller sina "inadekvata reaktioner". I en studie av två särskilda ungdomshem beskriver Bangura Arvidsson (1996) hur personalen gör "efterkonstruktioner" av elevernas problem och behov, utifrån hur de reagerar på olika bestraffningar. Bruket av isoleringsstraff, som personalen allmänt kan uppfatta som förnedrande och kränkande, betraktas i vissa fall som något som fyller en viktig funktion, det tvingar ungdomarna till eftertanke och till att reflektera över sitt beteende.

Sexualiteten

Beskrivningen av flickornas problem kretsar ofta kring deras sexuella agerande och erfarenheter. Flickorna framställs i dessa beskrivningar omväxlande som subjekt, sexuellt medvetna aktörer, och som objekt, offer för utnyttjande eller våld från män.

Sexuella övergrepp tror vi att åtminstone hälften av våra flickor har utsatts för. Alltså incest, våldtäkter. Av släktingar, jämnåriga och så.

De har blivit så skadade och kränkta, dessa flickor.

(...) har börjat spela ut sexuellt ganska tidigt. Dåliga sexuella relationer. Nästan alla våra elever är väldigt söta, de har ett väldigt fördelaktigt yttre. Att de missbrukar det på nåt sätt. Så fort man ska gå ut med dem så klär de sig så extremt utmanande. De har upptäckt att de får uppskattning för det och det tycker jag är så fel många gånger.

Fokuseringen på kropp, utseende, klädsel, det allmänna uppträdandet och dess sexuella innebörder i beskrivningen av flickorna kan delvis förstås utifrån den officiella problembilden, där det för många anges misstänkta eller konstaterade sexuella övergrepp som skäl för omhändertagandet. Övergreppsproblematiken har fått en central framtoning på flickinstitutionen, liksom i andra vårdformer för kvinnor. Det senaste decenniets kraftiga uppmärksamhet och reaktion mot sexuella övergrepp återspeglas i intervjuerna.

Kunskaperna omkring det har ökat väldigt lavinartat. De har ökat på så sätt att nästan varje tjej som kommer, så pratar man om och antyder i utredningar att hon skulle ha varit utsatt, eller att hon nog varit utsatt för sexuellt övergrepp. Det har ju blivit mer och mer synligt, det gör ju också att det blir en fokusering kring det där.

Man betonar det allvarliga i övergreppen och i det sexuella förtryck som flickorna allmänt är utsatta för. Särskilt viktigt är att tro på flickornas berättelser. Samtidigt

finns klivna förhållningssätt hos personalen inför fokuseringen på övergreppsproblematiken. Fokuseringen innebär gränsdragningsproblem.

Det har blivit mer problematiskt att veta vad som är spel och vad som är äkta.

Det finns mera utrymme för att misstänkliggöra speciellt manlig personal.
(...) större utrymme för sexuella spel.

"Sexuella utspel" är ett framträdande tema i personalintervjuerna. De uppfattas som störningar i arbetet, speciellt riktade mot den manliga personalen, men kanske ofta-re omnämnda som bekymmer av den kvinnliga personalen. De ses också som symptom på problem eller beteende som bör korrigeras. Samtidigt rymmer diskursen omkring sexuella övergrepp och incest ett offertänkande, som gör anklagelser mot flickorna problematiska.

Men också utan koppling till övergreppen finns en upptagenhet av sexualiteten som flickornas primära problem. Denna upptagenhet är inte speciell för institutionen. I alla slags beskrivningar av kvinnors avvikelser och problem fokuseras dessa aspekter som kvinnliga särdrag, vilket kan förstås som en beskrivning av kvinnan ur manlig position. "Mannen definierar kvinnan inte sådan hon är i och för sig utan i hennes förhållande till honom själv" (de Beauvoir, 1976). Mannen har subjektets anspråk på att vara centralpunkt i benämndet av världen. Kvinnan är "könet" eller "det andra könet", därför att hon för mannen framstår främst som kropp och könsvarse.

Både kvinnor och män i personalen beskriver flickorna som sexuella aktörer/objekt. I beskrivningarna av flickorna, i synnerhet i samband med diskussioner om parförhållanden på den tidigare könsblandade institutionen, kritiserar deras förhållningssätt till sexuella relationer och den egna kroppen med uttryck som "klarar inte att sätta gränser", "kan inte skydda sin kropp", "klänger sig fast", "låter pojkarna ta över". De sexuella förhållningssätten och konsekvenserna av dem ses som en väsentlig del av flickornas problem.

Beskrivningarna av flickornas beteenden inför män och förhållanden till pojk-vänner som beroenden kan uppfattas som en "feministisk" kritik av hur de unga kvinnorna på institutionen förhåller sig till män. Flickornas agerande på könsmark-naden ses som uttryck för en föråldrad eller dålig kvinnoroll. Deras involvering i kärleksförhållanden tolkas som osjälvständighet, som ett återfall i kvinnligt bero-ende av mannen. Flickornas "spel" relateras också till deras ogynnsamma uppväxt-förhållanden, att de lockats eller tvingats använda sin kropp och sin attraktivitet på ett sätt som de inte är mogna för. Sexuella utspel blir ett invariant sätt att få positiv uppmärksamhet.

Att de ofta utsätter sig för sexuella relationer som de inte själva egentligen står för utan bara för att få uppmärksamhet och kärlek och värme och det är ju falskt många gånger. (...)

Mulinari (1996) beskriver en liknande generaliserande hållning mot klienters sexualliv i ett kvinnoprojekt inom missbruksvården. "Deras relation till män beskrevs som om det bara förekom misshandel, och aldrig kärlek, i dem". De unga kvinnornas sexualitet stigmatiseras genom ogiltigförklaringen av alla deras tidigare förhållanden (Ibid, s 210). Samma stämpling förekommer i personalens bild av flickornas sexualitet. De pojkar och män som flickorna tidigare träffat betraktas generellt som skyldiga eller medskyldiga till deras problem. Att ha manlig personal på institutionen ses som ett behandlingsmedel:

De behöver träffa friska män, som inte blir påverkade av att de springer omkring halvnakna, och att de spelar ut som de gör. De kan också vara väldigt överdrivet klängiga, inte bara aggressiva mot den manliga personalen.

Personalen tolkar flickornas agerande som ett uttryck för deras störda relationer till män. Tolkningen kan ses i ljuset av utvecklingspsykologiska teorier om hur könen socialiseras: vissa flickor anses inte kunna kontrollera relationen till män, utan låter sig utnyttjas. Förklaringarna förläggs till den tidiga socialisationen, där modern inte ger sin dotter tillräcklig trygghet och fadern inte tillräcklig distans – hennes förhållande till män blir symbiotiskt i stället för omsorgspräglad (Bjerrum-Nielsen & Rudberg, 1989).

Andra sätt att tolka flickornas förhållande till pojkar och sex utgår från hur samhället fördelar positioner och sociala värden mellan könen. Kvinnor tvingas i det patriarkala samhället att ständigt relatera sig till mannen, underordna sig, inte erkänna sina egna behov, därför att det innebär hot att förlora den andre, den man (eller det barn) som ger henne värde. Baker-Miller (1986) menar att flickors självvärdering alltid är kopplat till deras värde på könsmarknaden. Det finns klassbestämda skillnader i sätten att få värde, medelklassflickor har t ex råd att vänta, medan det är viktigt med tidiga sexuella erövringar för arbetarklassflickor.

Kvinnliga och manliga identiteter och sätt att vara brukar betecknas som "sociala kön", de är samhälleligt formade. Men de sociala könen är inte enhetliga. Det finns en mångfald sätt att vara kvinna, liksom det finns olika sätt att vara man. Jones (1994) talar om olika subjektpositioner, som skapas av samhället, positioner som har olika grad av tillgänglighet. Vilka subjektpositioner har varit tillgängliga för ungdomsvårdens flickor? Vilka erbjuds dem på institutionen? Angela McRobbie (1977) menar att flickor i allmänhet, men i synnerhet den kvinnliga ungdomsbrottslingen med arbetarklassbakgrund, erbjuds och utvecklar en identitet som enbart går ut på att vara attraktiv för män. Hon distanserar sig från andra positioner, t ex från "plugghästar" som betraktas som förlorare på könsmarknaden, och anpassar sig till en helt sexualiserad position. Anpassningen underlättas av att sexualiseringen uppmuntras och av att alternativen, t ex utbildning och självständig yrkeskarriär, ligger utom räckhåll. Positionen som objekt för män innebär underordning, passivitet, beroende. Den subjektposition som erbjuds medelklassflickan

liknar den manliga, och innebär styrka och självständighet, men också krav på attraktivitet, femininitet.

Personalens sätt att angripa och försöka lösa de problem de ser hos flickorna – deras upptagenhet av killar, utspel och ”gränslöshet” i förhållande till män – innebär korrigeringar och anvisande av alternativ. De uppfattar flickornas agerande i förhållande till män som förkastligt, deras hållning är antingen ”omogen” och ”naivt romantisk” eller ses som utpekulerad, inövad. Den kvinnliga personalen erbjuder sin egen kvinnliga subjektposition som modell.

Ja, jag tror att man ska fånga upp tjejerna på ett annat sätt och göra det lite mer kvinnligt. Kunna visa dem lite... ja, vad som är kvinnligt. (...) där kan ju komma tjejer som är helt svarta i sin själ ibland. I sitt sätt att tänka och agera och allt. Man visar liksom de kvinnliga nyanserna. Jag säger hur man klär sig och liksom... göra de lite kvinnligare (...). Vi har haft en tjej här och det var ju inte för fem öre en kvinnlig fägring över henne, men nu när det har börjat leda mot sitt slut och hon står här och ska flytta ut och allt det här – nu är där lite kvinnligt hos henne.

I: I det yttre?

Ja, yttre, men även i sättet att... Hon ska flytta samman med en kille och hon har börjat få känslor för att inreda sin lägenhet och tänka i lite andra banor.

Och det är nånting som jag lider väldigt mycket av. Att jag har börjat reagera: ”Nej, ha inte en sån tajt tröja utan värna om dig själv, göm din kropp, var rädd om den lite mer.” Men samtidigt – nästan alla tonårsflickor har nån period då man söker sin sexuella identitet och att man lever väldigt mycket i kläder och smink och allt det här. Men här är det så väldigt tydligt.

Man kräver av flickorna att de ska kunna vänta med sina förhållanden, att de ska satsa på sin egen utveckling, och tex stanna kvar på institutionen tills de är stabila nog för ett riktigt förhållande:

Att de är förälskade – okej, men att de bygger hela sin utskrivning på att flytta till en kille som man vet att en viss månad finns han och en annan inte – det är det jag tycker är så hemskt.

Kvinnorna i personalen engagerar sig ofta personligt i flickorna och ser som sin uppgift att vara en bra förebild som kvinna, att demonstrera kvinnlig självständighet och stolthet.

(...) och jag känner att jag har mycket att dela med mig av som kvinna till de här tjejerna. Tala om för dem ibland vad som är okej och vad som inte är okej och vad som passar sig att göra när man är tjej och vad som inte passar sig att göra.

I: Vad du tycker?

Ja, precis. Mina värderingar i det. Vi pratar mycket relationer till killar (...) erfarenheter av moderskapet och graviditeten och prata om det och vi pratar kläder, vi pratar smink, vi pratar om vad jag tycker man ska göra när man är ute bland människor och vad jag bedömer är okej och vad man absolut inte får göra. Att det är något fint också, att vara tjej.

Männen i personalen ses också som viktiga i uppgiften att resocialisera flickorna till en mera normal syn på sexualitet och förhållandet mellan könen.

Männen har ju en viktig roll i att tala om för dem hur de ser på saker och ting ur ett manligt perspektiv och ge dem tips och idéer på det.

Det är viktigt att de får träffa andra slags män, och lära sig relatera till dem. De har ju till så stor del problem med relationen till män, oftast skadade relationer till sin pappa och allt det här. Och försöka träna på att inte känna sig hotade av att en man lägger handen på axeln, och inte tolka allt sexuellt.

Sexualiteten uppfattas alltså som en viktig del av flickornas specifika problematik, något som de inte kan hantera och som många i personalen engagerar sig i att försöka lösa.

Missbruk, destruktivitet

Tjejer är mycket mer destruktiva. Dom tar allt och dom tar ofta, det gör kanske killar också, men. Tjejerna går liksom i en ond cirkel, har de blivit utsatta för något och börjar missbruka på grund av det, så går dom på tyngre och tyngre grejor och det kostar mer och mer och till sist måste man prostituera sig för att få ihop pengarna. Och för att kunna leva med det här, så måste man ta ännu mer. För att stå ut med att man lever som man gör.

Missbruk hos flickorna framställs i intervjuerna på liknande sätt som deras sexualitet, som ett destruktivt beteende kopplat till beroende. Forskning om kvinnors och flickors drogmissbruk betonar att relationer och omständigheter kring missbruket ofta tycks viktigare än personliga motiv och drivkrafter. Männen antas ha större vinster av drogbruket, de får ut mera av spänning, tillfredsställelse och socialt värde genom umgänget och de ekonomiska transaktionerna. Kvinnors tillfredsställelse av drogerna avtar och de negativa konsekvenserna tilltar i en snabbare takt än för männen. Framförallt drabbas kvinnornas sociala värde, genom att möjligheterna till moderskap och familjeliv minskar. För flickornas del är relationerna till män det primära och missbruket närmast en "kostnad" för att få behålla relationen (Rosenbaum, 1981, Andersson, 1991, Trulsson, 1997). Flickornas missbruk uppfattas av personalen på liknande sätt som i den refererade forskningen. I likhet med sexualiteten ses missbruket som ett självdestruktivt och självutplånande beteende, som har sin grund i dålig självkänsla och i beroendet av män.

Tjejer är mer självdestruktiva, de börjar missbruka för att bli av med sin ångest, medan killar vänder frustrationen utåt.

Självdestruktiviteten är i sig ett tema i personalens problembild, och det man oftast syftar på är självmordsförsök och avsiktliga skador på kroppen. Det gemensamma för beskrivningarna av sexualiteten, missbruket och självdestruktiviteten är att flickornas beteenden uppfattas som reflexer, ofrivilliga reaktioner snarare än som ett handlande som är meningsfullt för flickorna själva och möjligt att förstå utifrån deras livsbetingelser. Christina Andersson framhåller i sin studie av kvinnliga drogmissbrukare att flickors missbruk ofta är relaterat till deras frigörelseförsök. Flickor får kämpa hårdare än pojkar för sitt oberoende, och det är när de försöker fly från kon-

flikter och kontroll, avvisanden och svek, som de hamnar i situationer med män och droger (Andersson, 1993, s. 116).

Idén om en reflexiv självdestruktivitet hänger samman med synen på flickorna som offer. Deras handlingar uppfattas som okontrollerade reaktioner, skadeverkningar av det de varit utsatta för. Bilden av flickorna som offer och objekt slår igenom starkt i personalens beskrivningar av "problem". I beskrivningen av deras beteenden, deras vardagliga sätt att vara på institutionen, ses de i högre grad som aktörer och subjekt.

Flickors beteenden

Generellt sett så är män och pojkar rakare i sin kommunikation än vad flickor är. Mindre intriger. Och det ser vi ju, det är mer intriger, mer manipulation, mer konspiration bland flickorna. Det är mer känna av: Vad är personalen? och så spela ut personal mot varandra – sånt höll aldrig killarna på med.

Just nu har de haft några veckor då det är ett fruktansvärt gnällande och det tycker jag också är typiskt kvinnligt. (...) Pojkar gnäller inte. (...) Men det gör flickor. "Alla är kassa! Jag får ingen behandling. Åh, det här stället!" Så höll vissa pojkar på också, men inte riktigt på det här sättet. Gnälla och gnata. (...) De är inte intresserade av att vi löser situationen utan de vill gnälla.

Beskrivningar av hur flickorna "är" uppfyller en stor del av intervjuerna. Personalen beskriver flickorna med positiva omdömen som bl a :

(...) mognare än pojkarna, kloka, härligt spontana, tar hand om varandra, medkännande, tar ansvar för de yngre, har mycket inom sig.

Men också – och i betydligt högre grad – med omdömen som kan påminna om listorna över kriterier på psykiska störningar eller typologin över §12-elever:

omogna, barnsliga, gnälliga, intriganta, manipulativa, utstuderade, passiva, degiga, utagerande, svart-sjuka, tävlande om beröm och uppmärksamhet, ömsom kramsjuka och ömsom aggressiva, lynniga, med raseriutbrott, svåra att förstå, listiga, charmiga, förföriska, söta, verbala...

Personalens omdömen om flickorna är invävda i beskrivningar av specifika situationer, ofta en situation av konfliktkaraktär. Flickornas handlingar och reaktioner i olika situationer under institutionsvistelsen kommer att kontinuerligt "läsas in" i problembeskrivningarna. De beteenden som normalt exponeras i vardagssfären – irritationsutbrott, infall, ovanor, misstag etc – uppmärksammas och dokumenteras på den slutna institutionen. De bildar underlag för den fortsatta bedömningen och behandlingen av eleven. Institutionsvardagen, som den framstår i observationer och i avdelningarnas dagboksanteckningar, består till stor del av krisartade händelser, dramatiska och uppgörelser av olika slag.

Vadan all denna dramatik? Konflikterna kan förstås som ett utslag av maktkampen mellan å ena sidan eleverna, som är på platsen ofrivilligt, och å andra sidan personalen, som ser som sin uppgift att fostra och behandla dem. Konflikterna beskrivs av

personalen som korrigeringar av elevernas felaktiga beteenden. Deras vardagliga uppförande, umgängessätt, ordval etc påtalas utifrån den pedagogiska uppgift man anser sig ha:

Det här vardagliga normala beteendet. Jag tycker inte man ska svära vartannat ord man säger, för det håller inte om man ska ut på en arbetsplats eller om man ska söka jobb eller lägenhet.. Och jag tycker inte man ska gå in med smutsiga skor om någon nyss har städlat.

Vi ska ju lära de här tjejerna att leva ett normalt vardagligt liv, det har de ju inte fått lära sig innan...

Det är en uttalad policy på institutionen, och särskilt på den låsta avdelningen, att använda alla iakttagelser av eleverna och all interaktion i behandlingssyfte. Konflikterna kring uppförandet trappas upp och får stort utrymme i institutionsvardagen på grund av att de ses som ett viktigt medel i behandlingen;

Det är väl det som är skillnaden, om man ska tala om skillnader mot hemmiljön, att kommunikationen här är oerhört rak för det mesta. (...) Ser man ett bekymmer här så tar man upp det direkt och pratar om det, lägger det på bordet. Hemma kan man ju alltid sopa det under mattan, för man orkar inte eller man vill inte, vågar inte ta upp vissa saker. Men här måste vi göra det direkt, annars kan det bli en så invecklad och komplicerad historia så att...

En del av de intervjuade menar att konflikter, gräl och bråk av de vardagliga slagen ökat genom övergången till flickinstitution. Uppgörelserna var mer "handfasta" förr, både mellan eleverna och mellan elever och personal. Med pojkarna var disciplinfrågorna lättare. Man kan tolka det som att de makt- och motståndformer som dominerade tidigare, på pojkarnas tid, har förändrats. Personalen har fått inskränka sina rent disciplinutövande roller och finna andra sätt att hantera sin uppgift. Det fysiska motståndet från eleverna lämnar plats för nya typer av reaktioner på den tvångssituation man befinner sig i. Personalen reagerar i sin tur med andra medel mot elevernas beteenden.

Övergången till flickinstitutionen har medfört att uppmärksamheten riktas på det som uppfattas som "det specifikt kvinnliga". De reaktioner och ageranden som man uppfattar hos eleverna i det dagliga umgänget framstår som flickors sätt att vara, genom referenserna bakåt, till "pojkarnas tid" – den blandade institutionens tid. Flickorna framstår t ex ur detta perspektiv som "passiva" eller "svårare att aktivera". I en elevintervju ges en annan bild:

...och så gjorde jag och Cecilia maten för personalen bara sprang och yrade och pratade i telefon.

I: Brukar ni laga mat?

Ja, jag och Cecilia lagar maten för det mesta. Vi behöver ju inte. Det är egentligen personalen som ska göra det men vi tycker det är roligare än att bara sitta. För att få tiden att gå så brukar vi laga mat.

(...) sen lyssnade vi på musik och sen har vi fått hit en kamera så vi ska ta lite bilder i dag, utomhus. Vi får gå ut och gå. Det är min brors. Vi har lånat den av min bror.

I: Ska ni gå ut sen i kväll?

Ja, så snart hon är färdig med sitt samtal så ska vi ut och gå. Det är skönt.

Referensramen då det gäller temat aktivitet-passivitet är de organiserade former för främst fysisk aktivitet som framförallt pojkarna deltog i. För flickorna har man ordnat en del alternativ, bl a hästskötsel, simning, gymnastik. Men sysselsättningar som matlagning, promenader, musiklyssnande och samvaro på tu man hand är svårare för personalen att uppfatta som "aktivitet".

Eleverna karaktäriseras också med hjälp av de egenskaper och förhållningssätt som på ett generaliserat sätt betraktas som manliga respektive kvinnliga. "Pojkar är mer prestationsinriktade" och "flickor gnäller" är sådana och tas för givna. Till de generella könsskillnader som framhävs i intervjuerna hör flickornas annorlunda sätt (i förhållande till pojkarna) att umgås, kommunicera, deras relationsinriktning, deras mindre intresse för fysiska aktiviteter, deras mognadsgrad, inåtvändhet, behov av närhet – obs skillnaderna omtalas som olika intressen, psykologiska dispositioner, inlärd eller typiska sätt att vara...

Att pojkars och flickors beteende beskrivs i könsstereotypa termer av personalen är en iakttagelse som gjorts också i andra studier av ungdomsvård (Gunnarsson & Månsson, 1986). Stereotyperna kan i viss mån förklaras av den kontrastverkan som övergången till flickinstitution innebär, men sättet att beskriva könsskillnader är också allmänskulturellt format. Elisabeth Ariés (1996) beskriver manliga och kvinnliga interaktionssätt som produkter av det könsorganiserade samhället och dess fördelning av positioner. Mäns och kvinnors beteenden i interaktion tolkas utifrån föreställningar om absoluta skillnader mellan könen, naturliga eller psykologiska. Manlighet och kvinnlighet är ett kulturellt motsatstema, som organiserar stora delar av vår verklighetsupplevelse. Skillnaderna i sätt att tala, relationsorientering, dominans etc upplevs som stora, men studier visar att könsskillnaderna i socialt beteende är små. Det är snarare roller och status samt situationen som bestämmer beteendet än könet.

En av konsekvenserna av samhällets könsorganiserade struktur och kultur är att män och kvinnor, pojkar och flickor, beskrivs med olika slags språkbruk. Ingela Kåhl har visat hur socialsekreterare använder olika uttryck och grammatiska konstruktioner, när de beskriver pojkar och flickor i utredningar av ungdomsärenden. Pojkar "söker sig till" droger medan flickor "dras in i" missbruk. Pojkar "har intressen" medan flickor har "relationer" (Kåhl, 1995).

Flickornas beteenden tolkas av personalen inte bara som uttryck för hur flickor i allmänhet "är", utan de ses som symptom på den personliga problematik som man antar finns och som kanske uppfattas utifrån diagnostiska problembilder. I stället för att nedkämpa elevernas motstånd, "brotta ner dem" och "ta dem i hampan", använder personalen nu i ökad utsträckning konflikterna, och elevernas reaktioner, som ett behandlingsmedel och en legitimering av behandlingen. Behandlingsmetoder som går ut på att "attribuera" situationsreaktioner till personligheten har påvisats också i andra studier av kvinnobehandling (Loseke, 1992). Beteendet anses bevisa att flickan har problem. Situationen används för att bearbeta problemet.

Försöker få dem att prata om det som är problemet istället för att inte bara man ska springa runt och hitta en massa anledningar att skälla på och gå via bråket och sen kanske slutligen att man kanske till och med kan komma till tårar, över det de egentligen är ledsna över. Utan att de direkt kan gå till den punkten. Det har jag arbetat ganska mycket med med mina elever. De tar alltid nästan omvägen runt ett bråk. De letar efter anledningar för att få igång en diskussion.

I resonemanget görs antagandet att elevens agerande är så distansstyrt av den inre problematiken. De är "egentligen" ledsna över något annat än det konflikten gäller, de iscensätter bråken för att så småningom komma till den punkt där de med personalens hjälp kan ta itu med problemet. Resonemanget svarar mot teorier om ett undermedvetet, ändamålsenligt handlande, en teleologisk handlingsmodell. För personalen bildar situationerna en ständigt pågående arbetsmaterial, som dels används för korrigering och påverkan av beteendet, dels används för att åstadkomma terapeutiska resultat, i form av text "insikter" hos eleven.

I de situationer som uppstår så får man försöka tala om för tjejen att: "Men det här är ju ditt problem just nu. Det är detta som är ditt problem." Försöka situationsanpassa det så att... för det är då de kan... Sitta rätt upp och ner i en fåtölj mitt emot varandra och prata, då inser de inte det hela, men just när problemet finns, att man då klargör för dem att: "Det är detta som är ditt problem." Då har de lättare att kunna både förstå och acceptera det hela.

I beskrivningarna av flickornas beteenden och de sammankopplingar man gör mellan beteende och problem, återspeglas också de olika "diagnostiska typerna", deras terminologi och etiologi. Flickornas klagomål över vistelsen och över livssituationen i allmänhet betecknas som "försvar" och "orsäker". Alla slags negativa reaktioner tenderar att ur detta tolkningsperspektiv uppfattas både som mått på den personliga problematiken och som försök att dölja denna problematik.

Det blir väldigt lätt att tjejerna använder det som en ursäkt. "Om jag bara hade ett jobb och en lägenhet och inte var här så skulle allting vara jättebra. Det är bara här som jag ber folk dra åt helvete, ute är jag helt okej." Att de använder det som ett försvar, men då jobbar man ju mycket på det och pratar kring det och vad är det som då gör att hon säger så här?

Elevernas självbilder

Intervjuerna med elever har gjorts med olika syften och inte i första hand med ambitionen att få en generell bild av flickornas livshistoria och personliga situation. För detta hade en betydligt djupare och mer långvarig intervjukontakt behövts, ett större urval av eleverna borde ha intervjuats och framförallt hade uppgiften krävt ett omfattande analysarbete. Det finns som Billy Ehn (1992) påpekat stora problem med att använda intervjuer som förstahandskälla till kunskap om människors verkliga livserfarenheter. Biografiska berättelser i alla former styrs av starka konventioner om hur ett liv ska gestaltas. I genren klient- eller patientberättelser finns därtill en styrning i form av teman, idéer och moral från professionella eller andra vokabulärer, text medicinska anamneser, terapeutiska fallberättelser eller AA:s "standardhistorier"

(Arminen, 1992). Både genomförande och analys av livshistoriska intervjuer är alltså ett komplicerat företag. Jag har därför valt att intervjua eleverna med fokus på deras vistelse på institutionen. Samtalen kom för det mesta också in på flickornas livshistoria och deras familjeförhållanden, umgänge, intressen, konflikter, pojkvänner och den situation som föranlett institutionsvistelsen. Intervjuerna kan alltså sägas ge vissa skissartade bilder av flickornas livssituation. Från dessa kommer jag att hämta material för en impressionistisk jämförelse mellan institutionens problembilder och flickornas självförståelse.

Åtta flickor intervjuades under projektets gång, ett par av dem vid två tillfällen. Vid alla tillfällen utom ett användes bandspelare. Formen för intervjun var – liksom vid personalintervjuerna – ett öppet samtal som i stort sett styrdes av de fokuseringar flickorna själva gjorde. Några av intervjuerna gjordes i samband med mina observationsvistelser på avdelningarna, och de hade det dagliga livet på institutionen som fokus – motsvarande intervjuer gjordes också med tillgänglig personal. Huvudsyftet med elevintervjuerna var emellertid att få ta del av elevernas upplevelser av institutionen och behandlingen, få deras perspektiv på institutionen, genom konkreta berättelser om vad som hänt dem själva. Ett uttalat intresse och förtroende från elevens sida var givetvis ett villkor för denna typ av intervju. Flickornas beskrivning av bakgrunden till vistelsen:

Amanda, 16 år, kommer från en familj där alla fem syskonen omhändertagits p g a moderns alkoholism. Socialtjänsten tyckte inte hemmiljön var bra. Hon har sedan 12-årsåldern flyttat mellan institutioner och familjehem, började med droger på sitt andra "ställe", och har sedan hållits kvar för "eget beteende" i form av missbruk och rymningar.

Birgitta, 17 år, har rymt hemifrån och från institutioner flera gånger, och använt amfetamin tillsammans med sin pojkvän som är dubbelt så gammal som hon själv. "Hela familjen" är missbrukare, men själv vill Birgitta nu bryta mönstret.

Cecilia, 15 år, rymde med en kompis, efter att ha blivit sexuellt utnyttjad av sin fosterfar. Hon har dålig relation med sin fostermor och får inte komma hem. Hon är SOL-placerad.

Dorothy, 16 år, är i konflikt med sina adoptivföräldrar, efter att ha rymt och bott hos killar som är missbrukare. Hon tar själv inga droger. Hon har "bara skurit sig i armen".

Eline, 19 år, har sammanbott flera år med sin pojkvän, som hon rökt hasch och använt amfetamin tillsammans med. Mamman är död och Eline har växt upp hos fadern, som är missbrukare.

Fredrika, 15 år, har på ett år flyttat mellan åtta olika behandlingshem på grund av att föräldrarna, som är skilda, haft konflikter om var hon ska bo. Hon har provat hasch och amfetamin. Hon har också "slagsmål" bland skälen till omhändertagandet.

Gunilla, 19 år, har levat på institution sedan hon var 14 år, varit ute "en månad i taget" och då varit tillsammans med män, som använt hasch eller amfetamin och begått brott. Modern är död och fadern alkoholiserad. Detta är hennes fjortonde "ställe".

Helena, 14 år, har omhändertagits akut på grund av misstänkt sexuellt övergrepp av moderns sambo. Hon har aldrig tagit droger eller varit i kontakt med myndigheter.

I intervjuerna med flickorna finns tre återkommande teman i bakgrundsbeskrivningarna, teman som fortsättningsvis ska belysas med några citat ur intervjuerna

- konflikter/uppbrott i samband med frigörelse från familjen
- tidiga sexuella förbindelser med vuxna "pojkvänner"
- testande av alkohol och droger, som tidvis går överstyr.

Familjekonflikterna och de sammanhang som de förekommer i får illustreras av Fredrikas berättelse:

Det började med att jag blev utslängd av min mamma. Alltså vi är vänner och så, men så flyttade jag till min pappa men eftersom jag inte kände min pappa så började vi bråka och så rymde jag hemifrån och så provade jag hasch en gång och sen fick polisen tag i mig och körde mig hem och så fick de reda på att jag hade rökt hasch. Sen rymde jag en gång till och då provade jag amfetamin och då hamnade jag i slagsmål och då tog polisen mig.

Ibland är institutionsvistelsen som i detta fall följden av en akut kris i samband med flickornas uppbrotsförsök och föräldrarnas reaktioner. I andra fall handlar det om en uppväxt med föräldrars missbruk eller sjukdom, uppväxt i familjehem eller på institutioner. När flickorna talar om sina föräldrar, pendlar de ofta mellan anklagelser och försök att förstå dem. I intervjuerna finns ibland beskrivningar av sexuellt utnyttjande och de konflikter som avslöjandet av detta resulterat i:

Jag bodde inte hemma då, utan jag bodde hos en kompis, för jag ville inte bo hemma för det var så struligt. Jag gick i skolan då, det var i nian. Sen var vi ute en del och söp och blev tagna av polisen, och då kom det fram till slut att min fosterhemspappa hade utnyttjat mig sexuellt. Jag vågade inte säga det först, men sedan sa jag det när min socialsekreterare var med på förhöret. Nu kan jag inte bo hemma, för min mamma tror inte på mig. Därför är jag här."

Sexuella förbindelser, vanligtvis med en äldre kille eller vuxen man, ingår i flera av berättelserna. Birgitta berättar om sin första förälskelse:

Det var väl så att jag blev väldigt kär i honom och jag förstod att drogerna betydde väldigt mycket för honom, och jag märkte att jag betydde inte lika mycket på nåt sätt. Jag var inte lika viktig. Så jag tänkte att jag ville typ se vad det var som han tyckte så mycket om. Så tänkte jag att "jag får inte bli fast" och så tog jag några gånger och sen fler och fler och sen bara rann det på.

Sambandet mellan kärlek, sex, män och droger kan så småningom komma att se ut på andra sätt. Birgitta får en förmåga att känna igen "pundare" och att använda sig av sin kropp:

(...) jag vet inte, jag har en ovana att komma i kontakt med dem. Det var som en gång, jag och min kompis var ute och liftade. Så åker vi med några i en bil och jag ser ju på dem att de är helpundare alltså så jag säger det: "Är ni pundare, eller?" Och de bara flyger omkring i bilen nästan. "Hur ser du det?" typ. En var 38 och en var 40 och jag bara: "Nej, jag ser det" sa jag. "Ska du ha nåt, eller?" Och jag bara: "Ja, visst." Så åker vi med dem till deras stuga i skogen som de hade och så satt vi där och pundade en vecka. I: Och hade sex?

Ja. Jo, jag skäms jävligt mycket över det nu... Det är sånt man skäms över nu, för ibland när man inte hade pengar eller så, så blev det mycket så att man visste ju det, att om man låg med någon så kunde man få ändå.

”Missbruk” finns med i institutionens problembeskrivningar för de flesta av flickorna. Vad de själva säger om sitt förhållande till droger varierar mellan skildringar av enstaka testanden till flera års kontinuerligt amfetaminbruk, som Birgitta och Eline berättar om. En del flickor tillbakavisar indignerat bilden av sig själva som missbrukare:

(...) Sen tyckte de att jag var början på narkoman bara för att jag provat två gånger, det var ju för att polisen tog mig båda de gångerna, men jag vet ju själv att det bara var de två gångerna. Och sen tyckte de jag var en fara för samhället och mig själv så satte de mig på institution. Sen bara fortsatte det och jag fattar inte varför för jag har alltid skött mig. Skött mig som in i helvete men jag fattar inte varför de håller mig kvar på alla ställen. Det är så fel att jag är här.

Jag är ingen missbrukare som dom andra här. Jag har stuckit hemifrån bara. Jag är inte som dom, för jag har inget gemensamt med någon av dom. Att jag är på sluten avdelning är för att jag skurit mig i armen.

I intervjuernas berättelser finns ytterligare ett genomgående tema, och det rör flickornas myndighetskontakter och ”vandringen” mellan institutioner:

Alltså först var jag bara två veckor i ett familjehem, som var jättedåligt, sen var jag i ett annat. Där var jag fyra månader. Sista stället, dom brydde sig inte om barn, utan ville bara ha pengarna, dom var inte kloka så jag stack. Sedan blev jag flyttad till institution, sen var jag där ett tag på J-skolan, har du hört talas om det? Mm, där bodde jag i nästan tre år, två år och nio månader. Sen flyttade jag till något som heter L-gården, vet du var det är? Sen var jag där i bara en månad, sedan rymde jag, sedan blev jag flyttad till K-gården. Sen var jag där i tre veckor, sen blev jag flyttad hit. Så jag har inte haft något fritt alls, under dessa år. Bara när jag har rymt, som jag har varit fri, under dessa år.

I: Har det varit långa perioder på rymmen?

Neej, längsta är en månad. Sen har det varit några veckor, tre veckor. Det är svårt att hålla sig undan, när man är så efterlyst.

I: Vad har dom för skäl att ta in dig på LVU, är det missbruket?

Ja, just nu är det det. Innan var det ju inte det. Det var ju på hemmiljön. Nu är det §3 tror jag det är, eget beteende, ”fara för sitt liv, hälsa...”

Berättelser av detta slag, som ofta sträcker sig över hela tonårstiden, är vanliga i intervjuerna. Det är en biografi som markeras av rymningar, polishämtningar, transporter och inträdesprocedurer på nya institutioner, anpassning till nya miljöer och relationer. Gunilla som varit på fjorton ”ställen” känner sig främmande för ungdomar som växt upp ”ute” och känner att hon ”missat sin tonårstid”. Hon beskriver motståndet, som fanns i början på varje vistelse, men också anpassningen:

Jag bara kände en sån förtvivlan, då första gången. Jag bara grät hela tiden och sparkade och slogs och svar – jag var helt hysterisk. Fast det gick rätt lätt att anpassa sig. (...) Jag har alltid haft lätt att komma in i grupper. Men första tiden när man kommit är man ändå arg och ledsen och besviken och rädd. Här när jag kom, så visade de mig rummet och så öppnade de inte min dörr på flera dagar, utan jag satt där inne, och så gick jag ut litegrann och åt och rökte, men det var ingen som kom och pratade med mig.

Intervjusvar är enligt den tolkande sociologins synsätt inte direkta återspeglings av erfarenheter, utan de är som alla andra utsagor formade av det sociala sammanhanget. I flickornas sätt att beskriva sig själva finns speciella teman och uttryckssätt som frammanas av intervjusituationen och av institutionen där vi befinner oss. Hur mycket är också flickornas beskrivningar en reflexion av den terminologi som myndighetskontakterna och institutionslivet förmedlar? De idéer som institutionen och ungdomsvården i stort bygger sin verksamhet på bildar ofrånkomligen en ram också för elevernas självbeskrivning. Det är tydligt att de flickor som varit länge på institutionen, eller de som varit placerade i flera omgångar, har en terminologi som är närmast "professionell", man använder sig t o m av paragrafer och andra specialtermer. Nya flickor har inte samma bekantskap med ungdomsvårdens vokabulärer.

Problembilderna som kan urskiljas i elevintervjuerna är alltså vid en ytlig jämförelse ganska samstämmiga med de institutionella bilderna av t ex "konflikter i familjen", "missbruk" och "sexuellt utnyttjande". Skillnaderna mellan flickornas problembilder i intervjuerna och institutionens övriga problembilder består framförallt i att de ingår i en upplevd och konkret återberättad kontext. Det finns i flickornas berättelser en mångfasetterad och dynamisk verklighetsbeskrivning, som gör varje generaliserande förklaringsförsök till en reduktion. Här finns livshistoriska referenser, händelser länkade på komplicerade sätt, ett åskådligt drama mellan de involverade, sidoupplysningar, förklaringar och motiv. I dessa berättelser blir inte "problemet" abstraherat från sitt sammanhang, som i de problembeskrivningar som återfinns i akternas mallar, testresultat eller enkätsvar. Händelserna som beskrivs ses inte som konsekvenser av ett inre, personligt problem.

En andra genomgående iakttagelse är att elevernas bilder av problemet är *gensagor*; de har formen av förnekanden av eller försvar mot personalens/institutionens omdömen. Det eleverna säger om sig själva i intervjuerna kan betraktas som ett motstånd mot institutionens definitioner, och ett hävdande av rätten till den egna livsberättelsen.

I intervjusamtalen med eleverna uttalar sig några negativt om testen. Man reagerar mot "dumma frågor" och mot de sammanfattande omdömen som ges.

I: Har du gått igenom de här testen?

Ja.

I: Vad tyckte du om dem?

Nej, jag blev idiotförklarad. Jag har den här (hämtar): "orealistisk självsyn, stark orealistisk självtillit". Vad menar de med det? Jag tycker de idiotförklarar mig.

En del frågor var så dumma. "Brukar du klia dig?" "Ja, om jag har myggbett". Varför ska dom veta det. Sen får man förklarat, att det menas något annat, konstigt kliande. Sen var det en annan: "Ser du saker som andra inte ser?" Också en konstig fråga. Jag tror inte man lär känna en människa på ett test.

Omhändertagandet och tvångsbehandlingen på institutionen innebär etikettering, moraliska domar och social degradering, som upplevs kränkande av individen, oav-

sett hur välvilligt och engagerat hon blir bemött. Den flickorna riktar sig mot i sina förnekanden och protester är kanske inte i första hand personalen, utan en *osynlig domare*, som kan sammanfattas som "samhället".

Problemen med flickorna – sammanfattande diskussion

Kontentan av formella problemdefinitioner är – sammanfattningsvis – att flickorna i regel inte omhändertas för att de begått brott, utan för att de anses ha någon form av social eller känslomässig avvikelse. Denna iakttagelse gäller inte bara för det §12-hem som studerats, utan generellt för ungdomsvården, som den uppfattas i statistik och forskning här hemma och utomlands (se t ex Forsling, 1992, Jonsson, 1980, Brodsky, 1975, Cain, 1989, Chesney-Lind, 1992). Många författare menar att det samhället reagerar på är beteenden som strider mot sociala koder för hur unga flickor bör vara. Framförallt är det på sexualitetens område som normbrotten väcker behoven att omhänderta flickorna, för att skydda dem mot utnyttjande, korrigera avvikelser, behandla dem för skador och störningar etc (Hudson, 1989).

Flickorna och deras handlingssätt och egenskaper typifieras ständigt i behandlingsarbetet och i dokumentationen av behandlingen men också i institutionsvardagen. Elevernas sätt att tänka, tala, klä sig, uppträda i konkreta situationer blir föremål för både informell observation och bedömningar som relateras till de diagnostiska testen. Den nivå där de institutionella klassifikationssystemen är minst giltiga och mest ifrågasatta är flickornas självförståelse, som den uttrycks i intervjuerna. Flickorna definierar sig inte som problembärare enligt institutionens terminologi.

De dominerande definitionerna av "problemflickor" inom ungdomsvården utgår från en psykopatologisk diskurs, som hos flickorna framförallt betonar självdestruktiva drag, känslomässig, moralisk eller kognitiv förvirring, pendlande mellan depression och utåtagerande (Ibid). Dessa drag återfinns också i "testbilden" på det studerade §12-hemmet. "Flickornas problem" upplevs ofta som svårare att behandla än pojarnas, därför att de ligger "djupare" och flickorna som mera krävande att hantera, enligt intervjuerna med personalen. Det man hänvisar till som svårt eller "jobbigt" är både flickornas undandraganden, deras depressivitet och svåråtkomlighet, och deras utåtagerande beteenden: intriger, bråk och "utspel". Denna upplevelse av "kaos" och pendlande mellan ytterligheter förstärker definitionerna av flickorna som psykiskt och känslomässigt avvikande eller störda.

Ytterligare en referensram som personalen använder för att definiera flickornas problem, vid sidan av den psykopatologiska diskursen, är den som av Corrigan (1987) betecknas *den manliga grammatiken*. Flickornas sätt att vara, deras tal, uppträdande etc tolkas av personalen med hjälp av referenser till en manlig norm. Det manliga beteendet är den standard som tas för given – den problematiseras inte. Pojkarnas språk uppfattas som "rakt", deras relationer är "handfasta", deras aktivitet, kroppsintresse, självhävdande, sexuella handlande etc utgör en prototyp – som könsbeteenden framstår de inte som möjliga eller ens önskvärda att undersöka och korri-

gera. Flickornas beteenden framträder som avvikelser mot denna manliga beteendegrammatik, och kommer att betraktas som "fel" (Corrigan, 1987, s 269 ff).

Vid sidan av de bilder av psykiska och sociala avvikelser som skapas inom ungdomsvården, finns hos personalen också bilderna av flickorna som "normala", och som rationella aktörer inom ramen för sina livsomständigheter. Flickorna uppfattas ha "tonårsproblem". De kan tillfälligtvis ha hamnat snett eller befinna sig i en svår situation, som varken de eller omgivningen kunnat hantera.

Denna normaliserande syn på flickorna förespråkas speciellt inom den del av personalen som är knuten till den öppna avdelningen, men den dyker upp också i karaktäristiken av flickorna på den låsta avdelningen. Man ser ibland med igenkännande och tolerans på ungdomliga förvillelser, omognad och överdrifter, eller uttalar förståelse för de konfliktfyllda situationer flickorna befinner sig i, och det adekvata i deras reaktioner. Särskilt kvinnorna påminner sig sin egen ungdom: "så var man ju själv".

Men empatin tycks ha svårt att hävda sig mot den institutionella kategoriseringen av flickorna och deras beteenden.

Begreppet *institutionell glömska* (institutional forgetting) hos Douglas (1987) kan bidra till förklaringen av detta. De gemensamma redskapen i arbetet på institutionen kan beskrivas som ett kodsysteem, ett antal överenskomna begrepp och definitioner som etablerats i arbetet med eleverna. De upplevelser och tankar som inte ryms inom kodsystemet tenderar att trängas undan i såväl de formella som de informella samtalen.

Vad rymmer institutionskoden för slags idéer om flickorna? Inte bara inom ungdomsvården utan på det sociala arbetets område i sin helhet finns en förhärskande idé om social avvikelse som grundat i en disposition hos individen, en moralisk essens (Katz, 1975) och en ackompanjerande idé om fundamentalt olika moraliska grupper. Synen på flickor och kvinnor behärskas speciellt av den patriarkaliska kvinnoyn, som gör moralisk åtskillnad mellan två slags kvinnor, nämligen de goda, normala, respektabla och de dåliga, onormala, lösaktiga. Denna gränsdragning görs alla kvinnor förtrogna med alltifrån barndomen, genom kulturella stereotyper såväl som direkt via subtila interaktionsmönster (Haug, 1987). Gränsdragningen är fundamental för bedömningen av flickorna på institutionen. Det är risken att bli utdefinierad som "hora" som kan förklara fokuseringen på flickornas sexualitet och kärleksförhållanden, deras förhållande till manlig personal, deras klädsel, umgänge, språk. Inriktningen på denna gränsdragning kommer att stå i vägen för insikten att alla kvinnor, och flickor, i sitt liv ständigt hamnar i konflikt mellan samhälleliga idealbilder av kvinnan, t ex mellan strävanden efter att vara både skötsamma och sexuellt attraktiva, både självständiga och anpassliga (Hudson, 1989).

Alternativa definitioner av "flickornas problem" kan utläsas ur bilderna de själva ger i intervjuerna. De beskriver där sina unika erfarenheter, invävda i speciella livsomständigheter. Till dessa omständigheter hör deras position i ett könsorganiserat

samhälle. Flickornas agerande – eller deras problem – kan betraktas som försök att hantera de motsättningar som finns i unga kvinnors livsvärld. Holstein-Beck (1995) beskriver fyra centrala motsättningar som ”drabbar” i princip alla kvinnor, och i synnerhet flickor i tonåren:

1. *Konflikten mellan en ideologisk könsneutralitet och en särbehandlande praxis: ideologiskt finns en ”jämsliddhet” mellan män och kvinnor – i t ex skolans och arbetslivets praxis är kvinnor underordnade.*
2. *Konflikten mellan moderskap och arbete, som idag sällan innebär ett antingen-eller, men vanligen betyder att kvinnorna får betala moderskapet med sämre arbete, ekonomiskt utbyte etc.*
3. *Nödvändigheten av att både hävda sig på männens villkor och att vara traditionellt ”kvinnlig”, d v s svara mot kulturella bilder av kvinnan som behaglig, ”mjuk”, omsorgsinriktad etc.*
4. *Konflikten mellan självständighet och relationsberoende – den självständiga och självhävdande kvinnan är en identitet, eller en subjektsposition (Jones, 1994), som gjorts tillgänglig för kvinnor under 1900-talet, men som i hög grad är avhängig av klass och social miljö.*

Det finns en mångfald sätt för kvinnor att förhålla sig i dag, men valen mellan positioner är omgärdade av begränsningar och ingen undgår konflikter av de ovannämnda slagen. Flickorna på LVU-institutionen befinner sig i en ålder och livssituation där konflikterna blir dramatiskt åskådliggjorda. De är liksom andra unga flickor ideologiskt fostrade att tro på könsjämlighet och yrkeskarriär, men har ofta erfarenheter av kvinnoförtryckande praxis. De förväntas vara attraktiva, behagliga, fogliga men också självständiga, självhävdande, och de pendlar ofta mellan extremer i sina försök att börja orientera sig i kvinnolivet.

På institutionen görs dessa motsättningar tydliga: dels skapar situationen i sig själv en mängd frustrationer och motstridiga krav, dels uppmärksammas och används det irrationella och utmanande i flickornas beteende som både medel och motiv i behandlingen. I en studie av flickors behandling beskriver Hudson (1989) hur personalen uppfattar alla slags former av känsloutlevelse hos flickorna som överdrivna, ”irrationella” och som symtom på en psykisk problematik. Tolkningarna kan ses som könsrelaterade. Känsloutlevelsen avviker från en manlig beteendegrammatik, där känslor ges andra uttryck, och de avviker också från normer om hur normala flickor ska kunna behärska både sin emotionalitet och sin kropp (Ibid, s 209 ff).

De nya diskurser inom kriminologi och psykiatri som definierar flickorna som offer för sexuellt utnyttjande och allmänt manligt förtryck har tydligt inflytande på problemdefinitionerna inom ungdomsvården. Flickorna är ”mera skadade”, ”kränkta” än pojkarna. Tillkomsten av flickinstitutionerna liksom de särskilda kvinnoprojekten inom missbruksvården har motiverats av kvinnornas situation i manssamhället, och speciellt deras ”utsatthet” i kriminella och subkulturella världar.

Uppmärksamheten på sexuella övergrepp, incest och kvinnomisshandel har ytterligare stärkt ”offersynen”. Det är skyddsaspekten och vårdbehovet som legitimerar omhändertagandet av flickorna, inte deras brottslighet. Flickornas ”offerstatus” leder till nya typer av definitioner inom det psykopatologiska paradigmet, och nya behovs-

kategorier tillgodoses inom vårdorganisationernas alltmer differentierade former. Denna utveckling inom vården beskrivs av bl a Stanley Cohen (1985) som en vidgning och legitimering av kontrollindustrin. Psykiatrin medverkar i utvecklingen genom att tillhandahålla instrument för klassificering av problemen – diagnostiseringen av nya kategorierna av svaga, vårdbehövande.

Ingrid Sahlin (1996) skriver om socialtjänstens polarisering av klientbilden i två stereotyper, "stackaren" och "skurken". Dessa klientbilder beskrivs och skapas ständigt på nytt i professionella och politiska diskussioner. De kan kopplas till det sociala arbetets och kanske speciellt ungdomsvårdens tvetydiga samhälleliga karaktär, till pendlandet mellan kontrollutövande och humanitära hjälpinsatser. Ungdomsvården har från början av sin historia rört sig med två kategoribilder, delinquents och dependents, d v s de ansvariga och de oansvariga eleverna, de som omhändertagits för " eget beteende" och de som ses som offer för omständigheter, "miljöfallen".

Uppfattningen av flickorna som offer för övergrepp och förtryck innebär att deras problem, beteenden och egenskaper definieras på nya sätt, och nya beteckningar som "kaotisk", "skadad", "kränkt" ersätter en vokabulär, där flickorna inte gavs offerstatus utan sågs som aktörer (promiskuös, lösaktig). Definitionerna kan ses som olika sätt att uttrycka en i grunden likartad reaktion mot flickors otillåtna eller olämpliga sätt att vara. Det finns ett gammalt kriminologiskt begrepp, "the wayward girl syndrom", enligt vilket flickornas "delinquency" uppfattas som trots och olydnad gentemot normerna för hur flickor ska bete sig (Shoemaker, 1990).

3. Förändringsteman

Inledning

Den andra undersökningsfrågan i projektet handlar om vad övergången till flickinstitution innebar för verksamheten: Förändrades behandlingen? Aktiviteterna? Regelsystemet? Är personalens arbetssätt annorlunda? Det empiriska materialet som ligger till grund för kapitlet är till största delen hämtat från personalintervjuerna. Utöver intervjuerna används som material ett fåtal fältbesök med observationer av behandlingsaktivitet och vardagssamvaro samt dagboksanteckningar förda av personalen. Personalens förändringsupplevelser relateras i analysen till verksamhetens olika referensramar eller tolkningsramar. En sådan tolkningsram är "pojkar". Flickorna bedöms och beskrivs – som vi sett i det tidigare kapitlet – med pojkar som referens. En annan referensram är "pojkklickinstitutionen" – det är utifrån dess invanda problematik och hanteringen av denna som förändringar ses. Ett tredje ramverk som formar förändringsupplevelsen är ungdomsinstitutionens traditionella personalroller, arbetsrutiner, idéer och organisation.

Det övergripande temat i intervjuerna med personalen är alltså vilka förändringar övergången medfört. Intervjun inleddes med en fråga om vad intervjupersonen tyckte väsentligen hade förändrats på institutionen efter övergången. Öppningsfrågan syftade till att få fram både en personlig fokusering och reflektioner över svaret. Under den fortsatta intervjun togs olika områden upp: elevernas problematik och beteenden, den egna arbetssituationen, arbetsmiljøet i stort, de kvinnliga och manliga personalrollerna, förhållandet mellan avdelningar och andra grupperingar i personalen, behandlingsmetoder och regelsystem. Ett vanligt sätt att besvara öppningsfrågan var att – som i citatet nedan – ställa sin upplevelse av arbetssituationen mot föreställningar om flickornas speciella problem och beteende.

Det har varit betydligt mindre våldsamheter, betydligt mindre vandalisering, betydligt mer djupsamtal, som har ställt krav på oss också när det gäller hur mycket som är äkta och hur mycket som är spel. De spel som vi gått in på när det gäller pojkar har varit rakare och lättare att hantera, men de spel som tjejerna använt har varit mer sofistikerade kanske.

Citatet ger en bra bild av hur personalen kopplade samman teman som ofta togs upp i intervjuerna – mindre våld och oro, mera samtalsinriktning i behandlingen och annorlunda kommunikation mellan elever och personal, mera "spel" från flickornas sida än från de "raka" pojkar.

Dessa och andra förändringsteman tas i detta kapitel upp i olika avsnitt. Det första tema som presenteras är upplevelsen av minskad rädsla och oro och mer **lugn och ordning**. Förändringen förklaras med pojkarnas och därmed det fysiska våldets från-

varo. Därefter tas en annan aspekt av pojkarnas frånvaro upp: elever och personal får en ”sexfri zon”. Vidare upplevs i samband med övergången att **manliga och kvinnliga personalroller** förändras och att förändringarna innebär en förskjutning av makt och ansvar till kvinnorna. Övergången till flickinstitution innebär också en fokusering och delvis ny syn på **flickors problem och beteenden**. Övergången har slutligen medfört – eller skett parallellt med – införande av delvis annorlunda **behandlingsformer** och aktiviteter.

Lugn och ordning

Det man först lägger märke till det är att när det var pojkar och flickor så var det mer fysiskt våld. De flesta av alla pojkarna stod för det. När det blev konflikter så blev det väldigt lätt att det tog sig fysiska uttryck. (...) lugnare tempo, mindre dramatiskt, mindre lek och bus och trams.

Den förändring som det tycks råda mest konsensus om i personalgruppen är att övergången till flickinstitution medfört att våld, hot och rädsla inte längre präglar arbetsmiljön. I stället finns ett klimat som av många betecknas med termer som lugn och ordning. Citatet ovan är typiska för de beskrivningar av situationen som personalen gör. I de flesta intervjuer och enkäter nämns minskningen eller frånvaron av våld eller oro och konsekvenser av detta – t ex mindre sjukskrivningar, mer arbetsro, ”mjukare” och lugnare stämning eller anda, tryggare arbetsvillkor – som svar på inledningsfrågan om vad som förändrats. Samma upplevelse av mindre våld-hot-rädsla och mera ordning-trygghet finns också uttryckt i svaren på den personal-enkät som inledde projektet.

Temat lugn och ordning rymmer olika slags förändringar som av de intervjuade förknippas med övergången till flickinstitution. Nedan exemplifieras några av dessa förändringar.

Det jag tycker jag upplever mest tydligt det är väl att personalen har fått en annan arbetsro jämfört med tidigare. För vi hade ju en hel del brottsincidenter som skapade en hel del oro tidigare. Och mycket sjukskrivningar och såna bitar som gjorde att det var en viss stämning av oro och olust under en period.

Stabiliteten i personalgruppen betonas både av personal och ledning. Läget är bättre både då det gäller sjukskrivningar, personalomsättning och konflikter, och många pekar på allmänt större trygghetskänsla och trivsel i arbetet. Minskningen av våldsincidenter och hot anses också ha haft konsekvenser för behandlingsarbetet och kvaliteten på arbetet i stort:

Ja, jag tycker vi hanterar vårt arbete bättre på nåt vis när vi bara har tjejer, och slipper hantera utagerande killar.

Konstateranden att arbetet – både behandlingen och övriga aktiviteter – går både lättare och bättre görs av många, även om man samtidigt betonar nya svårigheter i arbetet med bara flickor. Hur ser då kopplingarna mellan ”lugn och ordning” och ”bättre arbete” ut?

Man känner sig tryggare, mindre vaksam, bättre rustad att jobba med det man ska (...) det är lättare att existera på avdelningen.

Det är mycket mindre fysiska spänningar, alltså att man väntar sig att de ska slåss, än det var med pojkarna.

Spontant kan jag säga att jag upplever det lättare att jobba här nu. Lättare med tjejer ensamma utan inblandning av pojkar, och det tycker jag att man klart har upplevt under det här dryga året. Det är stabilt på institutionen. (...) det fanns en större hotbild och det kanske är det som spelar den allra största rollen. Och det gör ju att det är lugnare och då är det också lättare att planera. Hot rycker ju alltid sönder och det tar tid innan hotet lägger sig, och då tappar man bort planeringen också, för man blir lite förlamad i en eller två dagar..

Det finns som citaten visar olika aspekter på sambandet mellan mindre våld och konflikter och bättre behandling: Förmågan att hantera arbetet bättre framställs i intervjuerna som relaterad till personalens trygghetskänsla, men också till att man slipper dramatiska avbrott i rutinerna. Ett mått på hur händelserikt livet på den blandade institutionen var är den tid (och pappersmängd) som gick åt för att dokumentera händelserna under dagen:

När vi hade killar så användes mycket mer papper för att beskriva en dag, än vad det görs idag. Idag går det åt en A4-sida för det mesta.

I: Det hände mer då?

Det hände mer.

I: Som man kan skriva om.

Ja, precis. När det gäller flickorna så blir det ofta inte det.

Dramatiken som var förenad med pojkarnas närvaro tog tid, både att åtgärda och att dokumentera. Den styckade sönder planering och verkade förlamande på verksamheten. Temat lugn och ordning kopplas också till elevernas situation. Flickorna anses ha fördelar av den allmänt lugnare stämningen. De får mer av personalens tid och uppmärksamhet. Pojkarnas utagerande tog tidigare mycket av personalens krafter i anspråk. Flickorna får nu ägna sig åt sina egna problem, i stället för att dras in i och bli upptagna av pojkarnas. Detta i sin tur gör deras förutsättningar att få ut något av vistelsetiden bättre, och det ger bättre förutsättningar för en framgångsrik behandling.

Flickornas beteende på institutionen betecknas ibland som "utagerande", aggressivt eller hotfullt, men hoten uppfattas och hanteras annorlunda än pojkarnas. Man känner sig inte rädd för flickorna, på samma sätt som man var rädd för pojkarna. Man kan "ta" flickornas våld.

Det är en lugnare stämning inne på avdelningen, och jag tror att det beror på att personalen inte känner sig fysiskt hotad. Tjejerna agerar ut, de kastar kaffekoppar och de välter möbler och fruktfaten far ibland, de går in och slår itu saker på sina rum, men man har ändå den där känslan att du kan följa med hela vägen.

Växelspelet mellan personalens förhållningssätt och elevernas agerande framhålls

ofta. Ett längre citat beskriver samspelet mellan å ena sidan personalens förväntningar och känslomässiga beredskap – rädsla eller känsla av trygghet – och å andra sidan elevernas agerande.

Jag menar att även om tjejen blir fysiskt våldsam så riktas inte hennes våldsamhet mot mig som person kanske utan det handlar om materiella ting, och jag känner att jag har även den fysiska styrkan att kunna hålla om henne och förhindra henne att gå vidare. Och även om det skulle vara något hot mot mig – visst kan de uttala att de är förbannade på mig och de skulle vilja slå till mig – men jag känner att jag har en styrka, jag behöver inte vara rädd att det ska genomföras. (...) visst är de arga ibland så att det ryker ur öronen på dem, men det blir mer läpparna som säger det. Deras våld riktas inte mot oss.

I: Det kanske handlar om att ni inte behöver bli verkligt rädda?

Nej, precis. Jag känner det och jag tror det speglar personalgruppen överlag att vi är mer trygga. Vi känner oss mer fysiskt trygga nu och då kan vi också utandas en psykisk trygghet.

Ett symboliskt lugn?

Betonandet av ordning/trygghet kan förklaras utifrån reella erfarenheter. Fysiska sammanstötningar med pojkarna var tidigare en vardaglig erfarenhet, inte minst under en period strax före övergången, då konflikter med våldsinslag skapade oro hos personalen. I den enkätundersökning med personalen som gjordes ett år före övergången till flickinstitution finns också en stark förväntan uttryckt om att just denna förändring från hot till trygghet skulle ske.⁷

Ja, vi hade svårhanterliga pojkar. Väldigt utåtagerande och mycket bråk. Där var vi nog lite klena på att hantera det. Alltså som institution totalt, jag menar inte någon enskild person där. Det var bekymmer. (...) Men det kanske inte var direkt avhängigt av pojkar utan det var en viss kategori som vi råkade ha en period. (...) Vi har väl haft perioder tidigare där det har fungerat ganska harmoniskt även med pojkarna, men om man ser generellt ändå så är pojkarna lite mer att ta för sig och agera ut än vad vi har upplevt med flickorna. Det är ju mer introverta beteenden kan man säga.

Kriser innebär ifrågasättanden och omdefinieringar i ett kulturellt system (Ehn & Löfgren, 1994). Den samstämmiga upplevelsen av lugn och ordning efter övergången kan ses som en reaktion på krisperioden. Perioden verkar t o m ha haft betydelse för beslutet om övergång till flickor:

Sen när det kom på tal att vi kunde välja mellan t ex invandrarkategori eller flickkategori – för när SiS tog över skulle de specialisera – då låg det väl ganska nära till hands att välja just flickor med tanke på att man hade det här väldigt färskt med alla de här våldsincidenterna. Så det tror jag nog fällde avgörandet där.

Institutionens praxis bärs upp av vissa tankeramar, vissa sätt att klassificera och beteckna verkligheten. Den hotbild som pojkarna representerade kan sägas utgöra en sådan gemensam referensram. Mycket av samvaron och arbetet på den blandade institutionen kretsade kring hur man skulle "tackla" pojkarna. Flickorna kom i skym-

⁷ Enkätundersökningen utfördes som en del av ett uppsatsprojekt, se Karlsson (1994).

undan. Pojkarnas våldsamhet och försöken att bemöta våldet kan tänkas ha fungerat som en mobiliserande och samlande idé, en "nyckelsymbol".⁸

Med övergången till flickinstitution bortfaller hotbilden som symbol för personalens gemensamma erfarenheter, tankar och känslor. Och i dess ställe skapas en bild av lättnad, lugn och ordning, en kontrastbild. Beskrivningen av ordning-trygghet-arbetsro grundar sig på konkreta erfarenheter, som de som exemplifierats ovan. Den starka känslomässiga-moraliska värderingen av förändringarna som uttrycks i upplevelsen av lugn och ordning kan tolkas i ljuset av förväntningarna, som något av en självuppfyllande profetia. Övergången till flickinstitution sågs i förväg som en lösning på krisen, pojkarnas hotbild skulle ersättas av flickornas lugn.

Temat lugn och ordning kan också tillmätas en djupare, symbolisk betydelse. Polariteter som hot/trygghet, ordning/oordning är viktiga element i vårt tänkande. Vad något betyder är i vårt medvetande nära kopplat till vad det *inte* betyder. Motsatsparen hjälper oss att strukturera och kommunicera komplicerade och mångtydiga erfarenheter av verkligheten. Till viss del styrs alla utsagor – i intervjuer och i andra samtal – av sådana polariteter. Teman som ordning-oordning och trygghet-hot är viktiga schema för tolkning av institutionsverkligheten. På samma sätt fungerar temat manligt-kvinnligt som ett viktigt tolkningsschema. I intervjuerna med personalen beskrivs flickorna i hög grad som representanter för sitt kön, och bakom beskrivningarna av vad de gör eller vad de är återklingar idén att pojkar och flickor är varandras motpoler. Flickorna beskrivs genom referenser till pojkarna, antingen de är närvarande eller frånvarande.

En sexfri zon

Ja, självklart så kommer man ju ifrån problemet med parförhållanden i elevgrupperna genom att det är en enkönad grupp. Det kan jag uppleva som en stor fördel och skillnad.

... Det här med parförhållanden och konkurrens och killarna som skulle hävda sig. Det är mer arbetsro.

Att institutionen inte längre präglas av sexuella förhållanden mellan eleverna, som konsekvens av pojkarnas frånvaro, är ett annat vanligt tema i personalintervjuerna. Parförhållandena har försvunnit, vilket upplevs allmänt positivt. Vad är det som är så problematiskt i elevernas kärleksaffärer? Man kan i intervjuerna hitta en rad olika argument mot kärleken på institution.

Här finns t ex ett moraliskt argument, som går ut på att kärleken är av fel sort, åtminstone ur flickornas synvinkel. De blir utnyttjade eller de väljer fel partners eller för många partners.

... tjejerna ligger med den ena och den andra och där de mer eller mindre blir utnyttjade som tjejer.

⁸ Termen nyckelsymbol används av Ortnér (1973) om uttryck, tecken eller bilder som är särskilt symboliskt mättade och uttrycker t ex vi-känsla.

Parförhållanden bland eleverna definieras alltså som något negativt i sig själv. De olika negativa uppfattningarna sammanfattas bra i begreppet "kåkkärlek", som ibland används i intervjuerna. Uttrycket har allmänt negativa konnotationer och en förlöjligande klang. I beskrivningarna kan inläsas att det är inte "äkte" kärlek utan en artificiell eller vulgär form, ett substitut.

Våra flickor har ju prostituerat sig i väldigt stor utsträckning och de har levt tillsammans med män, oftast äldre grabbar, och de har ett visst behov att tillfredsställa sexuellt. I brist på bröd så äter man limpa – man tar vad man har tillgång till och sen åstadkoms det svartsjukedraman och allt detta. Och det här är ingenting annat än vad vi kallar "kåkkärlek". Det är inget att bygga på, det tar slut när de kommer ut härifrån. Man skapar alltså ytterligare ett problem för ungarna som kommer hit och det tar väldigt mycket tid av den tid som egentligen skulle gå till för att hjälpa dem med det de är här för egentligen.

Kärlek på institution svär mot allmänskulturella idéer om parförhållandet som ett personligt val av "den rätte" och ett långsiktigt projekt. På en institution är valet begränsat och parförhållandet anses vara en nödlösning, som har dåliga odds, framförallt för att kontrahenterna har problem med sig själva. Förhållandet styrs av behov som är knutna till situationen, behov av tröst, bekräftelse eller sexualitet, men också statusjakt och rivalitet.

Det mest framträdande i intervjuerna är dock ett praktiskt-administrativt perspektiv: Kärleken stör ordningen och behandlingen, skapar oro på institutionen och verkar hindrande i behandlingen. Ungdomsinstitutionens traditionella uppgift i normaliseringen av flickorna är kontrollen av flickornas sexualitet, oftast i det uttalade syftet att skydda dem från prostitution.⁹ Med pojkar och flickor blandade på institutionen blir detta en ständigt aktuell angelägenhet. Sex tolkas antingen som hot, övergrepp mot flickorna, utnyttjande och manligt förtryck eller konkurrens (flickorna blir "vandringspokaler") eller som tecken på flickornas omognad (romantiska, naiva) eller deras promiskuösa läggning, deras mansberoende eller missriktade ömhetstörst.

När vi hade pojkar och flickor ihop så var det mycket att bli tillsammans och hur snygg den är och den är. Det är mycket så. Och tjejerna på N-torp och tjejerna på T-torp spanade in de nya killarna och vem som skulle bli ihop med honom och om det var nånting att ha. Det är mycket sånt spel som blir mellan pojkar och flickor som är på samma ställe. Och det var ju ofta de var tillsammans med varandra och så var det ett himla spring där på nätterna och att hålla dem isär.

På de flesta behandlingsinstitutioner är den enskilda individen huvudobjektet. Intima relationer passar inte i behandlingsstrategin och är vanligtvis belagda med förbud och sanktioner, t ex utskrivning.

Det besvärliga med förhållanden kille-tjej som det var tidigare, är att paren allierar sig på något sätt, man kommer inte tjejen in på livet.¹⁰

⁹ Se t ex Kersten, 1989, Alexander, 1995.

¹⁰ Citaten härrör från en intervju som gjordes före övergången till flickinstitution.

Flickorna blir genom dessa "allianser" mindre tillgängliga för påverkan och behandling, de förskansar sig i förhållandet och blir negativa mot personalens ingripanden. Allianserna är störande för behandlingen. Förälskelse uppfattas som asocialt beteende i varje system som kräver underkastelse av individen. Det förälskade paret är enligt Alberioni (1988) den minsta sociala enhet som är i stånd att utmana ett sådant samhälle. Paret utgör alltså med sin inbördes makt över varandra ett hinder, som berövar institutionen makt över individen.

Det är ofta det, om det är pojkar och flickor om det blir en parrelation eller spel överhuvudtaget, då har man svårare som personal att komma nära. Då vaktar de ju det här. Det finns ju så klart kvar den här motviljan och avståndstagandet från tjejerna, men jag upplever det som att tjejerna har större möjlighet här nu än vad de hade tidigare.

I intervjuerna finns också ett terapeutiskt argument eller ett "behandlingsmotiv" bakom den negativa inställningen till kärlek på institutionen: Kärleken är ett symptom på elevernas problem eller bidrar till att förstärka problemen. Flickorna anses inte klara parförhållanden, de är omogna, lättlurade och de blir ofta utnyttjade.

När de träffas på institution så styrs ju valet av utbudet. Finns det en tjej så måste man ha henne, så resonerar killarna. Och de är inte så angelägna just om tjejen som om att bräda varandra. Tjejerna för sin del samlar på söta killar, som de samlar filmstjärnor, "den var jag ihop med tre veckor, han var så söt", det är lek och det är ju naturligt för tjejer på 12-13 år men inte när de är 16-17 år och med äldre killar, för då är det allvar. För killarna är parförhållanden mest status och för tjejerna är det att de vill ha bekräftelse.

Den vanligaste kritiken mot parförhållanden på institutionen är att dessa förhållanden är förtryckande, och att de förstärker det förtryck som flickor i ungdoms- och missbruksvård redan är så utsatta för. Pojkarna utnyttjar flickorna och flickorna låter sig beredvilligt utnyttjas. Detta är en kritik mot vården av flickor/kvinnor som växt sig stark under det senaste decenniet, delvis under intryck av den feministiska rörelsen, och som kommit att bli ett dominerande motiv bakom särskilda institutioner för kvinnor: Flickorna får en fredad zon.

Det gör att man kommer åt flickorna på ett annat sätt. Att de inte kan smita undan med så mycket sexuell utspel. De kontakter de knyter med varandra om man har både pojkar och flickor tror jag inte är av godo. Jag tror inte de har så mycket gott att ge varandra just nu när de är så sköra var och en.

Det finns utöver dessa tre huvudargument mot parförhållanden på institutionen ett slags allmän kritik, som handlar om "könsspelet" som sådant, hur flickorna påverkas rent allmänt i sitt beteende av pojkarnas närvaro:

... hur de uppträder och vilket uppförande de har med killar öht. Det märker man på dem när man går ut och handlar med dem och sånt. Hela deras sätt att förändra hela uppträdandet när det kommer in en kill i rummet. Vi har ju haft besök av kanske andra elevers pojkvänner och då märks det ju väldigt tydligt för de spelar upp.

Pojkarnas närvaro innebär att hela institutionen blir en könsmarknad, där flickorna intrigerar och tävlar om pojkarnas gunst, de blir kuvade av pojkarnas blotta närvaro, de antar antingen passiva eller förförande kvinnoroller, de sysslar med sexuella utspel. Detta beskrivs med ogillande av personalen, främst av kvinnlig personal. Flickorna är inte sig själva utan "spelar". De negativa reaktionerna mot de tillfälliga relationerna på institutionen, utsträcks ibland till att omfatta även flickornas fasta förhållanden utanför institutionen. Deras förhållanden till pojkvänner beskrivs ofta som beroenden och man menar att de borde visa större självständighet.

Jag vet att vi har sagt om några av våra tjejer som har killar på hemorten att det är så tradigt att de bygger sina fortsatta liv på en kille. De behöver börja bygga dem på sig själva därför de är så unga än och det är bara ett substitut för nåt annat.

Konsekvenserna av den sexuella frizonen upplevs alltså vara lugn och arbetsro. Flickorna skyddas mot utnyttjande och får syssla med "det de är här för egentligen". De får på flickinstitutionen ett "eget rum", ett utrymme för sig själva och där de kan mötas på andra sätt utan pojkar. Pojkarnas frånvaro betyder dock inte att personalen slipper flickornas agerande på de sexuella relationernas marknad. "Spelet" fortsätter med den manliga personalen som motpart.

Tjejer måste vara på ett visst sätt inför killar, måste hålla en speciell fasad, det slipper de om det är bara tjejer. (...) Nu spelar de istället med den manliga personalen...

(...) vissa tjejer är väldigt drivna och väldigt utstuderade, och är där unga killar så kan de gott spela ett spratt med dem ibland, och jag tycker att det är på lite sexuellt plan ibland faktiskt. Och sen är det ju så också att män är ju män och de kan ha väldigt svårt ibland också för att veta när... för det plojas ju en hel del med tjejerna ibland och jag vet ett par stycken som har lite svårt att veta var gränsen går utan kan inte stoppa mens leken är god utan det blir för bra.

Det är kvinnlig personal mer än männen som ser och kommenterar detta beteende hos flickorna. Den manliga personalen känner sig ibland placerade i pojkarnas ställe, som objekt för flickornas inviter, förälskelser och spekulationer.

Jag hade förväntat mig mer utspel från flickornas sida och det är knappast någonting. Det kanske kommer så småningom, man jag har inte märkt någonting. Nu kanske det beror på att jag är en gubbe och det är möjligt att mina yngre manliga kollegor har sett mer än jag har sett, men jag har inte sett någonting.

I: Att man utnyttjar sin sexualitet, att man utmanar? Eller anklagar?

Ja. Det har vi inte sett. Däremot har vi haft ett par förälskelser på avdelningen från tjejerna, och jag tycker vi har använt den förälskelsen på ett positivt sätt. Vi har inte förnekat den, vi har respekterat den.

De flesta i personalen uttrycker lättnad över att pojk-flickaffärerna upphört. Flickorna själva har en annan syn. De anlägger varken moraliska, administrativa eller terapeutiska aspekter.

Så jag tycker det är bättre när det är både tjejer och killar för tjejer, det blir såna intriger och sånt jobbigt. (...) jag trivs bättre med killar och att umgås med dem. Jag har rätt svårt att umgås med bara tjejer. Det är sånt kacklande och så lite skitprat hit och lite skitprat dit och så vet man ingenting.

Flera av de intervjuade flickorna som har erfarenhet av blandade institutioner tycker samvaron känns onaturlig och konstig utan pojkarna, och att den feminina atmosfären är "jobbig". Det är åsikter som de delar med en hel del personal. Flickinstitutionen skapar en fokusering på det kvinnliga, på t ex flickors relationer och samvarorformer, kvinnliga sätt att kommunicera och hantera konflikter.

Det feminina

Det är klart att det har blivit mer "feminint". Det är mindre män, mindre pojkar och fler flickor och fler kvinnor. Så där har ju skett en förskjutning åt det kvinnliga hållet.

Ett ökat intresse för och uppmärksamhet på det kvinnliga, på flickors liv, problem och beteenden är en tillsynes självklar del av förändringen på institutionen. Att det skett en "förskjutning åt det kvinnliga" verkar de flesta intervjuade överens om. För att beskriva vad som blivit annorlunda efter övergången till flickinstitution talar man ofta i termer av generella könsskillnader.

Det är ju det här med mognaden hos pojkar och flickor. Även om det här är ungdomar med problem så tycker jag ändå att flickorna på något sätt är lite mognare än vad pojkarna är.

Så det är skillnad på den här fysiska aktiviteten. Pojkar vill ju gärna att det ska hända nånting på alla möjliga sätt. De vill ju ofta bli fysiskt trötta. Flickorna kan gärna sitta och ha synpunkter på allt som händer och sker i världen.

Ibland talar man också i behandlingsterminologi om eleverna. Som framgått av kapitlet om "problembilder" används problembeteckningar som de brukar klassificeras med i ett statistiskt eller diagnostiskt perspektiv: Flickor har andra problemtyper än pojkar. Ett tredje sätt att tala om könsskillnader är det perspektiv, som institutionsvardagen ger: Flickorna beter sig annorlunda än pojkarna på institutionen och erbjuder därmed andra slags disciplinära eller praktiska problem i den dagliga samvaron. Personalen tolkar genomgående sina iakttagelser av "flickorna" genom att jämföra med "pojkarna":

Tjejerna är jobbigare än killarna, för killarna kan bli förbannade och sedan är det över, men tjejerna är långsinta och sura och besvärliga långa tider.

Det är mycket mer intriger mellan tjejerna. De har väldigt svårt att hålla sams. Har vi fem-sex-sju stycken inne på avdelningen då är det i regel grupperingar.

Beteenden som personalen uppmärksammar hos flickorna beskrivs ofta med referens till pojkarna, och det finns i beskrivningen av det problematiska med flickorna

en benägenhet att dels generalisera till hela könet och framställa skillnaderna som naturgivna, dels att framställa pojkarna i positiv kontrast: Flickorna uttrycker sig krångligt, är svåra att förstå, kan inte komma överens. Pojkar har en rakare kommunikation. Flickor gnäller, pojkar gnäller inte. Men det finns också mer problematiserande och analytiska förhållningssätt. Samtalen med pojkar och flickor rymmer olika möjligheter och problem, därför att det finns manliga och kvinnliga sätt att kommunicera:

Det liknar att spela schack på olika nivåer. Det var mycket bra och djupa samtal även när vi jobbade med pojkar, som jag upplevde det, men jag tycker att där behövde man inte ha koll på så många olika ting på samma gång. Kanske det beror bara på att jag är man och inbillar mig att jag förstår manlig logik. Jag har inte den biologiska förutsättningen kanske att se världen genom kvinnliga ögon. Kanske det här är en fördom, jag vet inte. T ex har jag en kollega som har haft konstant djupgående samtal med en flicka om mycket av hennes problematik men ändå har det visat sig att det fanns en nivå som han kom inte åt.

Övergångsperspektivet utgör en del av förklaringen till personalens upplevelser av olikheter. Skillnaderna blir markanta som en effekt av kontrasttänkande: åtminstone under övergångsperioden definierar personalen ständigt sin arbetssituation genom att referera till tiden före övergången och "pojkarna". Flickorna kräver t ex mera individuell uppmärksamhet än pojkarna.

Jag hade mycket jobb innan också, men jag känner mig uppslukad på ett annat sätt. Tjejerna har svårare att sitta tre t ex och prata med mig, utan de ska ha en och en. Mycket svartsjukedrama mellan tjejerna. Ägnar du uppmärksamhet åt A så är B och C jättesura och tycker att det är bara A som får all uppmärksamhet fastän att det kanske är B nästa dag och då är det A och C som är jättebesviken och tycker att livet är botten.

Det som också hänt vid övergången är att personalen får möjlighet att uppmärksamma flickorna, de skymms inte av pojkarna, utan blir "synliga". De behöver inte ständigt jämföras med eller stå tillbaka för pojkarna. Flickornas synlighet kan sägas vara en effekt av att de tilldelas en "fredad" zon.

På nåt sätt så, nu när det är bara tjejer så sitter de själva och diskuterar saker och ting med varandra och sen har de frågor att ställa och ...

I: Så det är så att i och med att det bara är flickor, så lyfts flickors speciella värderingar och problem upp, så man märker det mera?

Man märker det mycket, mycket mer, det tycker jag. Jag tror ju att de pratar rätt mycket om det. De är i de åren nu så det med sex och killar och om killar och om sin kropp och... det är intressant för dem att sitta och prata om. Men däremot när det var blandat med killar och tjejer då.. (...) fanns det liksom inte utrymme. Och det är ju samtidigt en av de positiva grejerna med att bara ha tjejer, att de får sin specifika situation uppmärksammas, ett annat utrymme för det nu än tidigare.

Flickors intressen, samtalsämnen och vardagliga problem får utrymme. Flickorna får vara ifred och prata om "sex och killar". De kan ägna sig åt kropp, kläder och utseende, och de får också respons på dessa intressen, speciellt från den kvinnliga persona-

len, eftersom det inte längre finns konkurrerande manliga intressen att tillgodose. Uppmärksammandet av flickors intressen har i sin tur återverkningar för arbetsfördelningen mellan manlig och kvinnlig personal:

I: Var det så tidigare när det var en blandad institution, att ni som män hade mer att göra med killarna än med tjejerna? Och att man överlät tjejerna på kvinnlig personal?

Ja, precis. Det blev så mycket mer då. Sen var det väl inte så markant på den tiden att de gick till den kvinnliga personalen, flickorna, för det pratades inte så mycket om det på avdelningen, när det var blandat killar och tjejer utan...

Att den kvinnliga personalen är mest receptiv – och mest efterfrågad – då det gäller att ta sig an flickornas intressen är omvittnat på många håll i intervjuerna. Speciellt de yngre i den kvinnliga personalen känner sig ibland betungade av att stå i centrum för flickornas uppmärksamhet, men också stimulerade av flickornas förtroende och lusten att hjälpa:

Jag tycker det är spännande och roligt. Jag är slut ibland så jag nästan gråter, men jag tycker det är roligt och jag känner att jag har mycket att dela med mig av som kvinna till de här tjejerna.

Den manliga personalen har å andra sidan haft svårigheter att definiera sina roller på flickinstitutionen. Många ser det som att män och kvinnor fått ombytta roller: kvinnorna har huvudrollen och männen har biroller. Om förändringarna i arbetsfördelningen handlar nästa avsnitt.

Kvinnomakt och manlig förvirring

Kvinnorna har fått mycket större möjligheter och är mer styrande. De här stora, starka 50-åriga karlarna har kommit in i kriser, så det är inte klokt, för deras roll har förskjutits.

Kvinnorna har fått en mer framskjuten plats i behandlingen medan männens roller blivit osäkra – detta är ett tema i så gott som alla intervjuer. Det som sägs i ämnet rymmer många belysningar av vad förändringen innebär ur olika synvinklar. Vilka blir konsekvenserna av fokuseringen på kvinna-till-kvinna-relationen? Vilka blir den manliga personalens uppgifter, om flickorna föredrar kvinnorna?

Kvinnorna talar i intervjuerna om ökad arbetsbörda, om djupare och mer stimulerande elevkontakter, men också om risk för "utbränning".

Tjejerna vill ha mycket mer av mig just därför att jag är kvinna.

... ibland känner man sig väldigt snedsliten därför att det har blivit för tjejerna så att om det är en kvinna i tjänst så är det hon som ska ta hand om allt.

De söker sig till kvinnorna mycket upplever jag. Det är full rulle från det jag kommer in till det jag går hem. Jag känner att jag hinner ibland inte ens föra journal. Jag kan ha bestämt mig för att jag ska göra det och det ikväll, jag ska ringa de samtalen ikväll, men helt plötsligt har tiden bara flugit iväg därför att de kräver så mycket uppmärksamhet hela tiden.

Många kvinnor upplever konflikter mellan den personliga relationen med flickorna och behandlingsarbetets formella krav. De berättar om svårigheten att dra gränser mellan engagemang och professionalitet och om konkreta dilemman med utgångspunkt från kravet att "man ska vara så många olika roller samtidigt". I sin studie "Kvinnor som behandlar kvinnor" beskriver Ingrid Motevasel-Nilsson de kvinnliga behandlarnas arbetssätt som relationsorienterat och situationsstyrt, snarare än styrt av bestämda metoder och behandlingsideologier. Det personliga mötet ses som viktigare än teorier och metoder, behandlingsplaner och dokumentationskrav (Motevasel-Nilsson, 1991). Den behandlingslinje som drivs på flickinstitutionen innebär en markerad uppifrån-styrning av arbetsformer, som kan uppfattas stå i konflikt med det "kvinnliga" eller mera relationsorienterade förhållningssättet.

Männen i personalen beskriver hur de mist sina traditionella roller och sin status. De känner sig åsidosatta i det dagliga arbetet. De uppfattar sig ha en andrahandsroll. De känner sig också osäkra på hur de ska hantera kontakterna med flickorna, som hellre pratar med kvinnorna och väljer bort männen.

Vi manliga behandlingsassistenter tycker jag har fått en helt annan roll än vi hade tidigare. Tjejerna vänder sig mer till de kvinnliga. Vi är inte så betydelsefulla längre på det viset.

Tjejerna har svårare att snacka med oss killar om känsliga saker.
Manlig personal har hamnat lite utanför.

Förhållandet mellan flickorna och den manliga personalen tolkas av personalen, både män och kvinnor, i ljuset av den dåliga erfarenhet flickorna har av män. Arne Kristiansson diskuterar denna tolkning i en studie av könsrelationer i behandlingssammanhang (Ibid, 1993). Flickorna tenderar att identifiera de manliga behandlarna med de män som utnyttjat dem, men också de manliga behandlarna går in med könsgeneraliserande förväntningar i relationen, förväntningar som de bör göra sig medvetna om. Solomon (1990) menar att det framförallt finns en rädsla hos männen för kvinnors främmande känslopråk och de sexuella budskap man uppfattar hos dem. Rädslan leder till en förskansning i vanliga manliga förhållningssätt, som går ut på antingen konfrontation eller undvikande av konflikt.

Männen talar om att flickorna är svåra att nå, både fysiskt och känslomässigt. Uppmärksamheten på sexuella övergrepp skapar också en dialektik av misstro och vaksamhet mellan den manliga personalen och de kvinnliga eleverna.

Man får ju akta sig för att komma för nära, det kan missförstås...

(...) man har blivit försiktigare på nåt sätt. Man går inte i klinch med de här flickorna på samma sätt rent fysiskt som man gjorde tidigare. Typ en vardagssituation: väckningen på morgonen. Jag är inte speciellt glad för att gå in på rummet.

Man får tänka på att man är karl bland de här tjejerna på ett annat vis. Det är såna enkla grejer som att gå in på deras rum. Man kan inte bara döna in där i princip, som tidigare när det var killar. Ja, i många

situationer. Text om det är strul och bråk och väsen så när det var killar här tidigare så som karl kunde man ju då bara gå in och i princip... ja, ta tag i det. Kontakt. Ta dem i hampan. Men det kan man ju inte på det viset nu för nu får man hela tiden tänka sig för vad man gör. De kan ju använda det.

Mellan pojkarna och den manliga personalen fanns en fysisk kommunikation, som inte bara handlade om att bemöta våld med våld. Flera av de manliga behandlingsassistenterna beskriver sitt arbetssätt som "fysiskt". Man gör saker fysiskt tillsammans, använder kroppen, blir fysiskt trött. Att ta i eleverna är en viktig del av kontakterna. Detta sätt att kommunicera stöter på hinder i interaktionen med flickorna, framförallt på grund av rädslan för sexuella tolkningar av beröringarna.

Det kan också vara fruktbart att se institutionen som ett "kvinnorum", där männen är på främmande mark. Den manliga personalens omvittnade osäkerhetskänsla inför att närma sig flickorna både fysiskt och känslomässigt kan förstås som rädsla och okunskap gentemot det främmande. Männen förstår inte riktigt kvinnors krav och känslospråk. Liksom kvinnor kan känna utanförskap och hot i uttalat manliga världar kan männen riskera att stötas ut i "kvinnorummet". Att uppfatta flickinstitutionen som en möjlighet till kvinnogemenskap kan belysa både den manliga och den kvinnliga personalens upplevelser. Kvinnogemenskapen är en allmän och hemlig motkultur i ett patriarkaliskt samhälle. Kvinnans framträdanden i mannens värld och hennes reträtter till en kvinnogemenskap, där männen hålls utanför, är oöverträffat skildrad av Simone de Beauvoir (1976, s 343):

När en kvinna konfronteras med en man spelar hon alltid teater. Hon ljuger. Hon låtsas acceptera sin ställning som den oväsentliga andra parten, hon ljuger när hon genom härmning, klädsel och utstuderade fraser visar upp en imaginär personlighet inför mannen. Dessa skådespelarkonster kräver ständig anspänning. När hon är tillsammans med sin man, eller sin älskare, är varje kvinna mer eller mindre medveten om tanken: "Jag är inte mig själv". Mannens värld är hård, vasseggad, dess röster är för bullrande, belysningen alltför gräll, kontakterna grova. När en kvinna är tillsammans med andra kvinnor befinner hon sig bakom scenen. Hon putsar sin utrustning, men inte till strid, hon gör i ordning sin klädsel, lägger sin make-up, gör upp sin taktik, hon strosar omkring i kulisserna i morgonrock och tofflor innan hon gör entre på scenen, hon trivs med denna varma behagliga avslappade atmosfär... För en del kvinnor är denna varma och ytliga intimitet mer dyrbar än den anspråksfulla pompan i relationerna med männen.

Männens beskrivningar av flickornas "spel", svårigheterna att skilja ärlighet från falskhet, osäkerheten och utanförskapet, kan begripas som reaktioner på ett kvinnligt skådespel, som dessutom utförs på provocerande sätt i flickornas tafatta gestaltning. Kvinna-till-kvinna-relationen lämnar männen utanför, och de kan inte kompensera sig med manlig gemenskap, eftersom det är kring flickorna arbetet kretsar. Den maktposition som flickorna – och även den kvinnliga personalen – lyckas tillskansa sig genom kvinnogemenskapen, kan användas för att bryta ned männens traditionella centrumposition, och omvandla den kvinnliga världen "bakom kulisserna" till "scen". Spelet och rollfördelningen på denna scen kommer då att påverkas.

Den traditionella arbetsfördelningen

Vid övergången till flickinstitution bibehölls personalen med en jämn fördelning mellan män och kvinnor. De intervjuade är eniga om att både män och kvinnor behövs. Det främsta argumentet är att flickorna behöver bra manliga förebilder:

De har ju till så stor del problem med relationen till män, oftast skadade relationer till sin pappa och allt det här, och då tycker jag att de behöver träffa friska män.

I planeringen av flickinstitutionen förutsattes att manlig och kvinnlig personal skulle ha likvärdiga uppgifter och göra lika stor insats i behandlingen av flickorna. Vad beror då den reella förskjutningen i arbetsfördelning mellan könen på? Av personalen beskrivs förskjutningen oftast som ett resultat av flickornas prioriteringar. De vänder sig oftare till kvinnorna. Men förändringen har uppenbarligen också sin grund i personalens vanemässiga responser på de krav arbetet med eleverna ställer:

Vi har haft flickor tidigare men då skulle det varit mer naturligt att våra kvinnliga kollegor tog hand om dem medan vi tog hand om bråkstackarna. Nu är det bara tjejer. Det är rätt motsatt till vad det var tidigare – det var män som tog hand om alla bråk osv. Från början när flickorna kom så var det de kvinnliga kollegorna som tog hand om mycket men sen såg vi att det var ohållbart eftersom vi fick inga pojkar så vi skulle jobba. Så de kvinnliga kollegorna tog hand om det helt medan – som jag upplevde det – vi kunde ta ett steg tillbaka och inventera för att sen återkomma.

Förskjutningen kan alltså delvis ses som konsekvenser av mäns och kvinnors traditionella ansvars- och kompetensområden, en informell arbetsfördelning som tycks ha långvarig och djup förankring i institutionens historia. Männen har svarat för de disciplinära åtgärderna, tagit hand om ”bråkstackarna”, vilket för det mesta var liktydigt med att ta hand om pojkarna, medan kvinnorna svarade för den mera omvårdande delen av kontakterna. Men fysiska ingripanden är inte den enda manliga specialiteten. I intervjuerna noterar den manliga personalen flera förluster av uppgifter som varit naturliga.

... fritiden, där har det förändrats oerhört mycket. Nu är där ju ingen aktivitet alls nästan. ... ja, jag tror inte vi har använt kanoterna i år och jag tror inte att vi har varit ute och surfat någon gång. Jag är nästan hundra på det. Såna bitar vi höll på med och gjorde hela somrarna innan, det är helt väck. (...) Det tycker jag är synd och jag tror inte det är bra. Jag tror att man behöver komma ut med ungarna och att man inte bara är på institutionen utan att man är ute som en kamrat med. Jag tror det är väldigt viktigt. (...) jag tyckte det var hemskt roligt att vara ute med eleverna och verkligen få aktivera dem.

Fritidsaktiviteterna inom och utanför institutionen var en uppgift som i hög grad var männens ansvarsområde. Aktiviteterna var till för både pojkar och flickor, men pojkarna dominerade och flickorna var mera svårmotiverade. På flickinstitutionen upphör nästan denna sida av institutionslivet, enligt vissa av intervjuerna. Flickorna ställer ogärna upp på kollektiva aktiviteter som sport och kanotutflykter. De vill däremot gärna åka och handla, bara gå ut och gå, ensamma med personal eller i par med

varandra, spela spel, laga mat, övningsköra med personalen, bara gå på stan... Den manliga personalen har svårt att uppfatta dessa intressen som riktiga aktiviteter. De framställer flickorna som passiva och svåra att aktivera.

I: Vad är det du saknar när du saknar pojkarna?

Män saknar alltid pojkar. Jag har ett grundmurat idrottsintresse, det är en sida.

Männens traditionella uppgifter och förhållningssätt beskrivs i intervjuerna ofta som naturliga, som förenliga med en papparoll:

... jag har nog alltid varit en pappa till alla.

I: Vad lägger du i det då? Vad gör du som pappa?

Jag försöker vara en pappa som är bestämd på de sakerna man inte får göra, och när man åker ut eller nåt sånt då är jag pappan som är rolig att ha med och hitta på saker med. Kan vara väldigt barnslig och hemskt glyttig, men ändå ha en distans: Här är jag, pappa, men ändå har vi roligt ihop.

I: Den som står för äventyret och den som står för ordningen?

Ja, det kan man säga. Det är jag.

Det är en långtgående arbetsfördelning mellan könen som genom övergången blir synliggjord: Männen har haft huvudansvar för utomhusaktiviteter, sport och de disciplinära åtgärderna, dvs det är männen som "ingripit" och "tagit tag" i eleverna, medan kvinnorna mera stått för samtal och omvårdnad, matlagning och hushållsarbete. Fördelningen betydde att kvinnlig personal tenderar att arbeta med flickorna, medan männen tar sig an pojkarna. Personalens traditionella könsrollsindelning av arbetet tycks ha fungerat störningsfritt på den blandade institutionen – på flickinstitutionen blir männen alltså ställda utanför i många sammanhang. Även då det handlar om fysiska ingripanden, t ex om en flicka mot sin vilja förs till isoleringsavdelningen, har männen mist sin givna företrädesrätt.

Det är nästan som jag upplever det nu vanligare att det är den kvinnliga personalen som tar tag. (...) tar tåten i detta och skulle det då inte funka riktigt så går vi in också.

I: Om det behövs mera våld så?

Ja, mer krafter än vad de kan mobilisera. Men när det var killar så var det ju nästan alltid vi manliga personal som gick i tåten.

Omdefiniering av roller

Förskjutningen till ett kvinnligt förhållningssätt relateras alltså av personalen till flickornas behov av kvinnligt gensvar och kvinnornas större förmåga att identifiera sig med flickorna. Förskjutningen kan delvis också ses som en effekt av ökad behandlingsinriktning. Institutionsledningen hade redan före övergången varit pådrivande i riktning mot ett mera målinriktat behandlingsarbete, där samtal och kontaktmannaskap betonas. Kvinnornas mer framträdande ställning är både en pådrivande faktor och en följd av den av institutionsledningen hårt drivna "behandlingslinjen".

Maktstrukturen har förändrats och kvinnorna har mera makt nu. Med makt menar jag då att vara aktiv i behandlingsarbetet och ta en härförande roll där.

Oavsett utbildningsbakgrund tycks kvinnorna i högre grad än männen ha svarat på institutionens policy om en mera uttalad och strukturerad samtalsbehandling. Männen har traditionellt varit mindre involverade i det direkta behandlingsarbetet, dvs behandlingssamtalen med eleverna. I synnerhet är de ovana vid att ha behandlingsansvaret för en flicka. De har svårare att få flickornas förtroende och beskriver också hur flickornas sätt att kommunicera och det obekanta och "känsliga" i kvinnotillvaron utgör barriärer i behandlingssamtalen.

Tjejerna har svårare att snacka med oss killar om känsliga saker. (...) jag har ju en kontaktelev nu (...) när hon mår dåligt, hon pratar ju hellre med t ex timvikstjejerna som kommer ibland.

... när man började ta upp känsliga grejer som händer i missbruket, då var det tvärstopp. Då gick det så långt så då vägrade hon att överhuvudtaget prata med mig i en månads tid.

Det är svårare, enligt en del manlig personal, att förstå sig på flickorna, och se till exempel vad som är spel och vad som är äkta.

... betydligt mer djupsamtal nu, som har ställt krav på oss också när det gäller hur mycket som har varit äkta och hur mycket är spel. De spel vi har gått in på när det handlar om pojkar har varit rakare och lättare att hantera...

Männen upptäcker också att deras sätt att kommunicera med pojkar inte är användbart i samtalen med flickor:

Man får vara försiktigare när man pratar med tjejerna om vissa saker. Man får börja med att vara Jag och Du och allmänna saker, inte gå in i några diskussioner angående... ja, man måste vara försiktig. Man får inte gå rakt på. En kille kunde man ju säga till förr: "Jaha, vad har du hittat på? Har du nu varit och stulit nånting?" Men jag kan ju inte säga till tjejen: "Vad har du nu hittat på? Har du nu legat med någon för att tjäna pengar?" Det gör man ju inte. Det är den biten man hela tiden måste tänka på.

Från männens sida uttrycks både förvåning och frustration över att kvinnorna så markant "tagit över", och vissa erkänner att de särskilt i början kände osäkerhet om hur man ska tolka och hantera situationen. Efterhand tvingas man definiera sina roller på nya sätt.

Rent praktiskt på avdelningen blir det att vi kanske har tagit över mer kvinnornas roll när vi hade killar. Man lagar mat lite mer och... ja, det har jag gjort i höst känner jag i alla fall att man lagar mat mer, man ställer upp mer på körningar och såna grejer som också ska göras.

... jag vet att de manliga timvikarierna känt sig ganska sura för att de dög när det var killar och krisigt och sen när det blev tjejer då blev de inte inringda lika mycket. Jag vet att många av de har ledsnat tack vare det.

Rollerna i ett socialt system innebär olika handlingsmönster och dessa mönster är komplementära, d v s rollerna är utformade i relation till varandra (Aubert, 1968, s 45). Det den ena gör gör inte den andre. Den manliga och kvinnliga personalen utför olika delar av institutionens uppgifter, inte nödvändigtvis i kraft av sina naturliga förutsättningar, utan för att de socialiserats in i sina roller och är underkastade ett subtielt kontrollsystem, med belöningar och sanktioner som upprätthåller rollerna.

Med övergången till flickinstitution tvingas så småningom en förändring av rollerna fram. Kvinnorna tar på sig ett större ansvar och en mer central roll i elevkon-takterna. Deras förhållande till flickorna ändrar karaktär, blir mera uttalat en kvinna-till-kvinna-relation.

Beroende på position, ålder och personlig inriktning finner manlig personal nya sätt att hävda sig och känna sig delaktiga av arbetet. Det är en utdragen och ojämnh process. Olika mönster av förhållningssätt kan urskiljas i denna dubbla omdefinieringsprocess, som drabbar både köns- och yrkesidentiteten och som ofta är konfliktfylld. Vissa män går in för att tillägna sig "kvinnliga" roller. Man försöker få förtro-liga relationer med flickorna och man försöker vara mera uttalat behandlande och omhändertagande. Relationen till flickorna betecknas ibland som en papparoll. Vis-sa hittar en traditionell manlig nisch, t ex övningskörning, fysisk träning, utflykter, dataspel. Det finns också reträttposter: nattjänstgöring, administration. I de intervju-er och observationer som gjordes i övergångskedets inledande fas var osäkerheten markant. Huvuddelen av intervjuerna gjordes när flickinstitutionen fungerat drygt ett år, och i ett tillbakablickande perspektiv framstår den första tiden efter övergången som besvärlig.

Vi har börjat komma tillbaka nu, det är inte så markant förvirring längre.

Jag har haft i höst en riktigt tung period som har tyckt att "Vad fan håller jag på med? Går här och stä-dar och skjutsar folk." Fast nu har jag kommit över det för nu börjar det lätta igen. (...)

Jag har väl mer accepterat min roll på avdelningen. Och så försöker jag gå lite försyntare fram med... Det är kanske också där jag gjorde fel om man ska ta exemplet med den här tjejen jag berättade om, att jag gick på ungefär som jag gjorde med en kille. Där kan man gå på rakare och hårdare. (...) – för jag är ju van att jobba med killar – där får man gå på litegrann och pressa för att de ska komma igång. Och jag körde ju samma taktik där och så här i efterhand så tror jag nog att det var där felet låg också lite, att jag gick på som jag är van att jobba tidigare, med storstövlar och att man klampar in ordentligt.

Hur förhåller sig männen till att kvinnorna "tagit över"? Det finns antydningar om maktkamp mellan manlig och kvinnlig personal i en del intervjuer. Kvinnor kan enligt intervjuerna vara "avundsjuka" på män som får bättre relationer med flickorna än de själva har. Männen kan tycka att kvinnorna "tar över" och lämnar dem utanför.

Men det finns också kvinnor som känner sig förbisedda på flickinstitutionen. Vis-sa äldre i den kvinnliga personalen upplever sig inte ha samma centrala roll för flick-

orna som de unga. De unga kvinnorna har mera "pondus" i kraft av att flickorna kan identifiera sig med dem, och de kan samtala och etablera förtroliga relationer som lämnar de äldre utanför. Rollen som ordningens väktare finns dock till hands även för kvinnlig personal:

När det bränner till litegrann där inne och när det är jobbigt, då är det jag som står för att återupprätta lugnet. Där är de unga inte så tuffa. Då är de osäkra. Men det är både på gott och ont att här kommer nya.

Det är inte heller bara män som uppfattar flickorna som svårare att nå och jobbigare än pojkar.

... tjejer kan ju bli väldigt hysteriska och de är ju mycket mer beräknande. Om jag får jämföra med mig själv så tycker jag på något sätt att det är tacksammare att ha killar på ett sätt än tjejer här.

Killar... ja, de var ju kriminella och de var tjuvar och banditer, men där var mer rak tåga i dem på nåt sätt. Det här är väldigt... jag vet inte vad jag ska kalla det för, men jag tycker de är mer störda på nåt sätt.

Förskjutningen från manliga till kvinnliga personalroller innebär alltså inte automatiskt att kvinnor är "bättre" på att förstå och behandla flickor. Det finns kvinnor som i intervjuerna ger uttryck för att de förstår sig bättre på pojkar och hellre velat arbeta med dem. Och det finns män som känner sig mera tillfredsställda med att behandla flickorna. Återigen är det svårt att särskilja vad övergången till flickor betytt i sig själv och vad den mer uttalade satsningen på "behandlingslinjen" betytt för personalens upplevelser.

Avdelningarna – vi och dom

Det finns mönster i personalens uppfattningar om elevproblem och förhållningssätt till olika lösningar som kan hänföras till andra grupperingar än manlig och kvinnlig personal. Det är tydligt i intervjuerna att personal på den öppna och den låsta avdelningen talar i olika termer, både om flickorna och om det egna arbetet, och att det finns en antagonistisk hållning till "de andra".

Personal på den öppna avdelningen uppfattar i regel flickorna som mindre "störda" och även mindre besvärliga att hantera i institutionsvardagen än personal på den låsta avdelningen. Vad gäller synen på lösningar finns på den öppna avdelningen en större inriktning på individuella lösningar – både för flickornas och personalens del – inom ramen för en "tillåtande" miljö. Personal som jobbar på den låsta avdelningen har en ideologisk front, en uttalad enighet kring sitt arbetssätt, som bl a går ut på att använda bevakningen av regelsystemet som del av behandlingsarbetet. Ordet "gränssättning" är centralt i ideologin.

Kärnan i de formella bestämmelserna om låsta avdelningar är att vissa ungdomar ska vara omhändertagna på ett sådant sätt att de inte kan rymma, skada sig själva eller andra. Lätt observerbara skillnader finns i form av att dörrarna på den slutna

avdelningen är låsta och att man har en liten avdelning med sovrum-varagsrum som går att avskilja från resten av byggnaden. Den slutna avdelningen har också mer personal, vakande nattjänstgöring och – vanligen – högre beläggingsgrad. Men tvång och frivillighet finns manifesterade i en mer komplicerad struktur i den praktiska verksamheten än i de formella bestämmelserna. Gränsen mellan den öppna och den låsta avdelningen omtalas ibland som en ”mur”.

Innebörderna av denna tudelning är inte uppenbara för tillfälliga besökare eller nyanlända. Byggnaderna ser likadana ut och ligger på en tennisplans avstånd från varandra. Flickorna flyttas ibland mellan avdelningarna, även om inte placeringsgrunden ändrats. Placeringarna bestäms ofta av praktiska skäl. Det finns personal som menar att den låsta avdelningens flickor är ”svårare”, men det är en ganska utbredd uppfattning att eleverna på de båda avdelningarna inte skiljer sig åt särskilt mycket, trots att den låsta avdelningen enligt officiella riktlinjer borde ha ett mer vårdkrävande klientel (SOU 1992:18).

Det verkar finnas både en kontaktlöshet och en fientlighet i attityderna mot den andra sidan, en social distans, som demonstreras i så gott som samtliga intervjuer genom en ”vi-och-dom”-vokabulär. Man påtalar skillnader i synsätt eller ekonomiska-materiella förhållanden, men framförallt talar personalen från respektive avdelning om den andra avdelningen som det motsatta, det mot den egna praktiken och de egna idéerna antagonistiska.

Allmänt upplevs det att deras ungar får driva lite hur som helst och har för stor frihet och att personalen ser mera till sin egen bekvämlighet.

Dom tycker vi har bättre schema. De får slita mer och de har tyngre elever och vi låter våra springa vind för våg. Vi tycker att de är plitar. De låser in och får mer problem.

Kanske mest talande är elevernas upplevelse av ”muren”. En flicka på den låsta avdelningen kan inte tänka sig att bo på den öppna:

I: Varför inte det?

Jag vet inte, men det säger alla tjejer här på G-torp att ”tänk att få flytta ner på N-torp, det vore ett straff”. Det har bara blivit en sån grej att ”Nej, inte dom”. Innan jag kom till utslussen, så sa dom att man kan tänka sig att jag går över där. ”Nej!” Jag fick en sån panik och tänkte: ”Nej ni kan inte sätta mig på N-torp bland en massa idioter”. Fast jag vet inte, de är ju säkert inte idioter.

Distansen mellan avdelningarna tar sig alltså uttryck i fientliga stereotyper både hos elever och personal. Finns det någon materiell ”orsak” till ”muren”? Löneförmåner och arbetsförhållanden är i någon utsträckning påverkade av den högre graden av bevakningsberedskap på den låsta avdelningen. Utbildningsnivån är något högre på den slutna avdelningen, personalen något yngre, men skillnaderna framställs inte som betydelsefulla. Den sociala motsättningen är inte heller markerad, man umgås, visar varandra respekt och har vanliga kollegiala kontakter. Den överskuggande motsättningen framstår som ideologisk-praktisk. ”Dom” står för en hållning till

arbetsuppgiften som svär emot "vår". "Deras" ungar får driva vind för våg och det hotar "vår" verklighetsbild. Med distanseringen till "de andra" stärks uppslutningen kring det egna. De båda avdelningarna har t ex olika förhållningssätt då det gäller flickornas pojkkontakter. Den öppna avdelningen ger relativt stort utrymme åt parförhållanden, medan den låsta har en betydligt mera restriktiv hållning:

De har ofta besök av pojkvänner. Och även att de kommer och sover över, men då på ett gästrum. Sen är de ju på permission väldigt ofta. Eftersom det är en öppen avdelning så åker de ju iväg. Det är ofta de har varit tillåtna till pojkvännens föräldrahem och då är det ju upp till de föräldrarna.

Det finns en sak som vi är väldigt eniga om här och det är detta med att ha pojkvänner i byn och pojkvänner som är halvdana som kommer hit och hälsar på. Där tycker vi att det är rätt så förkastligt, medan vi vet att man har varit väldigt tolerant när det gäller det på den öppna avdelningen. Och samtidigt har hela institutionen fått ett dåligt rykte i vissa kommuner.

Avdelningsgränsen tycks alltså inte i första hand vara ekonomisk eller social, utan framstår efterhand alltmer som uppbyggd av två antagonistiska idéer eller former av "institutionellt tänkande". Som enskild kan man tillägna sig detta tänkande oreflekterat eller ha ett mer eller mindre personligt och reflekterat förhållningssätt. Både den kollegiala respekten för motståndarna och det ideologiska avståndstagandet belyses i citatet nedan:

Jag skulle inte vilja jobba på G-torp.

I: Varför inte?

Jag vet inte. Jag hör hit på nåt sätt. G-torp är nåt annat och jag vill inte jobba där... Hur ska jag förklara det? För att det är en låst avdelning.

I: Är det inte bra att ha låst?

Det är väl okej, det måste finnas, och de har mer ordning än vi, jag tycker det är bra. De är lite tuffare, det är helt okej. Men jag själv har aldrig velat jobba på en låst avdelning.

I: Varför inte det?

För att jag inte tycker det är ett bra sätt. Det är inte bra att ha låst. Jag vill ha dörrarna öppna, för jag tror inte det är bra att låsa in någon. Dels att jobba inlåst alltid, att man känner sig inlåst själv till sist. Och att det blir mera problem inne på stället. Och att jag tror att det blir mera problem för elever som är inlåsta, än för dem som känner att de i alla fall kan gå ut, dörren är öppen. Att det är skillnad på det. Och de som jobbar hellåst, de går kloss in på elever som heller aldrig kommer ut – det blir större motsättningar och mer problem.

Lika djupt personligt tillägnad kan den andra ideologin vara:

Först när de kommer hit – jag tänker i synnerhet då på låst avdelning, där de blir mycket mer kringskurna i sin frihet – först då får de kanske för första gången i sitt liv möjlighet att landa, att faktiskt se med andra ögon hur tillvaron ser ut. Jag tror att de får möjlighet att komma i kontakt med sin inre värld på ett annat sätt

... den här fyrkantiga biten med ett regelsystem eller bestämdhet, det kommer jag aldrig att ändra på. Det kan jag inte. Det är min livsstil och det vet ungarna om. Skillnaden är den att ungarna frågar en gång: "Kan vi göra det?" och jag säger då "Nej". Då har jag sagt nej och då är det nej. Då frågar de inte fler gånger.

De olika avdelningsideologierna eller "lokala kulturerna" kan ses som tolkningsramar, som tillhandahålls inte bara på denna institution och dess båda avdelningar, utan representerande olika idétraditioner inom ungdomsvården, en konservativ "gränssättnings"-tradition och en liberal tradition, där elevernas självbestämmande prioriteras. Traditionerna skapar skilda ramverk för personalens tolkningar och agerande i de vardagliga kontroverser och verklighetsförhandlingar som pågår mellan personal och elever (Bangura-Arvidsson, 1996).

Grupperingar i personalen:

Gränslinjen mellan avdelningarna hindrar givetvis inte att enskilda personer går på tvären mot avdelningstänkande, och uttalar sig kritiskt mot den egna avdelningens arbetssätt. Hur man förhåller sig till arbetet, till flickorna, ledningen och dess påbud handlar inte bara om den lokala kulturens eller den sociala enhetens tryck, utan också om utbildning och status, ålder och kön, position, om man hör till nya och gamla kadrer, är fast eller vikarie, om man har lokal förankring eller pendlar... För en del av de intervjuade, särskilt i arbetsledande ställning eller med pedagogisk status formuleras skiljelinjerna som motstånd eller anpassning till den officiella "behandlingslinjen":

Spänningen mellan en ordningsinriktad världsbild och en behandlingsinriktad finns fortfarande kvar på institutionen men mindre markerad nu är tidigare.

Det finns ett gammalt "institutionsspår" och det finns en målmedveten förändringsvilja...

Personalen utgör med ett uttryck från en intervju "en salig röra". I intervjuerna används benämningar om olika grupperingar, som uttrycker distans och ibland ganska starka motsättningar. En av de starkast uttryckta spänningarna finns mellan förhållningssätt som kan kallas amatörism och professionalism i behandlingsinriktningen. Akademisk utbildning ses t ex av de icke-utbildade närmast som ett handikapp:

Det har ju visat sig att ett antal av de nyanställda med socionomexamen de finns inte kvar här. Av olika anledningar har man slutat. De klarade inte det här jobbet. Det är väl bra med utbildning, men man måste ha en livserfarenhet dessutom för att kunna klara de här flickorna. Den är nog så viktig att ha tror jag, som att man har 20 poäng nånting och 40 nånting annat. Man kan läsa sig till mycket men inte praktisera det hela. Det måste man kunna.

Akademikerna beskriver å andra sidan de lägre utbildade med uttryck som "traditionalistiska spår", "de gamla här", "de som bara kan slåss", de som sysslar med "förvaring" etc. Förutom de olika avdelningskulturerna kan dessa olika spänningsförhållanden inom personalgruppen ha betydelse för att förstå vad som sker på institutionen, inte minst då det gäller hur den nya behandlingen anammats i praktiken.

Nya behandlingsformer

Vad har ändrats i behandlingsarbetet? Svaren kan sammanfattas ganska enkelt: Mer samtal. Mer struktur. Mer papper. De flesta intervjuade upplever att behandlingen förändrats i dessa riktningar, men förändringarna värderas mycket olika. Vissa är t ex mycket negativa till den arbetsbelastning som "pappershanteringen" medför, andra anser dokumentationen av behandlingen vara viktig och värdefull. Samtalsinriktningen menar de flesta är av godo. En del hävdar dock att behandlingssamtalen inte kan särskiljas från vardagssamvaron, medan andra vill ha klara skiljelinjer mellan behandlingssamtal och samvaro. "Strukturen", d v s den allmänna inriktningen på att reglera behandlingsarbetet och ha fastställda former för hur den enskilda behandlingsprocessen ska se ut, har man också olika värderingar av.

Den behandlingsmodell som institutionen har som officiell policy är inte samtida med övergången till flickinstitution. Ända sedan institutionen fick ny ledning 1990 har satsningar gjorts på att utbilda personal, strukturera och metodmässigt samordna behandlingsverksamheten, men fortfarande är det enligt institutionsledningen ingen konsensus kring modellen:

Det finns ett A-lag och ett B-lag. Det är den målmedvetna förändringsviljan som på något sätt hälften har anammat och hälften inte ser. Och det är inget pedagogiskt problem utan det är djupare än så. Det är ett synsättsproblem.

Behandlingsinriktningen som den beskrivs i intervjuer med ledningen (institutionschefen och de avdelningsansvariga cheferna) och i officiella dokument innebär en betoning av det målmedvetna och professionella i arbetet med eleverna.

Det här ska vara ett behandlingshem med allt vad behandling innebär, och med tonvikt på förändring-behandling. Med klara mål och klara delmål. Och med klar utvärdering av vad man gör. (...)Vi sliter med begreppen planering-genomförande-dokumentation.

Behandlingen är process- och målinriktad. Den bygger på en helhetssyn som utgår från varje flickas särskilda behov och förutsättningar. Verksamheten omfattar också ett systemteoretiskt förhållningssätt där ett engagerande av anhöriga (nätverket) och ett tillskapande av nätverk ses som viktigt. (Verksamhetsbeskrivning)

Mera konkret kan behandlingsmodellen beskrivas utifrån ett antal nyckelbegrepp:

- Fasindelning
- Behandlingsansvar hos personalen
- Diagnos och behandlingsplanering
- Dokumentation och uppföljning
- Nätverksarbete
- Specialisthjälp

Fasindelning: I stället för en tidigare ganska ospecificerad vistelsetid – vanligen

omkring ett år – har man nu en behandlingstid på omkring åtta månader, strukturerad i tre faser med olika innehåll. Faserna består av en utredningsfas om fyra veckor, samt en behandlings- och en utslussningsfas om vardera tre-fyra månader. Den första faser eller utredningsfasen innebär att eleven acklimatiserar sig, ”landar”, och under tiden företas en ”kartläggning av elevens behov och förutsättningar”. Efter testperioden görs en målbeskrivning och en behandlingsplan upp i samverkan mellan eleven, socialförvaltningen och institutionspersonalen. Under den egentliga behandlingsfasen ska behandlingsmålen tas upp i enskilda, strukturerade samtal, och dessa ska dokumenteras. Därutöver ska regelbunden dokumentation och utvärdering ske under hela vistelsen, både genom personalen och dels genom flickornas ”själv-evaluering”, d v s deras ifyllande av olika tester. Behandlingsfasen rymmer också speciell sorts behandling som eleven anses behöva, t ex deltagande i samtalsgrupper om ”drogproblematik, sex och samlevnad, etik-livsåskådning samt obligatorisk hälsoträning”. Skolundervisning bedrivs för grundskoleelever. Institutionen har en särskild lärare, och undervisningen sker i huvudsak i smågrupper eller individuellt, genom instruktion och handledning av elevprojekt, där man söker utgå från elevernas intresseområden. Institutionen har också restaurangskola, praktisk verkstad, syateljé och hästskötsel. Utslussningsfasen innebär att ”egenansvaret successivt ska öka och stabiliseras”. Behandlingsinsatserna siktar mera på att eleverna ska förberedas för livet utanför institutionen, och de bor i träningslägenhet eller kan arbeta eller studera utanför institutionen, att de kan knyta an till relationer, ett personligt ”nätverk”

Behandlingsansvar hos personalen: Liksom på andra institutioner inom ungdomsvården har behandlingsansvaret successivt fördelats över all avdelningspersonal, från att ha varit koncentrerat till ett fåtal specialisttjänster. Personalen utbildas för att kunna ta större behandlingsansvar, vanligen i form av fortbildning i socialpedagogiskt behandlingsarbete. Ett särskilt ansvar läggs på kontaktmannen, som utses för varje elev, och som ska följa med under hela behandlingsprocessen, dokumentera och ansvara för att behandlingsplanen följs.

Diagnos och behandlingsplanering: Kartläggningen av elevens ”behov och förutsättningar” har beskrivits utförligt i ett tidigare kapitel. Sammanfattningsvis består utredningsredskapen av ett antal psykologiska diagnosinstrument, varav flertalet är självinstruerande och en del syftar till självbedömning från elevens sida. Samtliga instrument är formulär med standardiserade frågor och förstrukturerade svarsalternativ, som ska kryssas för. De är utarbetade och testade inom psykologiska-psykiatriska institutioner. De ifyllda formulären sammanställs och tolkas av en speciellt ansvarig på institutionen. Svarsprofilerna på de olika instrumenten översätts av den utredningsansvarige till en samlad ”bedömning” av eleven och till ”förslag”, som är avsedda att ligga till grund för behandlingsplanen. De olika testerna upprepas i de senare faserna som ett sätt att mäta elevens utveckling.

Dokumentation och uppföljning innebär krav på kontaktmännen och övrig personal att dokumentera de samtal man för och andra insatser som görs enligt den upp-

gjorda behandlingsplanen. Dessutom ska både kontaktmannen och eleven skatta förändringar som eleven genomgått med utgångspunkt från problembeskrivningar och mål som gjordes upp i fas 1. Detta är nya dokumentationsrutiner som tillkommit på flickinstitutionen, utöver de tidigare rutiner som avdelningspersonalen har, förändrat av elevjournaler och avdelningsdagbok.

Nätverksarbete ingår också i den officiella behandlingsmodellen, och innebär en inriktning på att knyta an i behandlingsarbetet till elevens nätverk utanför institutionen, familj och andra närstående, som kan utgöra stöd i livet efter institutionsvistelsen. Särskilt i utslussningsfasen ska personalen ha ambitionen att vara "spindeln i nätet", d v s arbeta på att få relationerna att fungera, och samordna och fördela insatserna från elevens familj, den lokala socialtjänsten, lärare och andra.

Specialisthjälp som resurs om institutionens behandling inte räcker är en annan aspekt av att vara "spindeln-i-nätet". Framförallt har man på institutionen som ambition att anlita "entreprenörer" då det gäller övergreppsproblematik och missbruk. Flickor som har sexuella övergrepp bakom sig får delta i speciella stödgrupper utanför behandlingshemmet, och för elever med missbruk anlitas ibland missbruksbehandlare för grupsamtal.

Modellen i praktiken

I och med övergången till flickinstitution intensifierades kraven på personalen att följa de uppgjorda riktlinjerna för bl a fasindelning, uppföljning, dokumentation av behandlingssamtal.

Behandlarna ska vara basen i arbetet. Så har det varit tidigare, men nu strukturerar vi faserna bättre och tvingar folk att inte använda fritt valt arbete utan att arbeta efter modell.

Hur ser personalen på behandlingsmodellen som idé och hur fungerar den i praktiken? Professionalitet är ett begrepp som institutionsledningen använder för att betona inriktningen, en inriktning som sätts i motsatsställning till "förvaring", "traditionalistiska spår" och "vardaglig samlevnad". Den professionella behandlaren måste kunna skilja på målmedvetet behandlingsarbete och den vardagliga samvaron:

Alltså det finns ett både och. Det måste ju finnas en form av värme och fasthet i relationen och att man spelar bordtennis och man äter tillsammans. (...) Man skulle leva i nån sorts vakuum annars. (...) Men jag som kan se personer som kan skilja mellan de här världarna och ta rollen som förändrare, behandlare, målmedveten slitvarg för att nå ett visst mål och i nästa minut spela bordtennis eller laga mat. Så man måste kunna klä sig i olika roller.

Övergången anses i sig ha bidragit till ökad behandlingsinriktning: flickorna är mera intresserade, både av att delta i testerna och av samtalen. Minskningen av störningar och dramatik genom pojkarnas frånvaro skapar bättre betingelser för ett mera systematiskt behandlingsarbete. Kvinnornas framskjutna ställning i kontakterna med

flickorna har indirekt också betytt mera insatser av behandlingskaraktär, eftersom de även tidigare haft mera av behandlarroller på institutionen.

Behandlingsarbetet är i allmänhet inte det första tema som tas upp i intervjuerna. De förändringar man spontant nämner som viktiga rör den allmänna stämningen, flickorna, personalrollerna. Teman som explicit rör behandlingen kommer oftast upp bara på direkt förfrågan. Denna låga prioritering i intervjun kan ha sin grund i att det är ett laddat och osäkert ämne att samtala om. Behandlingen är ett område som rymmer konflikter och osäkerhet. Det är svårt att avgränsa behandlingsarbetet från vad man sysslar med i övrigt. Behandlingsmodellen är en abstrakt idé – den har inte realitet annat än som fragment av egen tillämpning och erfarenhet, reflekterade av olika ideologiska synsätt. Behandlingen som idé och som egen praktisk verksamhet är kanske oförenliga?

Fasindelningen tycks i princip vara accepterad av de flesta, bortsett från invändningar mot alltför strikt tillämpning av tidsramarna. Åsikten att behandlingsmodellen bara är en formalisering av vad man redan gör återkommer ofta i intervjuerna, och den gäller också fasindelningen, eller ”strukturen”.

Det är ju inget nytt egentligen med fasindelning för vi har alltid jobbat så. Det är bara det att nu finns det namn på det.

Om behandlingstidens längd finns däremot motstridiga åsikter:

Man ska ju ha en chans att kunna reparera ungen så hon kan komma ut på rätt sätt. Inte under ett år. Aldrig under ett år. Det finns inte en chans att klara av störda ungar under ett år. Minst ett år och sen ha utslussning efter det, där man fortfarande hjälper till. Det är viktigt. (...) där finns ju inte någon enda institution som har så kort tid som vi.

Andra intervjuade menar att behandlingstiden borde vara mer individuell. En del behandlare på den öppna avdelningen företräder hållningen att tiden på institution ska minimeras, och att man ska satsa på en tillvaro ”ute” så tidigt som möjligt. Om de diagnostiska testernas värde råder osäkerhet bland de flesta intervjuade, även om man accepterat att använda sig av dem i sitt arbete, d v s ta del av testresultaten och uppföljningstesten. Man har inte satt sig in i hur testen är konstruerade och vad de visar. Man utgår från att de är ”bra”.

I: Ni är då ombedda att göra de här evalueringarna och använda testerna – du gör dem?

Visst. Och vi använder dem. Jag tycker det är roligt att ha någonting som man kan visa flickorna, vad de har skrivit. Jag tycker det är bra. Tills nu har jag inte fått någon inblick som jag redan har fått i min dagliga kontakt med tjejen i fråga. Jag har inte sett någonting nytt utifrån alla de här...

Flickorna själva har enligt personalen inget emot att delta i diagnosarbetet, och en del personal betonar som positivt att flickorna själva får fylla i formulären.

Man kan ta fram de här pappren i samtal och lägga fram på bordet. ”Så här har du själv sagt att du är”.

Behandlingsansvaret hos personalen är som grundidé accepterad. Ledningens policy har både förespråkare och motståndare på vardera avdelningen. Det finns hos de flesta en kritisk hållning till en alltför stark styrning av behandlingen: "Strukturen" och professionaliteten får inte ta över.

Jag vill ha en situation som växer och som är levande. För mig, varje gång jag måste plita ner någonting på papper eller varje gång vi sätter upp nåt regelverk eller varje gång vi kommer med någon ny rutin – jag kan känna att det här begränsar mina möjligheter. Så jag kan inte säga att jag har bemött de här mätinstrumenten med öppna armar...

Många inom personalen har ett uttalat motstånd mot formaliseringen av yrkeskrav och metoder. Livserfarenheten och det personliga intresset är viktigare än den teoretiska modellen.

En människa har vissa ramar och vissa möjligheter i sitt beteende mot andra och det styrs till syvende och sist av helt andra saker faktorer än utbildning och struktur och allt sånt här. (---) Och jag ger av det som jag har att ge. Men däremot kan jag tänka mig att jag blir annorlunda i mitt beteende beroende på min egen utveckling. Alltså, vad har hänt under de här åren då jag har skaffat erfarenheter inom ett visst område?

Dokumentationsdelen av behandlingen har många i personalen kritiska synpunkter på, mest går kritiken ut på att det är "för mycket papper" och att de nya testerna och utvärderingsrutinerna är inte tillräckligt förankrade hos personalen.

De stirrar sig lite för blinda på sina fyrkantiga papper där man fyller i små luckor och då får de en lite rabiat reaktion inifrån avdelningen också. Men det är ju ett internt kommunikationsproblem skulle jag vilja kalla det. De, tror jag, upplever det som att de motarbetas, att inte viljan finns. Hårddraget.

För mig är en modell användbar så länge det fungerar. Den dagen det inte fungerar är jag inte styrd av den längre. Så om en flicka vägrar att fylla i de här blanketterna och jag ser att det här skulle vara ett problem, att det skulle bli ett spel för galleriets skull om jag skulle tvinga henne, så skulle jag låta det ligga...

Det är kanske inte förankrat på det rätta sättet, om jag säger så. Och det är ju synd för det läggs ju ner mycket energi på det och med rätt meddelande och med rätt känsla i det hela så kanske det skulle varit lite annorlunda.

Man menar också att dokumentationen tar tid från det egentliga behandlingsarbetet och är en i princip onödig byråkratisering. Ytterligare en typ av kritik går ut på att de nya satsningarna är spel för gallerierna.

... det finns röster som säger: "när ska vi nångång få börja jobba?" Och det är ständigt nya utbildningsdagar och nya grejer – det är fruktansvärt påfrestande på vissa sätt. (...) Det finns en rädsla hos cheferna att vi inte ska duga, att de ska lägga ner anläggningen. (...) man försöker tänka till: Hur ska vi vara progressiva här nu för att staten ska tycka att vi är okej och kommer med nya bra grejer?

Inslag i behandlingsmodellen som inte tycks ha fått någon större genomslagskraft

eller acceptans är nätverksarbete och specialisthjälp. Idéer om att "öppna institutionen", knyta samman resurser och samarbeta omkring eleven är en återkommande retorik i behandlingssammanhang, men stöter ofta på praktiska hinder. De nätverk existerar sällan som man kan få att passa in i samarbetsstrukturen.

Vi pratar och vi jobbar nätverksorienterat. Men vad gör du med en mamma och pappa som har uppfosttrat en pojke eller flicka i arton år på samma sätt? Du måste ju inse att du kan inte göra nånting åt dem, det du kan göra det är att på olika sätt få den här pojken/flickan att få gott självförtroende och kunna börja fatta egna beslut, för mamman och pappan är körd.

Det finns generell kritik mot några av inslagen i behandlingsmodellen och ett ganska allmänt accepterande av andra. Vad gäller de mer grundläggande aspekterna av behandlingen – samtalsinriktningen, struktureringen av behandlingen, målinriktningen och ambitionen att dokumentera behandlingssamtalen – finns tydliga fraktioner i hållningen. Dessa återspeglar motsättningar inom personalgruppen som kan relateras till olika roller, status och rättigheter, ålder, kön och ideologier. Dessa motsättningar tas upp i slutdiskussionen.

4. Flickinstitutionen – en maktanalys

Analysens utgångspunkter

Förändringarna på flickinstitutionen har i tidigare kapitel tolkats i ljuset av de yrkesmässiga referensramar som personalen haft i form av institutionella handlings- och tankemönster. I detta kapitel analyseras övergången till flickinstitution utifrån institutionens organisatoriska grundstruktur. Denna struktur skisserades i inledningen till rapporten. §12-hemmet är sociologiskt sett ett kontrollsystem. Personalens övervakning och disciplinering av elevgruppen är den organisatoriska huvudprincipen, och regelsystem, metoder och relationer är utformade för att tillgodose kontrollsytet.

Formerna för kontrollen har under 1900-talet förändrats under inflytande av socialpolitiska reformer och växlande idéer och metoder på vårdområdet (Levin, 1997, SOU 1992:18). Behandlingsidén har t ex blivit allt mer inflytelserik, på bekostnad av pedagogiska och moraliska idéer. Idéer om psykisk särart och individuella vårdbehov ersätter idéer om brister i moral och anpassning. I stället för kollektiva disciplinära kontrolltekniker (t ex arbetstvång, fysisk drill) används metoder för individuell diagnos och samtalsbehandling. Även idéer om hur barn och ungdomar i största allmänhet ska behandlas har påverkat kontrollformerna. Hårda bestraffningar, hot och tvång anses i dag vara av ondo och används restriktivt. Skapar flickinstitutionen i sig nya kontrollformer?

Med övergången till flickinstitution tycks relationerna mellan elever och personal ändra karaktär, det blir ”mjukare”. Också disciplineringen blir annorlunda: man kan t ex inte ”brotta ner” eleverna. Personalen uppfattar sig inte längre som övervakare av disciplinen hos en hotfull elevgrupp. Deras bekymmer gäller snarare hur man ska kunna skapa förtroendefulla relationer och få den öppenhet och tillit från flickorna, som möjliggör behandlingen.

Analysens centrala fråga är: Vad händer vid övergången till flickinstitution med de traditionella kontrollmedel och maktrelationer som funnits på §12-hemmet? Till att börja med granskas den bild personalintervjuerna ger av ”lugn och ordning”. Innebär flickinstitutionen en ny ordning i den meningen att maktrelationer och kontrollmedel förändras?

Flickinstitutionens ordning

Flickinstitutionen har enligt samstämmiga upplevelser medfört ”mera lugn och ordning”. Varför denna upplevelse? Psykologiska förklaringar till hur människor beter sig går ut på att individer till följd av sina psykiska dispositioner, naturliga eller förvärvade, beter sig mer eller mindre utagerande, aggressivt, introvert, självdestruktivt

etc. Det är dessa förklaringar som dominerar i intervjuerna: Flickor är av olika skäl mindre våldsbenägna än pojkar.

Det finns också sociologiska begrepp som kan bidra till förståelsen. Upplevelser av ordning och oordning, trygghet och hot är kulturellt formade. Begreppsparet ordning-kaos är fundamentalt för att förstå hur människor uppfattar den sociala verkligheten. Oordning definieras alltid utifrån en idé om ordning. Det finns många närbesläktade begrepp som associeras med ordning respektive oordning. Gert Nilson exemplifierar hur ordningens och oordningens poler samlar en mängd begrepp som representerar attityder och värden. Vid den ena polen, total ordning, finns inget socialt liv, utan social förstening. Vid den andra polen finns bara social anarki, total oordning (Nilson, 1976, s 28).

ORDNING	OORDNING
trygghet	otrygghet
endast regler	endast undantag
regelföljande	undantagsföljande
förutsägbarhet	oförutsägbarhet
människan som generell	människan som partikulär
förväntningar	icke-förväntningar
stabilitet	instabilitet
situationen totalt definierad	situationen totalt odefinierad

Den institution som studerats kännetecknas liksom de flesta andra formella organisationer av ett ordningsbetonande. Man söker inordna verkligheten genom regler, klassifikationer, i förväg definierade situationer och handlingsföreskrifter. Också flickorna ordnas i kategorier. Den sociala verkligheten rymmer regler, förutsägbarhet, stabilitet, ordning, men också ett visst mått av oordning, ett frihets- och förändringsutrymme, för att undgå förstening. Vilken ordning och vilka frihetsutrymmen finns på institutionen?

Vardagen: rutiner och dramatik

Institutionens tid och rum fastställs och åskådliggörs i scheman – dagsscheman och veckoscheman, personal- och elevscheman, fasindelningar och individuella behandlingsplaner. Både personalens och elevernas tid är noga reglerad, men enligt olika principer och i olika omfattning. För personalen bestämmer schemat en begränsad del av livet, arbetstiden och arbetets utförande. För eleverna regleras alla aspekter av livet, de har ingen egen tid utanför institutionsordningen. Dagen indelas i olika aktivitetsspass och behandlingssamtal mellan måltider och väcknings- respektive läggningstider. Helgerna har en friare struktur. Sommaren är också mindre strukturerad. Utöver de schemalagda passen har både personal och elever vardagsrutiner för städning, tvätt och matlagning, matinköp och andra ärenden utanför institutionen. Möten med socialsekreterare, läkarbesök, inställelse i rätten är viktiga återkommande händelser, liksom permissioner och besök av föräldrar eller andra närstående. För en del

elever finns externa behandlingsinsatser. Flickor som utsatts för sexuella övergrepp går i stödgrupper eller terapi utanför institutionen, och man har också elever som går i gruppsamtal med experter på missbruksbehandling.

Men livet på institutionen består bara delvis av ett ordnat och planerat skeende. Det består också av skeenden som är oförutsedda och dramatiska, som bryter schemat. Till den "högre" dramatiken hör rymningar, brott, missbruk (elever har smugglat in och tagit droger på institutionen) och våld. I synnerhet den sista kategorin, våldshandlingar, bröt ofta ordningen "på pojkarnas tid". Men det fanns och finns fortfarande många sorters brott mot ordningen av mindre dignitet: skolk, förseningar, trakasserier, lögner, skvaller etc. Dagböcker och journaler på avdelningarna hämtar en stor del av sitt innehåll från dramatiken.

Också observationerna ger intrycket att det på institutionen existerar två sorters tid, den reglerade och förutsägbara och den dramatiska, oförutsägbara tiden. Intriger och gräl mellan eleverna kan tolkas som dramatiseringar av institutionsvardagen. Konflikter tänjs ut, oförrätter och förtal underblåses och ges oproportionerliga utrymmen. En konflikt omkring några bitar hasch, som blev beslagtagna av personalen satte spår i elevernas samvaro i flera månader. I de beskrivningar som flickorna själva gör framstår institutionsvistelsen ibland som "tom tid". Det måste hända något. Man ser till att det händer något. Men tiden känns oftast meningslös. Upplevelsen i citatet nedan är kopplad till känslor av personlig ofrihet och övervakning.

Jag räknar dagarna. Jag bara väntar på att det ska bli september och att jag ska flytta ut. För jag får inte ut något. Jag menar jag har bott på institution i fyra år nu och jag kan det. Och alla jävla tider och sånt – det gillar jag inte. Att folk bestämmer över en när man ska gå och lägga sig och när man ska stänga av TV:n och när man får ringa och sånt. Det tycker jag är jobbigt och jag är trött på det nu.

En liknande kontrastupplevelse som den mellan institutionens organiserade tid och den fria, personliga tiden finns i upplevelsen av rummet: det finns ett "inne" (på institutionen) och ett "ute" (utanför institutionens område).

Om man har fått förtroende och kan mötas, så kan man ha jättefina, härliga stunder tillsammans. Ibland kan det bryta igenom, det här spontana, äkta, härliga, direkta (...) Det är när man ger sig ut som man kan få den relationen. När vi åker och handlar tillsammans eller åker ut bara. Det händer sällan här inne. För det mesta är det ju när man är på tu man hand. Ibland är det bara en eller två kvar här på avdelningen och alla andra har permission, och då kan det bli lite av den här stämningen också.

Bäst är att vara ute med personalen och göra roliga grejor tillsammans. Det är då man får bra kontakt. På sommaren är det alltid bättre, för då är vi ute mer så.

"Inne" är formeln för det organiserade och kontrollerade institutionslivet. "Ute" är både personal och elever tillfälligt befriade från ordningen. Det innebär t ex att man kan mötas utanför sina respektive roller som övervakande personal och övervakad elev.

Makt och motstånd

Begrepp som subkultur, motkultur, sekundär anpassning, makt och motmakt relaterar tänkandet och handlandet hos en grupp till den maktutövning gruppen är föremål för. Makt och motstånd är enligt ett sociologiskt betraktelsesätt komplementära förhållningssätt.

Enligt Goffman (1983) kännetecknas den totala institutionen av att mänskliga behov hos stora grupper regleras genom en byråkratisk organisation, vilket innebär detaljreglering och övervakning av de intagnas liv. Detta drag återfinns hos varje tvångsinstitution, oavsett vilken typ av kontroll eller vilken grad av hårdhet som tillämpas i praktiken. Det noggranna planerade och samordnade av alla aspekter på livet under en och samma auktoritet gör att det finns små möjligheter för de intagna, i detta fall eleverna, att handla självständigt eller spontant. Personalen definierar spontant och oorganiserat handlande som störningar, eftersom det bryter upp den planerade, schemalagda tidsordning, som är institutionens bas.

Personalen finns ständigt närvarande och har som uppgift att övervaka eleverna. För att undgå övervakningen är man som elev hänvisad till att dra sig undan, sitta på rummet eller finna andra frizoner där man kan agera utan övervakning och kontroll av personalen. Ett annat sätt att hantera kontrollen är att öppet bryta mot regler och scheman, att göra motstånd. Motsättningen mellan styrande och styrda, övervakare och övervakade, är enligt Goffman den totala institutionens mest utmärkande drag.

Klyftan mellan personal och elever genererar en mängd andra slags motsättningar och motsatta grupperingar: ansvariga och oansvariga, vuxna och barn, kompetenta och inkompetensförklarade, makthavare och rebeller. Den upplevelse av att två moraliskt och mentalt olika människotyper står emot varandra är inte bara en följd av ömsesidiga typifieranden som görs av "de andra", utan är reella konsekvenser av makt- och rollfördelningar. Personalen påtar sig föräldraroller och hänvisar eleverna till barnens roller. Det diagnostiska systemet kategoriserar eleverna som problematiska, inkapabla. Maktutövningen genererar ett motstånd, som av personalen tolkas som bekräftelser på att man har att göra med en besvärlig grupp.

Den dramatik som flickorna åstadkommer med sina privata intriger, gräl, utfrysningar, hemliga allianser och allehanda "spel" mot personalen kan ses både som rollagerande och som deras sätt att tillfälligtvis undfly en alltför påträngande och inskränkande ordning. Sådana "flyktförsök" kan iakttas i varje samhällsordning (Cohen & Taylor, 1978). Schemat ger inte plats för denna "tjejkultur", men den tar sig plats.

Dramatiken på flickinstitutionen hotar inte ordningen på samma sätt som då pojkar dominerade, den skapar inte rädsla och ständig larmberedskap. Den framstår inte heller lika tydligt som ett motstånd, eftersom regelbrotten inte är lika uppenbara. Regelsystemet är utformat för att möta motstånd från pojkar, d v s ett motstånd som väntas ta sig fysiska uttryck.

Jag tycker man kan ha rätt så hyggliga och bra relationer med tjejerna, mer än med killarna. Det är på

något vis mer familjärt. Och då försvinner yrkesrollen bort en smula. Och yrkesrollen kan ju vara på ett sånt här ställe, är rent historiskt ju av det mer fyrkantiga slaget, det bestämda sättet, attityden att inte släppa till för mycket, för då utnyttar de det... Det ligger ju i de här åtgärderna som vi har möjlighet att använda oss av, isolering och avskiljning. Det blir som en smitta in i verksamheten. Det smittar ju in i personen så mycket. Mycket av de sidorna faller ju bort (på flickinstitutionen) och i och med att de faller bort, så blir det lättare och mjukare. Och det är väl en del som nästan tycker att det är för bra, för då kanske man tappat ansiktet, det vill säga man håller inte sin yrkesroll på den nivå som man gjorde tidigare.

Att yrkesrollen "smittar" personen är ett målande sätt att beskriva den steglösa identifiering med den sociala enhetens krav, som är motsatsen till "rolldistans". Men citatet visar också att yrkesrollen kan splittras utifrån. Personalen kan inte upprätthålla kontroll gentemot flickorna på samma sätt som tidigare, eftersom deras motstånd inte motiverar det slags maktmedel som man varit van att använda sig av – de "fyrkantiga" regelsystemen och straffåtgärderna. Dessa tekniker passar inte in i den familjära atmosfären. Ställda utan sina redskap och hållningar ("inte släppa till för mycket", misstro och vaksamhet mot att bli lurade) riskerar personalen kanske inte bara att "tappa ansiktet". De riskerar att förlora i den dagliga maktkamp som utspelas mellan övervakare och övervakade på en tvångsinstitution.

Flickornas motstånd

Om inte din undersökning kommer fram till att klimatet blivit mjukare, så har du missat nåt!

Vad innebär det för en 16–17-åring att bli omhändertagen och placerad på en tvångsinstitution? Ett par skildringar ur elevintervjuer får bilda anfang till redogörelsen för flickornas motstånd:

I: När var första gången du var på en institution, var det i somras eller?

Mm, i somras. I juni.

I: Kommer du ihåg vad du tänkte och kände då?

När de sa till mig; "Du ska till behandlingshem!" Det var precis som att allting blev svart, man bara: "Jaha!" Det verkade helt meningslöst. Så mycket saker förlorade på nåt sätt sin mening, när de sa till mig att jag skulle på institution. Jag vet inte varför det kändes så.

I: Kände du dig kränkt? Skämdes du?

Jag skämdes på ett sätt i och med att mina kompisar har ju inte varit på nåt sånt eller så. Och sen kändes det precis som att de tog bort nånting från mig själv. Och jag fick inte vara med och besluta vad som skulle hända med mig själv eller nånting. De bara sa: "Nu ska du dit", och jag fick bara lov att rätta mig efter det. Det var precis som att de tog bort mitt eget tänkande. Vad jag vill spela ingen roll.

På första stället sa de bara: "Ja, vi ska bara utreda dig" Ja, visst och jag trivdes där. Sen bara sa de: "Nej, du ska på ett nytt ställe". Va fan! Jag är ingen värsting fan. Jag har ju inte gjort något! (...) Jag blev förbannad alltså, vad fan har de satt mig här för? Jag blev bara mer och mer arg och värre än jag varit innan.

Citatet under rubriken ovan är en replik som fälldes vid kaffebordet i början av intervjuperioden. Med flickor blir det lugnare och mjukare. Vad finns bakom detta intryck? Vad beror lugnet på? Kontrasten mot det tidigare klimatet på institutionen,

som kopplas till pojkarnas aggressivitet, förstärker intrycket av att flickorna är fogligare. Är det flickorna som är mindre aggressiva, mindre protestbenägna, eller handlar det om personalens förväntningar och beredskap, som bidrar till en våldets dialektik?

I början var det så skönt att slippa bråken. Äntligen lugnt!

I själva verket ger intervjuerna många vittnesbörd om flickornas specifika former av motstånd och om de problem detta skapar för personalen. Här finns också beskrivningar av hur man som personal utvecklar sätt att möta motståndet. Beskrivningarna görs som svar på frågor om hur arbetsklimatet ser ut efter övergången. En kvinna berättar om aktuella problem på avdelningen, som har att göra med en särskilt besvärlig flicka och hennes förmåga att angripa personalen och få de andra flickorna med sig.

Just nu har det varit en period.... Det är mycket den här flickan jag berättade om som har varit utsatt för övergrepp, hon för över sin misstänksamhet mot män på andra elever och de ställer upp för henne och det blir en lojalitetssak av det hela. Att de också då ska prioritera kvinnlig personal och går till ganska grova angrepp mot manlig personal. De använder mycket fula ord och går till kraftiga verbala angrepp kan man säga.

I: Hur klarar de det, männen?

De klarar det bra som jag ser det. De berättar ju att de tycker att det är jobbigt, att det känns svårt och att det är personangrepp på ett sätt. Just den här – jag kommer återigen tillbaks till henne för det är där det kretsar så mycket just nu, problemen på avdelningen – att hon letar ju hela tiden efter svaga punkter hos all personal om hon hamnar i konflikt. Det är Anna jag menar. Det kan vara så att hon kanske märker att de tar åt sig. Inte att de känner sig skyldiga på något vis men att hon kan sära genom att säga så, och då får hon ett vapen. Men hon håller ju på med oss alla och letar efter svaga punkter. Kommenterar alltid klädsel och utseende och... ja, allt.

Berättelsen ovan rymmer en provkarta av angrepps- och motståndstekniker. De förhållningssätt jag i fortsättningen betecknar flickornas motstånd är alla slags reaktioner mot institutionens krav på anpassning och förändring av den egna identiteten. Att gå samman mot personalen är ett sätt att motstå, även om det inte finns något uttalat man protesterar mot.

"Verbalt våld" är ett begrepp som ofta används i intervjuerna för att karaktärisera flickornas beteende i konfliktsituationer. Här är det männen som utsätts för "kraftiga verbala angrepp" – fula ord och misstänkliggöranden. Andra intervjuer ger liknande exempel: flickorna "skriker och gapar", använder sexuella okvädningsord och kommer med grova anklagelser. Männen utmanas att gå till motattack, att försvara sig. Men också den kvinnliga personalen utsätts. Deras "svaga punkter" är klädsel och utseende, deras attraktivitet som kvinnor ifrågasätts. Angreppen är ibland mycket effektiva, i den meningen att de träffar. De når innanför det professionella skalet. Männen tycker det är "jobbigt". Kvinnorna kan inte låta bli att "ta åt sig" av kritiken.

Konflikthantering är en specialitet både för elever och personal. Flickorna är – som ofta påpekas i intervjuerna – ”durkdrivna”, d v s tränade och skickliga. De ledande rollerna i konflikterna spelas för det mesta av institutionsvana flickor. Personalen har på institutionen inte heller möjlighet att undfly situationen. Inför både kolleger och elever måste man ta itu med den, eftersom det ligger i yrkesrollen att man ska kunna lösa konflikter på ”ett bra sätt”. Sättet att lösa konflikter hör till de områden som uppenbart har förändrats på institutionen.

Samma kvinna som beskrev flickornas angrepp på den kvinnliga personalens klädsel och utseende, fortsätter:

(...) man är inte mer än människa och ibland tar man ju åt sig och det syns självklart. Men jag tycker inte att man ska dölja det heller utan ”Jag blir ledsen när du säger så” – att man behöver inte alltid vara så jätteprofessionell och visa att man är så stark och att man står pall för allting för det gör man ju inte alltid, utan man kan säga: ”Jag blir ledsen.” Jag visar det ganska tydligt. De hade bråkat med mig jättemycket en kväll och så ville de inte be om ursäkt innan jag gick hem på morgonen (...) och då hade en av flickorna ringt hem hela dagen och försökt få tag i mig och då hade hon riktig, riktig ångest för då såg hon att då var jag ledsen när jag gick hem. På nåt sätt så bet det på henne så när jag kom på nästa pass så kom båda och bad om ursäkt ärligt och äkta faktiskt. Och då hade jag ju visat mig svag men ändå hade jag vunnit på det på nåt vis i arbetet.

Citatet visar inte att man som behandlare kan använda sig och kalkylera med vissa slags känslor i sitt förhållande till eleverna, på ett annat sätt än via det ”raka” känslospråk som användes visavi pojkarna. Att öppet visa sig sårad eller ledsen och på så sätt indikera skuld hos motparten och framkalla försoning är en form av konfliktthantering, som i synnerhet den kvinnliga personalen ger exempel på, men som också män kan tillägna sig:

Jag måste också kunna visa svaghet inför flickorna, det är jätteviktigt att de kan se detta också hos män.

Återkommande i intervjuernas konfliktbeskrivningar är också tekniken att bilda *tillfälliga allianser*; att mobilisera en eller flera andra flickor i angrepp mot personalen, och att sedan upplösa dem. Dessa allianser behöver inte bygga på vänskapsband, utan har bara syftet att tjäna en gemensam sak, den är taktisk. Alliansen kan t ex överbrygga personlig osämja. Allianser bygger på lojalitet, som är en elementär form av socialitet. Den innebär anslutning till ett gemensamt värde, och personalen kan uppskatta lojaliteten mellan flickorna om värdet är ”gott”.

Allianser kan emellertid också utgöras av vänskapsförhållanden eller kärleksförhållanden, *par-allianser*. På den blandade institutionens tid var parförhållanden ett problem för personalen. Den välkända bästis-relationen mellan flickor har också sin motsvarighet som allianstyp på flickinstitutionen. Flickparet utgör ett slutet sällskap, en liten sekt, på samma sätt som kärleksparet, de är sig själva nog och blir onåbara för omgivningen. Väninneskapet på behandlingshem för flickor har uppmärksamats och diskuterats i annan forskning (Andersson, 1993, Trulsson, 1993). Missbru-

kande och kriminella flickor har vanligen få relationer med andra flickor, eftersom de levt i täta relationer med män. De "tar igen" genom parbildning på behandlingshemmen, när männen inte blockerar gemenskapen. Kvinnogemenskapen är också en av de idéer som motiverat flickinstitutionen. Men i institutionsvardagen ses allianserna som störningar.

Det är svårast med tjejer när de är mer än en, för då går de oftast tillbaka i utvecklingen. Om man jobbat mycket med en tjej, så kommer det en ny, man kommer inte åt henne på nåt sätt. Dom drar ner varandra.

Uppgiften för personalen, i synnerhet kontaktmannen, är att bilda en egen allians med eleven, övervinna varje flickas motstånd och påverka henne i vissa riktningar. För personalen blir flickornas förbindelser med varandra hinder i behandlingsarbetet, eftersom motståndet ökar. Paret bildar en barriär.

Men man kan också som elev välja att ingå allians med personal av tillfällig eller varaktig karaktär. Flickornas sätt att "prioritera kvinnlig personal" kan tolkas utifrån behov av samhörighet och hjälp, men också ses som ett vapen mot männen, en taktisk allians i den maktkamp som pågår. Kontaktmannaskapet kan ses som en av institutionen konstruerad allians, som inte alltid fungerar som den är tänkt, dvs som en prioriterad och varaktig relation.

Allianserna kan vara öppna eller dolda. Hemliga samförstånd, maskopi, är en subtil och vanlig kommunikationsform i all social interaktion, där det finns fler än två aktörer. Hos Goffman (1991, s 157 ff) innebär begreppet team-maskopi att en grupp gemensamt och på subtila sätt ifrågasätter den officiella definition av verkligheten som görs. I ett samhälle där männen har tolkningsföreträde är det en nödvändig kvinnlig kommunikationsform. Simone de Beauvoirs bild av kvinnors intimitet bakom kulisserna och skådespeleriet inför männen kan byggas ut med bilden av de dolda motståndskrafterna. Männens uttalanden och uppträdande ifrågasätts ständigt genom utbyten av blickar, leenden och kommentarer mellan kvinnor. Kvinnlig maskopi mot män är en tyst kunskap, ett hemligt språk för att uttrycka löje, ironi, överseende, hån. Detta försåtliga spel bakom kulisserna finns utbrett på flickinstitutionen, och är kännbart också för besökaren. Fnissandet bakom ryggen, det subtila utbytet av blickar, de halvhöga kommentarerna drabbar särskilt de i personalgruppen som demonstrerar osäkerhet.

De känner oss så väl de här flickorna, de vet precis var de har oss. Ofta vet de mer än vi själva.

Flickornas "spel". Den kanske vanligaste kritiken av flickornas beteende, som finns i intervjuerna, går ut på att de är intriganta, de sysslar med "rävspel", de är inte "raka" och ärliga som pojkarna var, utan sysslar med maskspel och fasadhållning, de döljer saker och ting. Att visa upp det beteende som föreskrivs är en överlevnadsteknik i alla slags sociala sammanhang, och vilken trovärdighet man skapar med sitt

agerande är en fråga om vana, och hur väl man tillägnat sig rollen eller rutinen (Goffman, 1991, s 23).

De tycker ju att jag förbättrat mig väldigt mycket. Att jag blivit jätteduktig sen första gången jag kom på en institution. De tycker att jag har gjort jättestora framsteg.

I: Vad menar de då, tror du?

Att jag förändrat mitt sätt och börjat fatta och så...

I: Betyder det att du bara går med på vad de säger eller betyder det att du förstår vad de menar och vill...

Ärligt: Jag gör vad de säger, för att de ska tro att jag blivit bättre. Om de säger "Du måste gå i skolan mer" eller "Du måste sitta vid bordet när vi ätit klart" så, ja, det är klart att jag gör det, för att de ska tro att jag har blivit skitbra.

I: Varför gör du så, varför håller du upp en fasad?

Jo, därför att jag vill flytta hem, för jag mår bättre hemma. Du säger inte detta till personalen!

Kan kritiken av flickornas "spel" förstås som att de är mera hänvisade till subtila former av motstånd, som skenbar anpassning till personalens krav? Att de utvecklat dessa motståndsförmer, dels tidigare i sina liv och dels genom att lära av erfarenheterna och varandra. Flickornas skicklighet i att skaffa sig frirum mot institutionens tvång tolkas som destruktiva och meningslösa spel.

Uppfattningen att flickorna meddelar sig i koder och kroppsspråk, att de överhuvudtaget ger kryptiska budskap till sin omgivning finns främst hos den manliga personalen, men också hos den kvinnliga personalen, men de menar sig också ha bättre möjligheter att tolka budskapen.

Min intuition är så välutvecklad när det gäller flickorna, så jag brukar kunna se och höra en hel del och det brukar stämma. T ex om det är missbruk eller om de tänker dra. (...) det är ju signaler de avger. Man kan ju avläsa ett kroppsspråk. Och sen spelet mellan tjejer. (...) Och det tror jag männen har mycket svårare för.

Som kvinna har man alltså fördel av att flickornas reaktioner är ett språk man kan avläsa, därför att man känner igen det. Det finns i intervjuerna många uttryck för ett sympatiserande igenkännande och förståelse hos den kvinnliga personalen.

Jag känner flickorna så väl så jag ser när det inte är bra.

Man vet ju själv hur det var, att man höll på så, fnissade, pratade om pojkar... Man kan bara gå till sig själv.

Kvinnliga och manliga språk existerar på sina håll i rent lingvistisk mening. I sociologisk mening talar man om mäns och kvinnors olika sätt att kommunicera inbördes och med det andra könet som en delaspekt av det könsorganiserade samhället (Aries, 1996). Arbetsdelningen mellan könen i samhället präglar sätten att kommunicera.

Språket på den offentliga scenen – där männen vanligen är de som behärskar samtalordningen – präglas av opersonlighet, generalitet, saklighet. Ett "rakt" språk. Privatsfären – som är kvinnornas traditionella domän – har ett annat språk, präglat av

underförstådda och personliga referenser. Är flickornas språk särskilt kryptiskt på institutionen? Eller är institutionen en offentlig scen med ett manligt språk som norm, där flickornas språkbruk blir en avvikelse, och tolkas som störningar och som uttryck för personliga brister och problem?

Både män och kvinnor i personalen talar om flickornas "spel" på ett speciellt område, det erotiska området, kroppens, blickarnas och antydningarnas språk. Personalen beskriver ett agerande som uppfattas som sexuella inviter och antydningar, sexuella *utspel*. Speciellt den kvinnliga personalen reagerar mot vad som kanske är tafatta försök att testa ett kvinnospråk, som man ännu inte behärskar.

Inom feministisk forskning har "sexualiseringen" av flickor beskrivits som en viktig förklaring till hur det könsorganiserade samhället och dess makt- och beroendeförhållanden reproduceras. "Flickor mognar fortare", menar personalen. De "spelar ut" sin kropp mot männen. De beskrivs som mer medvetna och "smarta" i sin interaktion än pojkar.

Sexualiseringen av flickor sker enligt Haug (1987) genom att flickors kroppar "laddas" med sexuell betydelse. Flickorna görs tidigt medvetna om de budskap som deras kroppar och deras rörelser, minspel, ögon, klädsel sänder ut. De lärs att på subtila sätt dölja och samtidigt visa fram sin kropp. Flickorna kommer att förhålla sig ambivalent, med skam och stolthet, till sin kropps "signaler" och de manliga reaktioner de väcker.

Sexuellt medvetande jämsställs i många samhällen med vuxenblivande – i vissa sociala miljöer är sexualiteten flickornas enda tillgång i deras frigörelseförsök, men det gäller generellt för kvinnor att identitet och socialt värde i hög grad är kopplad till kroppens budskap. Att flickorna på institutionen inför männen använder sig av de sexuella laddningar som deras kroppar har – och som de just hunnit utveckla och identifiera med vuxenhet och frihet – är knappast förvånande.

Surandet: Ett vardagligt reaktionsmönster i konflikter är det demonstrativa undandragandet, som innebär undvikandet av öppna konflikter. Man "surar". Man undviker därmed helt att behöva verbalisera sin reaktion – reaktionen kan kanske också vara svår att uttrycka – och man slipper invecklas i strid och förlora. Att sura är en demonstration, ett budskap till omgivningen, som är misslyckat om det inte uppfattas.

Tjejerna, de gör en grej, så vill de att vi ska förstå att det egentligen var något annat de menade. De menar inte det de gör. Och när vi då inte fattar det blir de skitsura, och så åker kaffekoppen i golvet. Eller så går de och så surar de i flera dagar. Och så kan det gå en lång tid, och så kommer det en dag "Jamen fattade ni inte vad det var" liksom.

... Just att de inte kan säga rakt ut vad de menar...

När vi inte fattar vad de menar blir de skitsura... men ibland verkar det som om de vill bli missförstådda.

Det demonstrativa ordlösa språket av åtbörder och handlingar har många olika varia-

tioner. Surandet och undandragandet till det egna rummet är vanliga motståndsför-
mer, men också smällande i dörrar, dramatiska uttåg, kraschande av porslin, vägran
att äta. Skador man åsamkar sig själv är en särskilt uppmärksammas kategori *Själv-
destruktiviteten*, som ses som ett vanligt problem hos flickorna, kan få en ytterligare
dimension genom att betraktas som en aspekt av det ordlösa språket, som finns till
hands när inget annat återstår.

De skär sig i armarna och de skadar sig. Jag uppfattar det många gånger som ett behov av att få upp-
märksamhet. Det som händer är ju dramatiskt, man måste släppa allt, ta hand om dem...

De reaktioner som jag kallat "flickornas motstånd" och som i personalens vokabulär
är "beteenden" och "spel" med instrumentella syften, är i flickornas egen framställ-
ning inte kalkylerade förhållningssätt, utan omedelbara känsloreaktioner på situatio-
ner de ställs inför.

Jag kunde sitta på mitt rum och gråta jättelänge och det var ingen som kom in och frågade: "Hur är det?"
utan man fick bara sitta därinne helt ensam...

Den enda jag känner mig trygg hos är Ingela (personal), för hon är alltid snäll.

Jag ville ta livet av mig. Jag tänkte att jag orkar inte med detta mer. Det kändes så hårt på nåt sätt. Jag
kände mig så ensam. Jag fick såna konstiga drömmar på nätterna. Det kändes som om det var nånting
stort bredvid mig, nånting jättestort.

Till bilden av den extrema sociala ordningen som gavs i början av detta kapitel hör
inskränkta friheter på livets alla områden. En extrem ordning framkallar extrema
utbrytningsförsök, och till dessa extremer kan självmord och självdestruktiva hand-
lingar räknas. Den extrema ordningen har också en tendens att definiera alla avv-
ikelser som extrem oordning, kaos. Bilden av flickorna som kaotiska uppstår – och
förstärks – inom den totala institutionens ordning.

Personalens reaktioner

Både tvångsinstitution och behandlingsidén bygger på bestämda maktförhållanden
mellan de grupper som ingår i systemet. Personalen måste ha kontroll över eleverna.
Det innebär bl a kunskap om dem. Personalen har formellt ansvar för att eleverna
inte avviker, drog sig, skadar sig o dyl och de har förpliktelser gentemot en gemen-
sam ordning – regelsystemet – på institutionen eller inom avdelningen. Ur den syn-
vinkeln måste man ständigt hålla sig underrättad om elevernas förhållanden.

Ur behandlingssynpunkt är det viktigt att veta saker på det mycket personliga områ-
det, vad eleven tänker och känner. Det är ett yrkeskrav att veta så mycket som möjligt,
särskilt om sin kontaktelever, och framförallt att ha tillförlitlig kunskap. I vardagslivet
ställs vanligen inte samma krav på kunskap om den andra, på tillförlitlighet och äkthet
i det sociala samspelet. Speciellt viktig är denna förmåga att få eleven att öppna sig på

flickinstitutionen, där man definierar problemen som ”inre” och där den primära behandlingsmetoden är att genom samtal få flickorna att tala om sina problem.

Spel, surande, intrigerande, vaga antydningar, subtilt kroppsspråk – flickornas motstånd innebär hinder för personalen att få tillgång till flickornas ”inre”, både sanningen om vad de gjort och deras egentliga tankar och känslor. Den manliga personalen är handikappad i förhållande till den kvinnliga, som lättare ”läser av” flickorna och som också lättare kan få förtroendefulla relationer.

Hur svarar personalen på flickornas ”beteenden” i institutionsvardagen? Upplevelsen av lugn och ordning betyder inte konfliktfrihet. Öppna konflikter och konfliktlösning utgör tvärtom en stor del av vardagen, dels för att konflikter alstras genom de frihetsinskränkningar och det motstånd som tvångsinstitutionen medför, dels för att personalen ser konflikthantering som en del av behandlingen.

Det är det som är skillnaden (mot vardagen hemma) att ser man ett bekymmer så tar man upp det och pratar om det, lägger upp det på bordet. Hemma kan man ju ibland sopa det under mattan, för man orkar inte eller vill inte. Men här måste vi göra det direkt, annars kan det bli en så invecklad och komplicerad historia, så att...

Konflikterna på flickinstitutionen och den könsblandade institutionen har som personalen beskriver dem olikartade karaktärstika. Man minns bråken, pojkarnas våldsamma sammanstötningar med varandra och med personalen, ”spelen” mellan pojkar och flickor och annan påtaglig dramatik. Nu är det alltså ”lugnt”, vilket kan tolkas som att konflikter och konfliktlösning utspelas mindre offentligt och dramatiskt, mera som en integrerad del av vardagen. Man påtalar visserligen att också flickorna kan vara våldsamma, men det fysiska våldet ses som undantag. Flickornas våld är ”verbalt” eller riktat mot saker. Man behöver inte vara rädd eller försvara sig fysiskt mot flickorna, men i vissa lägen måste man ändå ta till våld, t ex när de ska föras till isoleringen efter att ha tagit in droger eller när de hotar och slår andra elever.

En del män i personalen deklarerar i intervjuerna sin osäkerhet inför de konflikter med flickorna, som tar sig våldsamma uttryck. De vet inte hur de ska ”ta ner” flickor. De kan inte som sina kvinnliga kolleger ”ta dem i knät”. Ett par män berättar om hur de i början tagit ”manliga grepp” på flickor som de skulle föra till isoleringsrummet.

Sen var jag med om att isolera en tjej som har prostituerat sig och varit utsatt för övergrepp och det tänkte vi ju inte på när vi bar in ’na då, men hon fortsatte att veva runt inne på isoleringen så vi var tvungna att lägga ner henne på madrassen och då tänkte vi inte på det utan då la vi henne på rygg. Ja, det var det första greppet vi fick så vi fick ner henne på rygg. Och sen tog jag benen så hon inte skulle börja sparka oss. Och så blev hon alldeles spänd i kroppen och det tror jag att hon upplevde som någon form av övergreppssituation. Så skulle jag göra om det med den tjejen då skulle jag bara putta in henne och sen slå igen dörren så fick hon dunka i väggarna eller nånting tills hon hade lugnat till sig. För där kände jag att det blev en lite spiralsituation.

Det finns fortfarande en viss osäkerhet om hur man ingriper i de här situationerna. Och det handlar om den här gränsen mellan mig som man och flickor som varit utsat-

ta för sexuella övergrepp till exempel. (...) Hur man tar i dem är fortfarande ett osäkert kapitel. Jag har fått hjälp från kvinnor med att förstå t ex att man inte ska lägga dem på rygg oavsett hur våldsam hon är.

Fysiskt våld eller "nedtagning" av flickorna har inte förekommit så ofta. Osäkerheten om hur man ska "tackla" flickornas våld och fysiska motstånd var i början stor. Gränsen mellan fysiskt våld och att "hålla fast" eller "hålla om" flickor som bär sig våldsamt åt upplevs olika. Flickornas mindre kroppsstyrka gör att även den kvinnliga personalen kan "ta" dem. Isolering eller avskiljning omtalas relativt ofta i intervjuerna, men några uppfattningar om frekvenserna ökat framgår inte. I en tysk studie av hur pojkar och flickor behandlas på ungdomsinstitution konstateras att isoleringsstraff används oftare mot flickor än mot pojkar (Kersten, 1989, s 13).

Inlåsning, avskiljning, permissionsförbud, indragna belöningar är traditionella sanktioner som används både mot manliga och kvinnliga intagna på olika slag av totala institutioner, sanktioner vars bruk oftast är tydligt reglerade och kopplade till bestämda förseelser. Utöver detta batteri av straff finns sätt att möta elevernas motstånd som inte är formaliserade. Man dikterar eller förbjuder olika handlingssätt, tillämpar frihetsinskränkande regler, övervakar, belönar och hotar, visar missnöje eller gillande. Det är disciplineringsmedel som normalt ingår i vardagslivet, t ex i arbetet eller familjelivet. Familjelivet används ofta som analogi i beskrivningen av institutionslivet. Liksom man ser institutionsmiljön som ett hem,¹¹ ser man eleverna som barn. Många av de intervjuade hänvisar till föräldraskapet som modell för sitt agerande mot eleverna. Man kan i de intervjuades beskrivningar också urskilja en tudelad modell för disciplinering, som skulle kunna betecknas som faders- och modersmakt eller som en manlig och en kvinnlig typ av konfliktlösning, ett sätt att hantera konflikter som utgör en del av könens kulturellt förmedlade mönster för social interaktion.

Jag saknar den här direkta relationen med killarna. Man kunde vara mera rakt på sak och prata med varandra. Så är det inte riktigt nu utan man får vara mera försiktig med tjejerna.

De manliga disciplineringsteknikerna kan sammanfattas med begreppet konfrontation. Det uttrycks i intervjuernas beskrivningar ofta som "raka rör" och innebär att det man som personal uppfattar som fel hos eleverna tas upp och påtalas tydligt, inför eleven i enrum eller – och detta är att föredra – inför gruppen. Konfrontationstekniken kan sägas vara en effektiv hållning i en viss typ av socialt samspel, där makt-demonstrationer lönar sig.

¹¹ Ungdomsinstitutionens växlande ideologier kommer tydligt till uttryck i den fysiska utformningen av behandlingshemmet. Familjemetafen är av nyare datum och återspeglas i nybyggda avdelningshus. Men här finns också institutionens historia kvar, i form av ett komplex av gamla oanvända byggnader, stora och höga, med korridorer och trappor. De nya avdelningsbyggnaderna är planerade och inredda som stora envåningsvillor, med köket i centrum, samvarorum och sovavdelningar runt om, och med skola, administrationslokaler och förråd på avstånd eller avskärmade från hemmiljön.

Kvinnlig konfliktlösning

Hur ser då den kvinnliga formen av konfliktlösning ut? Kvinnlig personal beskriver ofta situationer med eleverna, där de agerar strategiskt, utifrån kunskaper om flickornas positioner och styrkeförhållanden i gruppen. Konflikten förs inte upp till ytan och får inte sin upplösning genom att en vinner och den andre förlorar. I stället utnyttjar man de omständigheter som situationen ger och agerar utifrån de relationer som finns mellan flickorna. En illustration ges i en skildring från den slutna avdelningen, där flera flickor var inblandade i en utdragen konflikt kring hasch som smugglats in på institutionen och som en av flickorna lämnat över till personalen. Det finns utpressningsrelationer och mobbning med i bilden, men också möjligheter att bygga tillfälliga allianser.

Sen var det väl under middagen jag kom på idén – för Stina ville ut, men Barbro låg på rummet – att vi kunde åka till stan och gå på X, för det är det bästa Stina vet, och jag bad Stina gå in på rummet och fråga Barbro, alla måste ju med... Och det gick jättebra.

Lojalitet och allianser är alltså något som personalen kan utnyttja i sitt arbete, t ex då man försöker förmå flickorna att samsas eller delta i olika arrangemang: "Om ni ska få åka till stranden, så måste alla följa med." I intervjuerna ges exempel på att både flickorna och kvinnlig personal agerar "relationellt".

Jag tycker det finns en kraft i att ha tjejer just därför att de kan (...) dela med sig av erfarenheter och känslor.

De äldre tar ofta hand om de yngre. När vi haft en situation under godnattsamtal, när en tjej blivit ledsen och går därifrån därför att hon känner sig påhoppad...

De båda disciplineringsformerna praktiseras givetvis inte bara inom könet. Även om det finns en övervikt för män som agerar konfrontativt och en övervikt för kvinnor som agerar strategiskt, så förekommer omvända roller. Konflikthanteringen kan förstås som sätt att kommunicera. Männens uttalar osäkerhet inför flickors "intrigerande" och "spel", flickornas "icke-raka" språk, d v s den slags kommunikation som är skenbart oavsiktlig och som består i symbolhandlingar och kroppsgester med underförstådda budskap. Denna kommunikationstyp inbegriper inte bara kroppsspråk utan aktiviteter med stor spännvidd, och den står i motsatsställning till kommunikation i den traditionella och begränsade bemärkelsen (Goffman, 1991, s 12). I den institutionella kontexten tolkas detta sätt att kommunicera som "intrigerande", "spel", "beräkning" gentemot personalen. Det framträder dessutom i kontrast mot det "raka" språk, som man är van att förhålla sig till hos pojkarna, och som institutionen historiskt har en beredskap att möta. Männens dilemman handlar om att i samtalen med flickorna skilja "spel" från "äkta" utsagor, eftersom de har det "raka" språket som referensram.

Den manliga konfliktlösningen har den etablerade lösningens primat, den är djupt förankrad i det institutionella tänkandet. Begrepp som "plit" och "plitrollen" används av personalen, ofta i fördömande tonfall, men också som ett erkännande av den konfrontativa disciplinen som nödvändig. Flickornas motstånd uppfattas inte som hot, utan som symtom på psykiska problem eller som brister i socialisationen. Motståndsformerna påverkar personalens syn på pojkarnas och flickornas problem: Pojkarna är våldsamma och uppfattas som aggressiva. Hot och rädsla, beredskapen att möta våld, bestämmer problembilden. Flickorna är inte våldsamma eller utåtagerande som pojkarna, de uppfattas i stället ha ett "kaotiskt inre", som är svåråtkomligt och som man måste gå djupare och närmare individen för att komma åt.

Som en annan typ av konfliktlösning typisk för den kvinnliga personalen är det moraliska-emotionella bemötandet av flickorna, både i uttalade behandlingssituationer och i det vardagliga hanterandet av motstånd. Bemötandet går ut på att på olika sätt vädja till flickornas känslor och speciellt deras ansvar för andra människors känslor. Som personal kan man släppa på den formella rollen och visa sig ledsen, sårbar, för att få flickorna att inse sitt relationella ansvar. Även en del manlig personal har ambitioner att lära sig använda känslospråk inför kvinnorna. Skuld- och ansvarsförhållanden, granskningen av det egna moraliska agerandet, används både i hanterandet av flickornas inbördes konflikter och konflikter med personal, men även i bearbetningen av relationerna i flickornas liv utanför institutionen.

Relationsbearbetning ingår som viktig del av behandlingen, och även här handlar det till stor del om fostran till ett "kvinnligt" ansvarstagande och förståelse för andra, men också till ansvar för den egna personen, för kroppsgestaltning och uppträdande inför andra. Den kvinnliga personalen påtar sig uppgiften att till flickorna lära ut sitt eget förhållningssätt och speciellt sitt uppträdande som "kvinna" – d v s sätten att agera gentemot. Och männen strävar också efter att visa dem på de rätta kvinnliga förhållningssätten, genom att visa fram attityder av gillande eller ogillande.

Analysen av dialektiken mellan flickornas motstånd och personalens maktutövande visar på hur normaliseringen av flickorna – anvisandet av traditionella kvinnliga förhållningssätt – successivt integreras i konfliktlösningsmodellen. Analysen visar också på en annan dialektik: mellan definitionerna av flickornas problem och de nya former institutionen finner för disciplinering.

5. Slutdiskussion

Till §12-institutionen rekryteras en marginell grupp ungdomar, som anses stå utanför normsystemet och ha behov av extrem kontroll, tvångsvård. Övergången till flickinstitution har betytt att personalen ser på eleverna och behandlingen av dem på nya sätt. Flickorna uppfattas som skadade, kränkta och kaotiska. De beskrivs som offer snarare än som brottslingar och behöver framförallt trygghet och stöd. Utan pojkar på institutionen menar sig personalen kunna hjälpa dem bättre, bl a för att flickinstitutionen blir en lugnare miljö, där professionellt behandlingsarbete möjliggörs. Övergången har också inneburit att den kvinnliga personalen fått en starkare ställning och att behandlarrollen har stärkts på bekostnad av den disciplinerande rollen. Betyder denna bild av förändring att flickinstitutionen innebär en ny, mindre tvingande och disciplinerande ungdomsvård? Slutdiskussionen kommer att kretsa kring denna fråga.

Tvångets legitimitet

Ungdomsinstitutionen har liksom det traditionella fängelset historiskt sett utformats och legitimerats utifrån idén att de intagna är brottsliga och farliga män. Samhället måste skyddas från dem. Institutionen fungerar som en förvaringsplats, som förses med yttre och inre säkerhetsanordningar svarande mot det hot, som de intagna männen utgör både för det omgivande samhället och för personalen.

Byggnaderna är inte bara konstruerade för praktiska syften utan har symbolisk betydelse. De representerar samhällets försvar mot nedbrytande krafter (Giallombardo, 1966, s 6 f). Vad händer med försvarsmuren – den fysiska och den symboliska – när institutionen övergår till att behandla flickor? Flickorna har varken den brottslighet eller den "farlighet" som tidigare legitimerat institutionens fängelsekaraktär.

Pojkarnas närvaro och framförallt deras hotfulla uppträdande mot personalen stod i förgrunden för uppmärksamheten och stärkte symboliskt "murarna". Med övergången till flickinstitution blir institutionens tvångs- och straffkaraktär ifrågasatt av en del personal, vilket tar sig uttryck i åsikter som att "vissa flickor borde inte vara här" eller att vistelsen på institutionen ska kortas ned, institutionen ska "öppnas utåt". Andra i personalen omdefinierar i stället motiven för tvångsinstitutionen: Inlåsningsen och disciplinen är nödvändiga, inte som skydd *mot* pojkarna, utan som skydd *för* flickorna.

Analysen av personalens problemdefinitioner och förändringsupplevelser visar att flickorna uppfattas som mindre hotfulla. Det fysiska våld de utvecklar kan man hantera utan rädsla. I stället uppfattas flickorna som farliga för sig själva, och som utsatta för faror och hot från sina omgivning. Flickorna som omhändertas anses leva med ett "inre kaos". De sexuella övergreppen och andra former av förtryck mot flickor-

na tolkas som både orsak till och verkan av detta kaotiska psyke. Den "offerroll" som tilldelas flickorna används för att legitimera tvingande och disciplinära system. Tvånget ses nu som ett behov hos flickorna, ett nödvändigt skydd mot deras egen "gränslöshet". Slutenhets behov, enligt det officiella synsättet, för ungdomar som har "svårigheter att behärska impulser, sådan upplevelse av meningslöshet i tillvaron, att man ej bryr sig om vad som händer, het önskan om att få tydliggjort samhällets normsystem, avsaknad av att någonsin ha varit riktigt omhändertagen och beskyddad" (SOU 1992:18, s 211).

De tvingande formerna motiveras också med hänvisning till de beteenden som flickorna uppvisar på institutionen. Eleverna befinner sig i princip alltid i fokus för personalens uppmärksamhet och bedömningar. Deras reaktioner kan förstås som "sekundär anpassning" eller motstånd, d v s hävdanden av den egna identiteten och autonomin mot den sociala enhetens tryck. Kontrollen ovanifrån genererar ständigt nya former av anpassning eller motstånd underifrån. Motståndet föranleder i sin tur nya kontrollformer. Flickornas motstånd och personalens motåtgärder antar delvis nya former på flickinstitutionen. Konfliktsituationerna utspelas i större utsträckning inom den personliga sfären och hanteras med informella och mer subtila kontrollmedel: vädjanden till känslor, moral, ansvar, relationer och förtroenden. Men även disciplinering i form av lydnadskrav, strikta regelsystem och straff för förseelser (i form av avskiljning, indragen permission eller flitpeng m m) kommer till användning.

Den formellt organiserade behandlingen på ungdomsinstitutionen (med syftet att hjälpa, förändra, bota ungdomarna) är ouppslösligt förbunden med kontrollfunktionen. Utöver att behandla måste personalen stävja de avvikelser och brott, som motiverat tvångsomhändertagandet. Brott- och strafftänkandet är inbyggd i behandlingssystemet. I en studie av ungdomsinstitutioner konstaterar Kersten (1989) att ju fler regelbrott eleverna begår (missbruk, våld, rymningar) desto mer disciplinerande blir personalens agerande, samtidigt som regelbrotten skapar motiv för ytterligare behandling (längre vistelsetider, intensivare insatser) eftersom brotten ses som integrerade delar av "problemet".

Behandling, gränssättning, förtroende

De nya sätten att legitimera tvång och disciplinering med hänvisning till flickornas offerstatus och deras psykiska "gränslöshet" står inte oemotsagda på flickinstitutionen. Det synsätt som sammanfattats är bara representativt för den del av personalen, som ansluter sig till "gränssättningsdiskursen", en uttalad ideologi på den låsta avdelningen. Mot denna ideologi finns ett avståndstagande, som är olika starkt uttryckt i olika grupper i personalen.

Behandlingshemmet är i historisk, organisatorisk och social bemärkelse en institution. "Eleverna" och "personalen" är de organisatoriska enheter verksamheten bygger på, och innehållet – intagning, behandling, aktiviteter, skolgång, dokumenta-

tion o s v – är enhetligt utformat. Samtidigt finns en mer komplicerad ideologisk och organisatorisk struktur, delvis formaliserad och öppen och delvis underliggande och dold. En öppen tudelning finns vad gäller regelsystemen för eleverna och för personalens kontroll av eleverna på den öppna respektive den slutna delen av institutionen. Utöver avdelningsbarriären finns också ”subkulturer” inom avdelningarna, baserade på kön, utbildningsnivå, typ av befattning och om man är ”gammal” eller ”ny” på institutionen.

En del personal på den öppna avdelningen uttrycker ett starkt avståndstagande till ”gränssättningsdiskursen” och en alternativ vårdideologi: I denna ses flickorna som friska och kompetenta, problemen lokaliseras mera till livssituationen än till flickornas inre, och man förordar och praktiserar också en öppen och mindre kontrollerande behandling. En förtrolig relation, empati och en allmänt stödjande vuxenroll betonas som behandlingsmetoder. En slutsats av analysen är att kontroll- och regelsystemen inom institutionen leder till olika definitioner av problem och lösningar hos olika personalgrupper. Tvångsinstitutionen och dess kontrollsystem ses på den låsta avdelningen som skydd och trygghet för flickorna, medan tvånget på den andra avdelningen ses som ett ”nödvändigt ont” eller i vissa fall som omotiverat och skadligt för flickorna: Behandlingen av flickorna bygger här inte på kontroll uppifrån nedåt utan på en mer jämställd relation. Skillnaderna mellan avdelningarna i synsätt och praxis kan delvis förklaras av elevunderlaget och vilken sorts kontroll som är föreskriven. Det ska formellt finnas en ”svårare” problematik med vålds- och rymningsbenägenhet hos flickorna på den låsta avdelningen – varken intervjuerna eller aktmaterialet ger dock intrycket att flickorna är markant olika.

Inom ramen för avdelningarnas motsatta ”kulturer” finns ett spektrum av förhållningssätt, och det finns också i de enskilda intervjuerna en ambivalens i språkbruket: ”gränssättnings” termer har en officiell legitimitet och används med respekt, även av personal som går emot dess synsätt.

Förutom dessa olika hållningar till tvånget finns en tredje diskurs, ”behandlingslinjen” som starkt betonar en formaliserad och strukturerad behandlingsmodell gentemot vad som uppfattas vara traditionalistiska och oreflektade institutionsrutiner.

Den psykosociala behandlingspraktiken, som den utvecklats under 1900-talet bygger på en medicinsk modell, där individen-patienten överlämnar sig för diagnos och målrationell behandling till en specialist med auktoriserade kunskaper och metoder. Sjukhuset, vårdinrättningen, utgör den institutionella ramen för denna verksamhet, den omsluter, övertygar och legitimerar med sin retoriska och teknologiska apparat (Goffman, 1983, s 227). Behandlingslinjen som den ter sig på institutionen utgår från denna grundidé. Personalen är de auktoriserade experterna, institutionen med dess diagnos- och behandlingsinstrument är verkstaden. Behandling ses som en avgränsad verksamhet, en verksamhet som kräver utbildning och vetenskaplig styrning, behandlingen ska följa en plan, kunna dokumenteras och utvärderas.

I personalintervjuerna framhålls att det på flickinstitutionen finns ett större utrym-

me för en mer målinriktad och individorienterad behandling – utan "hotbilden" som förknippades med pojkarnas närvaro behöver man inte längre ägna sin tid åt motstånd/disciplinering. Den principiella uppslutningen kring behandlingsidén är stor, man tar avstånd från "plitrollen" och "förvaringen". Däremot finns det olika tolkningar av vad som är behandlingens kärna och egentliga mål, tolkningar som kan relateras till ideologierna på de båda avdelningarna, men också till t ex motsättningen mellan de äldre, lägre utbildade och med lång praktisk erfarenhet och de yngre, välutbildade.

Behandlingssynen utifrån "gränssättningens" ideologi innebär att de oönskade reaktioner flickorna uppvisar i vardagssituationer används som behandlingsmål. Kontrollen är en integrerad del av behandlingen. Personalen ser det som viktigt att ta upp elevernas konflikter, regelbrott och vad man uppfattar som extrema reaktioner och det görs med flera syften. Man tar upp beteenden för att korrigera dem och visa eleverna på vad som är rätt och fel, men också för att man tror att "gränssättning" har en allmän och överordnad betydelse för att lösa elevernas problem. Viktigt är också att knyta det yttre beteendet till det inre problemet, d v s att göra eleven medveten om hur reaktioner i en viss situation hänger ihop med den problematik som finns enligt de diagnostiska problembilderna. Diagnosen bekräftar den bild av eleverna som svarar mot kontrolluppgiften – att de är förvirrade och i behov av gränser, struktur, trygghet, ordning. Däremot finns invändningar mot behandlingslinjens strukturering av personalens arbetssätt och den strikta rapportering av behandlingsresultat som avkrävs dem. Eftersom kontroll och behandling går i ett finner personalen det omöjligt att skilja ut vad som är behandlingsmål och behandlingsarbete.

Även inom det relationsorienterade synsättet finns kritik mot behandlingslinjen, som också den grundas i svårigheter att skilja ut behandling som en särskild sorts verksamhet från elevkontakterna i övrigt. Det man anser sig göra för elevernas bästa sker inom den vardagliga samvarons ram. Behandlingsmålen finns utanför diagnoserna och lösningarna ligger utanför de föreskrivna "målstrukturerade" samtalen. Ett hävdande av traditioner, "tyst kunskap", intuitiva förhållningssätt, empati, idealitet, personliga relationer och erfarenheter rymms inom detta synsätt, men också en solidaritetsförklaring. Eleverna, klienterna uppfattas som likar. Den kvinnliga personalen på båda avdelningarna uttrycker ofta solidaritet med de unga flickorna, men den svarar inte alltid mot de kontrolluppgifter man har som personal.

De synsätt eller kulturer som återfinns på institutionen kan härledas till ungdomsvårdens historia och dess olika vårdideologiska "spår". Den "gränssättande" kulturen kan härledas till den "pedagogiska behandlingsmodellen", det spår som avsatt skolor som läkepedagogik, reformpedagogik, Hasselapedagogik (Hilte, 1990). Den "professionella" hållningen har också ett långt historiskt förflutet, i form av psykiatris och medicinens inflytande över ungdomsvården. Den "diagnostiska kulturens" utbredning inom ungdomsvården kritiserades och föll tillbaka på 1970-talet, men har fått en renässans i 1990-talets socialpolitiska klimat. Den tredje väg som kan urskil-

jas innebär en motståndfront, – även om den på institutionen ifråga oftast är svagt och oorganiserat uttryckt – mot både de disciplinära och de psykiatriska-professionella hållningarna, en "socialarbetarsyn", som går tillbaka till 1960- och 70-talets tradition av samhälls- och solidaritetsarbete inom socialvårdens ram.

Flickornas problem

Idén om kvinnorummet innebär att kvinnor/flickor ska synliggöras, att de ska uppmärksammas och behandlas utan att skymmas av pojkarna. Vad blir synligt hos flickorna?

Den diagnostiska beskrivningen av flickorna utgår från föreställningar om en socialt eller mentalt avvikande och vårdkrävande kategori. Man strävar efter att genom olika förfaranden differentiera inom denna huvudkategori. Denna kategorisering framställs som professionell och vetenskaplig och samtidigt som utgående från elevernas "självevaluering". Typologierna präglar i hög grad personalens beskrivningar av flickorna, de ses som "mer störda" än pojkarna, till deras personlighet attribueras egenskaper som finns uppräknade i de typologier som används i officiella betänkanden och psykiatriska handböcker. Utökade diagnostiska förfaranden innebär att problemen individualiseras och patologiseras. Problematiken kan alternativt förklaras utifrån de unga flickornas situation i samhället, präglad av konflikter mellan barnets oansvarighet och krav på kvinnan att kontrollera sitt sexuella beteende.

Ungdomar i tonåren befinner sig i en övergångszon mellan barnets ansvarsbefrielse och den vuxnes ansvarstagande för sina handlingar (Matza, 1964). Ungdomars handlande kan vara impulsstyrt, omoget, normlöst utifrån ett vuxenperspektiv, utan att de fördenskull förklaras psykiskt särartade, och i behov av extraordinär behandling (Hydén, 1992).

I det normaliseringsarbete som försiggår på institutionen, både i namn av behandling och institutionslivets socialiserande miljö spelar sex en central roll. Flickornas sexuella erfarenheter och beteende står i förgrunden för intresset, och de bedöms utifrån dessa, både i de officiella problembeskrivningarna och i personalens beskrivningar.

Bedömningen av kvinnor utgår från deras förmåga att dölja och kontrollera sina sexuella önskningar enligt Lees (1989, s 34). Den sociala degradering och patologisering som drabbar ungdomsvårdens flickor handlar i hög grad om att de tillskrivs bristande sexuell kontroll, och att de därmed anses skyddslöst utlämnade åt männen och åt skammen, som är sexuellt okontrollerade kvinnors öde.

Ungdomsvården har en tvetydig position i 1990-talets svenska samhälle. Dels har vården under senare år utvecklats enligt "behandlingslinjen", med individuella samtal och stödsatser som huvudinslag. Professionaliseringsidén, som är gemensam för hela det psykosociala vårdområdet, har bl a inneburit högre utbildningsnivå hos personalen. LVU-institutionen tillhör samtidigt samhällets extrema sanktionssystem, en "sista instans" som tillgrips i fall där föräldrar, sociala myndigheter, rättsväsende

inte ser några alternativ. Argumentet att inga andra lösningar finns, används ofta om de flickor som behöver en tillfällig fristad undan föräldrakonflikter, utnyttjanden och beroenden.

Tvetydigheten förstärks i det rådande ekonomiska klimatet av offentliga besparingar, med åtföljande indragning av "onödiga" kommunala verksamheter, t ex av förebyggande karaktär: fritidsaktiviteter, fältverksamhet, uppsökande och rådgivande ungdomsverksamhet. Alternativen blir färre, och lösningarna på problemen blir därmed i allt högre grad ett val mellan "sista utvägen" och ingen åtgärd alls. Samtidigt konkurrerar och profilerar sig ungdomsinstitutionerna som specialiserade enheter för olika elevkategorier.

LVU-institutionens ideologiska kluvenhet återspeglas i personalens uppfattningar, både i de motsättningar som finns mellan olika grupper och ideologiska system, och i den ambivalens i förhållande till den egna uppgiften och synen på flickorna som finns hos den enskilda individen.

Satsningen på flickorna i ungdomsvården har motiverats av deras utsatthet och skyddsbehov. Många av flickorna har sexuella övergrepp bakom sig. Problemet med viktimiseringen av våldsdrabbade kvinnor är att offret förvandlas till ännu en social avvikelse eller patologisk typ, en kategori som kan diagnosticeras och behandlas. Kvinnoprojekt i vården och socialtjänsten kan använda kvinnlig frigörelse som retorik, men i realiteten utövar man ofta samma kontroll och disciplinering av de kvinnliga klienterna som i tidigare arbetsformer. Mulinari (1996) har granskat ett kvinnoprojekt, där kvinnorna sågs som offer för övergrepp, utnyttjande och misshandel, men samtidigt beskrevs som kaotiska, destruktiva och socialt inkompetenta, manipulativa och gränslösa i förhållande till normer och relationer och med ett problematiskt förhållande till den egna kroppen. Deras resurser osynliggjordes och deras brister framhävdes. Samma slags selektiva seende återfinns på §12-institutionen i definitionerna av "flickornas problem". Definitionerna görs med hjälp av de arbetsredskap institutionen utvecklat. Även flickinstitutionen kan med andra ord lätt förvandlas till retorik, för att legitimera den kontroll, diagnosticering och disciplinering som "sitter i väggarna".

Referenser

- Alexander, R M (1995) The "Girl Problem". Female Sexual Delinquency in New York 1900–1930. Cornell University Press, London.
- Andersson, B (1991) Att förstå drogmissbruk. Praktiken, situationen, processen. Arkiv förlag, Lund.
- Andersson, C, (1990) Dåliga flickor är inte det sämsta. En kunskapsöversikt om flickor i riskzon och missbruk. Stiftelsen Kvinnoforum, Stockholm.
- Andersson, C, (1993) The Children of Maria, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.
- Ariés E, (1996) Men and Women in Interaction, Oxford University Press, Oxford.
- Arminen, I, (1992) Anonyma alkoholisters symboliska fylla. Ett steg mot en arkeologi för berättade livshistorier. I Tigerstedt, C, Roos, J P, Vilkkö, A, Självbiografi, kultur, liv. Symposion, Stockholm, s 327–345.
- Asplund, J, (1980) Socialpsykologiska studier. Awe/Gebers, Stockholm.
- Aubert, V, (1968) Socialt samspel. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Baker-Miller J, (1986) Toward a New Psychology of Women. Beacon Press, Boston.
- Bangura Arvidsson, M (1996) Att sätta gränser för det normala – om gränssättning på två särskilda ungdomshem. Network for Research in Criminology and Deviant Behavior at Lund University, Research Report 1996:6.
- de Beauvoir, S (1973) Det andra könet. AWE/Geber, Stockholm.
- Bergmark, A et al (1989) Klienter i institutionell narkomanvård. Pedagogiska institutionen, Uppsala.
- Bergström, M (1995) Kvinnor med narkotikaproblem – en undersökning av kvinnor i olika faser av missbrukskarriären, Nordisk psykologi 1995:47.
- Bjerrum-Nielssen, H & Rudberg, B (1989) Historien om jenter og gutter. Universitetsforlaget, Oslo.
- Björling, B (1986) Att synliggöra kvinnor. Kvinnor, alkohol och behandling. NAD-publikation nr 13.
- Bondesson, U (1974) Fången i fångsamhället. Socialisationsprocesser vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering. Norstedts, Malmö. Brinck & Larsson (1973).
- Brinck, U & Larsson, I (1973) Vård, vakt, vanmakt. En studie av två ungdomsanstalter. Aldus/Bonniers, Stockholm.
- Brodsky, A, (1975) The Female Offender. SAGE Publ., London.
- Bryman, A (1989) Research Methods and Organization Studies. Unwin-Hyman, London.
- Börjeson, B & Månsson, S-A (1994) "Förstör allt – om mordet på välfärdssamhället". Socionomen nr 2, 1994.

- Börjesson, M, (1994) Sanningen om brottslingen. Rättspsykiatri som kartläggning av livsöden. Carlssons, Stockholm.
- Cain, M (ed) (1989) *Growing Up Good. Policing the Behaviour of Girls in Europe.* SAGE Publ., London.
- Chesney-Lind, M & Shelden, R, (1992) *Girls, Delinquency, and Juvenile Justice.* Brooks/Cole Publishing Company, Pacific Grove, California.
- Christie, N (1996) Moderniserad legalitet. I Åkerström, M, Kriminalitet, kultur, kontroll. Carlssons, Stockholm.
- Christie, N (1993) Kriminalitetskontroll som industri. Mot GULAG vestlig type? Universitetsforlaget, Oslo.
- Christie, N (1982) *Pinans gränser.* AWE/Gebbers, Stockholm.
- Cohen, S (1985) *Visions of Social Control.* Polity, Cambridge.
- Cohen, S & Taylor, L (1978) *Escape Attempts. The Theory and Practice of Resistance in Everyday Life.* Penguin Books, Middlesex.
- Corrigan, P, (1987) *Social Forms/Human Capacities. Essays in authority & difference.* Routledge, New York, 1987.
- Daleflod, B (1993) Stagnation eller evolution. Översikt av hoppingivande forskning med relevans för ungdomsvården. Stockholms läns landsting, Stockholm.
- Douglas, M, (1987) *How Institutions think.* Routledge & Kegan Paul, London.
- Durkheim, E (1964) *The Division of Labour in Society.* Free Press, New York.
- Eliasson, R, Levin, C, Meeuwisse, A & Sunesson S, (1990) *Den värderande blicken. Om utvärdering i socialt arbete.* Studentlitteratur, Lund.
- Ehn, B, *Livet som intervjukonstruktion.* I Tigerstedt, C, Roos, J P, Vilkkö, A, *Självbiografi, kultur, liv.* Symposium, Stockholm, 1992. s 199–220.
- Emerson, R, (1981) *On last resorts,* American Journal of Sociology, vol. 87 s 1–23.
- Eriksson, A, & Åkerström, M, (1994) *Det allmänna rättsmedvetandet – en teoretisk och empirisk granskning.* Network for Research in Criminology and Deviant Behavior at Lund University, Research Report 1994:3.
- Forsling, S: *Blir värstingen värre? En studie av Stockholmsungdomar i kris 1983–1990.* Stockholms läns landsting 1991.
- Forsling, S, (1992) ”Värstingflickor finns dom?”. En studie av studier om Stockholmsungdomar i kris 1983–1991 Stockholms läns landsting 1992.
- Foucault, M (1987) *Övervakning och straff.* Arkiv förlag, Lund.
- Gelsthorpe, G & Morris, (1988) *On Feminism and Criminology in Britain.* The British Journal of Criminology 28:73–110.
- Gilligan, C (1982) *In a Different Voice.* Harvard University Press, Cambridge.
- Giallombardo, R, (1966) *Society of Women. A Study of a Women's Prison.* Wiley and Sons. New York.
- Goffman, E, (1983) *Totala institutioner. Fyra essäer om anstaltslivets villkor.* Rabén & Sjögren, Stockholm.

- Goffman, E , (1991) *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Gubrium, J, (1991) *Recognizing and Analyzing Local Cultures*, in Shaffir, W & Stebbins, R, *Experiencing Fieldwork. An inside view of Qualitative Research*, Sage, London.
- Gunnarsson, M & Månsson, S-A, (1986) *Ungdomar, sexualitet och socialt arbete på institution. Meddelanden från socialhögskolan, Socialhögskolan, Lund*.
- Haug, F (ed) (1987) *Female sexualization: a collective work of memory*. Verso, London.
- Henggeler, S N, (1989) *Delinquency in adolescence*, Sage, London.
- Hilte, M, (1990) *Droger och disciplin. En fall studie av narkomanvården i Malmö*, Arkiv förlag, Lund.
- Holstein-Beck, S, (1995) *Consistency and change in the lifeworld of young women*, i (ed) Fornäs, J & Bolin, G, *Youth Culture and Late Modernity*, s. 100–120, Sage Publ., London.
- Hudson, A, (1989) "Troublesome girls". *Towards alternative definitions and policies*. I Cain, M, *Growing up Good. Policing the Behaviour of Girls in Europe*. Sage Publ., London.
- Hydén, LC, (1992) *Brott och straff och vård. Handlingsansvar (brott) eller patologi/deprivation (vård)*, Nord Soc Arbete 1992:1.
- Jones, A, (1994) *Flickor blir "flickor" i ett socialt spel av betydelser och sätt att vara*. Kvinnovetenskaplig Tidskrift, 1994, nr 4, s 30–39.
- Jonsson, G, (1977) *Flickor på glid. En studie i kvinnoförtryck*. Tiden/Folksam, Borås.
- Jonsson, G, (1980) *Flickor på glid. En studie i kvinnoförakt*. Tiden/Folksam, Borås.
- Karlsson, Marie, (1994) *Drottningar på gott och ont. En studie om unga kvinnor på institution*. Lunds universitet, Socialhögskolan.
- Katz, J, (1975) *Essences as Moral Identities: Verifiability and Responsibility in Imputations of Deviance and Charisma*. *Am Journal of Sociology*, vol 80, p1369–1390.
- Kersten, J (1989) *The institutional control of girls and boyd. An attempt at a gender-specific approach*. I: Cain, M (ed) *Growing Up Good. Policing the Behaviour of Girls in Europe*. SAGE Publ., London.
- Kristensson, A, (1993) *Om den kvinnliga klientens möte med den manliga behandlaren*. Nord. Socialt Arbete 1993:2, s 18–28.
- Kåhl, I, (1995) *Socialarbetarkåren : den lindansande professionen*. Bokbox, Lund
- Lees, S, *Learning to love. Sexual reputation, morality and the social control of girls*. I Cain (1989)
- Levin, C, (1997) *Ungdomar i tvångsvård : Råbyundersökning 94*, Stockholm: Statens institutionsstyrelse 1997:2.
- Lilly, R & Cullen, F, (1995), *Criminological Theories. Context and Consequencies*. Sage, London.

- Loseke, D, (1992) *The battered Woman and Shelters. The Social Construction of Wife Abuse*. State University of New York Press, New York.
- Matza, D, (1964) *Delinquency and Drift*. Wiley and Sons, New York.
- McRobbie, A (1978) Working class girls and the culture of femininity, i *Women's Studies Group, Women Take Issue*, Birmingham Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham.
- Mellberg, Nea, (1995) Sexuella övergrepp mot barn – i ett socialt och kulturellt sammanhang. *Nordiskt Socialt Arbete* 1995:1, s 2–17.
- Mills, C W, (1985) *Den sociologiska visionen*, Arkiv förlag, Lund.
- Motevasel-Nilsson, I, (1991) Kvinnor som behandlar kvinnor. *Sociologiska institutionen*, Lunds universitet, Lund.
- Mulinari, D, (1996) *Kvinnoprojekt och feminism*, Sahlin, I , (red) *Projektets paradoxer*, Studentlitteratur, Lund.
- Nilson, G (1976) *Oordning – ordning. Studier i kärlekens villkor*. Bokförlaget Korpen, Göteborg.
- Nilsson, K, Sunesson, S, (1988) *Konflikt, kontroll, expertis*, Arkiv, Lund.
- Ortner, S, (1973) On Key Symbols. *American Antropologist* 1975: 1338–1346.
- Platt, A, (1969) *The Child Savers. The Invention of Delinquency*. The University of Chicago Press, Chigago.
- Qvarsell, R (1985) Från vanart till psykopati. Om barnpsykiatrins framväxt i Sverige under mellankrigstiden, *Lychnos, Lärdomshistoriska samfundets årsbok* 1985.
- Rosenbaum, M, (1981) *Women on Heroin*, Rutgers University Press, New York.
- Sahlin, I, (1996) På gränsen till bostad. Avvisning, utvisning, specialkontrakt. *Arkiv*, Lund.
- Sahlin, I, (1994) "Stackare" eller "skurk" – om den kluvna klientbilden. *Network for Research in Criminology and Deviant Behavior at Lund University, Research Report* 1994:1.
- Sahlin, I, (1997) Psykopatibegreppets renässans – en varning. Paper presenterat vid Sociologförbundets årsmöte i Lund den 30–31 januari 1997.
- Sarnecki, J, (1990) Uppföljning av §12-vården i Stockholms län. Delrapport 1. Stockholms läns landsting.
- Sarnecki, J, (1991) Uppföljning av §12-vården i Stockholms län. Delrapport 2: Ungdomarna på institutionerna. Stockholms läns landsting.
- Shoemaker, D, (1990) *Theories of Delinquency. An Examination of Explanations of Deklinquent Behavior*. Oxford Universitety Press, NY.
- Socialstyrelsen (1963): *S.O.S. Socialvården*, 1961.
- Socialstyrelsen (1995): *Statistik. Socialtjänst*.
- Socialstyrelsen (1996): *Förteckning över hem för vård eller boende & familjevårdsenheter* 1996.
- SOU 1993:35 *Reaktion mot ungdomsbrott. Del B*.
- SOU 1992:18 *Tvångsvård i socialtjänsten – ansvar och innehåll*.

- Solomon, K, (1990) Manliga terapeuters speciella frågor och problem i samband med behandling av drogberoende kvinnor. Stiftelsen Kvinnoforum, Stockholm.
- Sunesson, S, (1992) Problem och problematiseringar, Nordiskt socialt arbete 2/1992.
- Sunesson, S, (1993) Institution, normalisering, vetande, Sociologisk Forskning nr 2 1993.
- Svärd, H, (1993) Mångenstädes svårt vanartad... Om problemen med det uppväxande släktet, Zenon avhandlingsserie, Floda.
- Tigerstedt, C, Roos, J P, Vilkkö, A, (1992) Självbiografi, kultur, liv. Symposion, Stockholm.
- Trulsson, K, (1993) Kvinnorummet – vision, verklighet, vardag. Kvinnoforum, Stockholm.
- Trulsson, K, (1997) "Det är i alla fall mitt barn". En studie om att vara missbrukare och mamma skild från barn. Socialhögskolan, Lunds universitet, Lund.
- Tunving, K, (1983) Den kvinnliga narkotikamissbrukaren i vårdssystemet. Kvinnoforskning kring alkohol och droger NAD-publikation nr 8.
- Åkerström, M, (1995) Brottsoffren i forskningen – en litteraturstudie. Network for Research in Criminology and Deviant Behavior at Lund University, Research Report 1995:4.

ENKÄTSVAR

Svårigheter i behandlingen av flickor resp. pojkar?

Flickor

Kaotiskt psyke
 Diffus självuppfattning
 Ostrukturerade känslouttryck
 Relationsinriktade
 Ej lika aggressiva
 Blir missförstådda
 Svårare att få aktiva
 Utsatta för övergrepp
 Kan inte skrika, hävda sig
 Inåtvända, kan skada sig själva
 Tjejer går ner sig mera, ger upp
 Mer slutna, svårt få relation
 De blir utnyttjade – och bjuder på det
 Agerar utmanande, svårt hålla distansen
 Ger upp, har dålig självvärdering
 Svårt hantera de sexuella övergreppen
 – att kunna röra dem utan missförstånd
 Känner skam
 Självdestruktivitet, missbruk, sexproblem
 Psykiskt mer mogna
 Kräver mer psykiatrisk behandling
 Manlig behandlare har svårt hantera
 övergreppsproblemen
 De bär saker inom sig
 Starkare psykiskt

Pojkar

Mer impulsstyrda
 Mer våld
 Agerar ut ångest genom våld
 Prestationsinriktade
 Våldsamma, hotfulla
 Ej så öppna
 Den fysiska styrkan
 Ofta omogna, omoget språk
 Osäkra, hävdar sig, visar sig
 Våldsamma, svårare att prata med
 Mer utagerande
 Hårda, tuffa, känslolokalla, skryter, utnyttjar
 Vill visa sig starkast, imponera
 Självsäkerhet – välkamouflerad rädsla
 Provokativ aggressivitet
 Känner vrede
 Deras våld ger oro, sjukskrivningar
 Pojkarna har egna ledare, auktoriteter
 Våld, kan inte gå emot starka killar

